

શ્રી ભુવનતિલકસૂરીશ્વર જૈન ગ્રન્થમાલા [૭]

ૐ શ્રીશંભુશિવપાર્શ્વનાથાય નમઃ ।
શ્રીજાત્મ-કમલ-લલિતસૂરીશ્વરેભ્યો નમઃ ।

આત્મ નિદર્શન

: લેખક :

પૂ. આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્
વિજયભુવનતિલકસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

પૂ. મુનિવરશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજને આગસર
સુદી ૬, સં. ૨૦૧૪ના સમર્પિત યનાર ગણિત-
પંચાસ-પદારોપણની સ્મૃતિ નિમિત્તે
જ્ઞાનભક્તિપરાયણ સત્જનો તરફથી લેટ.

પ્રકાશક-પ્રાપ્તિસ્થાન:

નરવરજીલ મુનીજીલ દાપડિયા,
બી. ૦ શ્રી ભુવનતિલકસૂરીશ્વર જૈન ગ્રન્થમાલા
છાપ્પી. (જી. વડોદરા)

પૂ. પા. આચાર્યભગવંતશ્રી તેમજ પૂ. પા. મુનિવર શ્રી
ભદ્રકેરવિજયજી મહારાજની શ્રેણાથી શ્રી જિનેન્દ્ર
સ્તવન થોપીસો અને આ પુસ્તક મારે મહેં આપનાર
હિસર સદ્ગુહસ્થાની શુભ-નામાવલી.

ક્ર.	નામ	ગામ
૨૦૦	શ્રી મોરબી તપગચ્છ જૈન સંઘ	મોરબી
૧૦૦	શ્રી રાજકોટ તપગચ્છ જૈન સંઘ	રાજકોટ
૩૫	શા. ભાઈચંદ કુલચંદ	મોરબી
૨૫	પારેખ ન્યાયચંદ અમરચંદ બેલાવારા	"
૨૫	શા. છબીલાલ દેવસી રંકારાવારા	"
૨૫	મેતા મણીલાલ ચાંપરી	"
૨૫	દોશી તારાચંદ ઠાલીદાસ	"
૨૫	મેતા ધનજી રાયચંદના સ્મરણાર્થે હા મોહનલાલ ધનજી	"
૨૫	પટ્ટણી નેમચંદ મણીલાલ	રાજકોટ
૨૫	શા. તારાચંદ લક્ષ્મીચંદ	"
૧૨૧	શા. માણેકચંદ લાલચંદ પંચરવાળા	મે. રખી
૧૨૧	શા. વૃજલાલ દુલભજી બેલાવારા	"
૧૨૧	શા. નીમચંદ ભાઈચંદ હા. બળુભાઈ	"
૧૨૧	શેડ કુટુંબ તરફથી હા. જટુભાઈ	"
૬	દોશી દલીપચંદ શુભાનચંદ	"
૫	શા. મોહનલાલ વલમજી હા. રતીલાલ	"
૫	મેતા અણેચંદ માણેકચંદ	"

: પ્રાસંગિક :

આત્મ-તત્ત્વ જોગખતું, આત્મ-તત્ત્વને જાણીને આત્મને આત્મા વડે આત્મામાંજ તક્ષીન કરવો એજ આત્મ-જ્ઞાનનું નવનીત છે, સુકષ્મ છે, ક્ષય-સિદ્ધિ છે આત્મા છે, નિષ્ઠ છે, આત્મનિક સુખનો ચિર-ભોક્તા છે, સદૈવ નિર્મલ છે, સદૈવ સદ્ભાનંદી છે, સદૈવ સ્વમાં સ્વત્ત્વ માની સ્વ-ધરમાં જ રિયત છે સ્વતા આનંદને જ આનંદ માને છે.

પર-ભાવ, વિભાવ-ભાવ, આધિ-ભૌતિક, સ્પૃષ્ઠ પદ્મધૌધી તે સદૈવ પર રહે છે. પર-ભાવના રગ-રાગોનો એને રગ કે ઓપ સ્પર્શતો નથી. પરમોચ્ચ સાધક વ્યક્તિ જદિમુખ્યાને છોડીને અંત-મુખ્યાનેજ ઇચ્છે છે. જદિમુખ, જ્યાં સુધી ક્ષણિક સુખોને સુખ માને છે. ત્યાં સુધી અંતમુખ્યાનો સુખા-સ્વાદ આખી શકનો નથી. મુખમાં મય બચેો હોય અને મમે તેનું સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખાવ તો તેને તેનો સ્પષ્ટ સ્વાદ કે આનંદ આવી શકતો નથી તેમ આત્મ-દૃષ્ટિ-આત્માભિમુખ વ્યક્તિએને બાહ્ય-સંગ અને તેની પ્રતિ સમૂહગી તણ દેવી પડે છે. ચૂસામા દાઘ નાંખવો અને ચીતલનાની ઝંખના કરવી એ નરો મૂકના કે મૂખાઈ છે, તેવી રીતે વાસનાઓ-માયા અને આસક્તિની ચેષ્ટાઓ કરવી એના પાશમાં સપડાઈ રહેવું અને અધ્યાત્મની કે આત્માનંદની વાતો કરવી એ તો માત્ર અજ્ઞાનતા કે આકબર-વૃત્તિ જ કહી શકાય! માન-પૂજા-સત્કારની લાલસા જ આ બાહ્ય-ડોળ ઉભો કરાવે છે.

પ્રભુ-મહાવીરના દર્શનમા આત્મ-જ્ઞાનવાળા આત્મ-જ્ઞાનીઓ તો વિચતી ચેષ્ટાઓથી પર યથેલા જ હોય છે ‘આત્મપ્રવૃત્તા-ઘતિજાગરુક પરપ્રવૃત્તૌ યદિચરાંઘમૂકઃ’ આત્મ-પ્રવૃત્તિમાં સદા જાગૃત હવા અને પર-પ્રવૃત્તિ કરવામાં જાહેરા, આધાર અને મુક-દશાને ધારણ કરનાર હોય છે, એજ આત્માનંદી, આત્મ-જ્ઞાની, સદાચિત્તનંદપદ ઉપવૈરાગી મહા-પુરુષ કહેવાય છે.

પર-પ્રવૃત્તિઓમાં એટલે કે જે પ્રવૃત્તિ આત્માને, શાસનને દિતકર ન હોય તે પ્રવૃત્તિને આત્મ-જ્ઞાની, સાચો અધ્યાત્મી અપનાવતો નથી, તે પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતો નથી. પર-પ્રવૃત્તિ આદરવાનો, તેમાં રસ લેવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે આત્મ-જ્ઞાની આધિજ્ઞ, બહેરા કે મૂક બની જાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે, તે તે અનિષ્ટ-પ્રવૃત્તિઓ પ્રતિ ઉદાસીન-ભાવ સેવે છે, ઉપેક્ષાવૃત્તિ-માધ્યસ્થભાવ રાખે છે; ન કે, તે પ્રવૃત્તિમાં એકાગ્ર બનીને, આસુરી ભાવનાઓની પ્રેરણાથી રાગ-દ્વેષ-કપાળને પુષ્ટિ આપે છે.

મુખ્ય-મહાવીર-સર્વેશ હતા, સત્ય-વાદી હતા, ત્રિકાલ-દર્શી હતા. ત્રિકાલાભાષિત જેઓનું શાસન અવિચિત્ત-પ્રભાવશાલી છે, અને રહેવાનું. તેઓથીએ દર્શાવેલ માર્ગને મોક્ષ-માર્ગ જ માનવો ! કારણ સુદૃષ્ટિ-સુજ્ઞાની સીરાય સત્ય-માર્ગ-દર્શક બની શકતા નથી. પય-પ્રવર્તક કે દર્શક સર્વેશ ન હોય તો તેઓના આશ્રયમાં રહેવાને કુમાર્ગે ચડી જવાની બચકર દેહેશત છે.

મજાદાર દરીયામાં નાવડીને હંકારનાર સુકાનો દિશા-જ્ઞાનથી હીન હોય, આંખે આધિજ્ઞ હોય તો બેસારોએને ઉ-માર્ગે ચઢારીને, અપાર-સાગરના અગાધ જલમાં કુળાડી મૂકે છે; દેમ ધર્મ અને ધર્મ-પ્રવર્તક ઉભય પર મુચ્છુ-ગણુનો મોટો આધાર છે. પૌષ્ટિકાલ્પન એજ છે.

આજે ઘણા છૂવે સાધના-ઉપાસના કરવા ઈચ્છે છે અને સાધના કરવા અનેક પ્રયત્નો પણ આદરે છે. છતાંય પ્યેવને કે સાધ્યને સિદ્ધ કરી શકતા નથી. અને અંધુરી સાધનાને ધડી-મર માની બેસે છે કે, અમેએ સિદ્ધિ મેળવી લીધી ! અમેને 'ધ્યાન-રૂઢ મલો ગયું' ! પણ એ મોટો શ્રમ છે, અપાર સમુદના પ્રવાહમાં એક તણુ પણ તેઓએ પંચ કાપ્યો હોતો જ નથી. મચિલ કહે કે, 'મને સાખ સોનાની છબ્બકાઓ મલો. હું ચકવર્તી બન્યો. પણ એનાંતું એની પાસે સાચું કશુંય હોતું જ નથી. શ્રમ-મેલની જાળમાંથી

નંકમપેલા, યોગીઓ, મહાત્માઓ, સાધકો થોડી 'ધણી' સાધના કરીને, ધ્યાન કરીને માની બેઠેલા હોય છે કે, અમે સિદ્ધ-પુરુષ છીએ, અમે વચન-સિદ્ધ છીએ, અમે ચમત્કારી છીએ ! મુખ-જતોને છેતરીને પોતે માની લીધેલી છટ વસ્તુઓને મેળવી કિંમતી જીવનનો પક્ષોને વેચી નાંખે છે. બર્ષા યુગાવે છે. સાચો સાધક, યોગી કદીય જમ-જંજલને રપડતો નથી. એ તો એની આત્મ-મરતીમાજ મરગન-ગુંજાન, એકમતા-એકાકાર રહે છે. બધા માયા અને વાસનાથી પર ન થયો અને આત્માને, આત્મ-દર્શનનો સક્ષાત્કાર કરવા ઝંખે તે કર્પાથી બને !

દરીયા કિનારે નાંગરેશુ નાવકું હોડે નહીં અને નાવડી ચલાવવા સતત મોટા અવાજો કરીને હલેસાં મારતો રહે, તો શું ધર્મોનાં વર્ષો એ કિવા કરે તોય જરાય નાવકું પંથ-પ્રવાણુ કરે ખરું ? પડેલાં તો નાવડીના નાંગરેલાં દોરડાં કે સકિણે હોડતી પડે છે, પછી હલેસાં મારનાં નાવડી જલ-પથ વધાવે છે.

લજ્જાખરા છોડો ખીચારા જીવન-નાવને સંસાર-સાગરથી તરાવીને પેલે પાર મુક્તિ-કિનારે લઈ જવા મથે છે. પણ વાસના અને આસક્તિના ખીલે અધિષ્ઠી જીવન-નૈયા જરાય વિખુટી કરતા નથી. પછી એ મન, પચક્ષ્માણુ, નિયમ-યમ, પૂજા, આવસ્યક ક્રિયાઓ ધ્યાન-જાપ રૂપી હલેસાં માપો જ કરે છે. જેથી પરમેશ્વર વિદ્યુદ્ધિ, દહ-સંકલ્પ-પરિભ્રમ, પ્રભુઆજ્ઞા અવિરોધી ક્રિયા-રહાસો, વિમલ-પરિણતિ આ કર્પાથી મેળવી શકાય ?

પરમાર્થ દર્શિ, પરોપકાર-પરાવશ્યતા, સૌજન્યતા, આત્મદર્શનનો પુરુષાર્થ આ આત્મ-જાનીને સ્વદસ્તક કરી લેતાં પડે છે

આત્મ-નિદર્શન નામનો આ મંથ પ્રાપ્ત આત્મ-દર્શીઓને કે જ્ઞેન-દર્શનના અખ્યાસીઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓને જ વધારે રચશે ! કારણકે આ મંથમાં આત્માને હિદેશાંને જ કરેલું વિસિષ્ટ વર્ણન છે. અને આત્મા સંસાર-અટ્ટીમાં ક્યારથી લમે છે ! આત્મા મેલુ-

સુખનો જ બોક્ષા હોવો. જોઈએ પણ અનંત-અતી કમંકસ-
કયાં શા મોટે લેપાયો છે? કમં-સતા પ્રણીએને ચોરારી સાખ
જીવાયોનિએમાં કેમ જમાવે છે? દુનવી સવગી સતાએને હાથમાં
અન્યથા કરવાની કમંસતા પાસે કેટલો અસામાન્ય શક્તિ છે?
સંસાર-રોધી આત્મા મુક્ત ક્યારે બને? મુક્ત બનવાના સત્ય અને
દેસેમદી ઉપાયો કયા છે? જૈન-દર્શનનું તત્ત્વજ્ઞાન આત્માને
માર્ગરથ કેવી રીતે બનાવે છે? આડ કમં-પ્રકૃતિએમાં મોડ-
રાગનું સામર્થ્ય કેટલું છે? મોડનીય કમં નાશ થતાં અન્ય સધ-
જાવ કમો આપોઆપ વિધિય કેવો રીતે બને છે? સાચું અધ્યાત્મ
કેવું કોવું બધુંએ? સાચા અધ્યાત્મીનાં ચિન્હો કયાં હોય છે? આ-
ત્માર્થીએ, આત્મ-દષ્ટિએ કયા વર્તનથી વર્તે તે આત્મસાક્ષા-
ત્કાર કરે? જૈન-દર્શનનો પાયો સમ્પૂર્ણ કેવી રીતે કહેવાય?
સમ્પૂર્ણતાની અનેક વ્યાખ્યા-રીતિએ, સમ્પૂર્ણ મેળવેલ આત્માની
વર્તમાન-દશા કેવી હોય? સમ્પૂર્ણ-પ્રાપ્તિ પછી જીવની સંસાર-
મયોદા કેટલી? અને સમ્પૂર્ણ નિર્મલ કરવાનાં સાધનો કયાં?
જૈન સિક્કાતમાં આત્મનિદર્શનની માન્યતાએ અને ઇતરદર્શનકારોની
માન્યતાએના બેદ-પ્રતેદો કયા છે? ઉપરના સવગાય વિષયો કુંકમાં
પણ સંયોદ રીતે આ પ્રંથમાં ચર્ચવામાં આવેલ છે. આમ છુટા-
છવાયા અનેક વિષયો અનેક સ્થળોએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, પણ આ
પુસ્તકમાં સર્ગ-કર્મિક સધગાય વિષયોનું પરિજ્ઞાન સાંપડે, મને
એવો આમાં પદ્ધતિ સ્વીકારાયેલી છે.

આધુનિક યુગ તો અવનવા સાહિત્યને ઈચ્છે છે. અને મોટા
બાગ બાપની બન્યતાથી લોભાય છે. શબ્દ-સમુદાયના ડોળથી
અંગળ છે. માનવોની મનોવૃત્તિએને ઉન્માર્ગ પ્રતિ ઉત્તેજન કરનાર
કથાનકો કે ઉપમાએને પ્રધાન પદ આપે છે. બવહાર-સ્વાર્થ-
સાધક પ્રપંચ, નીતિવિરોધી તત્ત્વને જોળીને માદ રાખે છે. સાચે

જ આજનો યુગ પાપીઓને લીલા-હૃદયનો છે અધર્મીઓને આનં-
દનો છે, પણ એ ન બૂનતુ જોઈએ કે, હજારો અસત્યોની હેઠળ
'સત્ય-મૃત્યુ' ઢકારોનો હોવા છતાં એનોજ ઝગદગતો ઉપ થશે,
વિજય થશે !

આત્માની તરફ દૃષ્ટિને વાગનાર આત્મ-જ્ઞાનની ગિદાસા
જગવનાર, આત્મ-મુખતુ અર્થોપલુ પેદા કરનાર સાહિત્ય અને
તેનું મનન કુખી હૃદયન્યે મુખમુખ સર્જી શકે છે વિપત્તિને પ્રલુ
પત્તિના આકારમાં ફેરવો શકે છે પણ આત્મ-શ્રદ્ધા આત્મ-વિશ્વાસ,
આત્મ-પ્રતીતિ પૂરેપૂરી થવો જોઈએ પછી આ સાહિત્ય સુધા-સિદ્ધ
જેવું મીઠું અને ઉપકારક દેખાશે

ઉપાદાન-શુદ્ધિ હોય તોજ આત્માની, મોક્ષની આત્મ-તત્ત્વની
આત્મ-વિકાસ કે પ્રગતિની વાતો રહે છે ઉપાદાનશુદ્ધિ, પ્રથમ
સમ્યક્ત્વ-શુદ્ધિ પર આધાર મે છે સમ્યક્ત્વ-શુદ્ધિ, આશયની વિશુદ્ધિ
જન્મ વે છે અસા-વિશુદ્ધિ માનસિક-વૃત્તિઓને આત્મા તરફ વાળે છે,
સતારો-મુખતા અને આત્માભિમુખતા પેદા કરાવે છે હર્ષણ ગમે
તેવું વિચાર સ્વચ્છ અને સુદર હોય પણ મુખ પર એમ કે કાંઈ
પડેના હોય તો તે મુખ બેઝોગ જ દેખાય છે આત્મ જ્ઞાન તો
હર્ષણ જેવું સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે પણ છંદિયોના સૂખો, મનની
કુર્જાતિઓ પોષવાની પ્રવેશન-વૃત્તિ હોય પછી આત્મ-જ્ઞાન હર્ષણ
એ વ્યક્તિને કપાથી મિત્ર લાગે ?

अपा चेव दमेयवो अप्पा ह्य एतु दुदमो ।

अपा दतो सुहो ददो अस्ति लोप पराधये ॥

एगो मे सायमा अप्पा नाणदसणसज्जो ।

सेसा मे वाहीता मावा सब्बे सज्जोगल्लस्यमा ॥

(ઉત્તરાખ્યન સુત્ર)

હીન-શાઓ પણ આત્મા અને જડનું વિશ્લેષણ કરતાં ૨૫૫ રીતો જાણાવે છે કે, આત્માનું દમન કરો ! આત્મા તો અસપી છે, એનું દમન કેવી રીતે થાય ! એના જવાબમાં જાણાવે છે કે, બહિર્મ-ત્મા જે જડ-સંયોગ પ્રેમી છે, તે જડનો પ્રેમ-રાગ-રનેદ છોડી દેવેલ અર્થાત્ કપાયાત્મા, માનાત્મા, વિવદાત્મા બને છે, એ ન બનવા દેવેલ ! આત્મ-દમન દુર્લભ છે, મુશ્કેલ છે; પણ પરમ-પુણ્યાર્થ કરવાથી આત્મ-દમન કરતાં આ સોડ અને પરસોડમાં સુખી થવાનું છે. પરંપરાએ સંયમથી અબ્યાભાષ સિધ્ધિવાળું મોક્ષ મળે છે.

સંસાર ક્ષય-બંધુર છે, સમયોગે વિપ્રયોગથી લેવાયેલા છે, મોક્ષથી વિવદ-ભોગોની વિપુલ સામગ્રીઓ-સાધનો પણ વિનશ્વર છે. સાંસારિક સુખો એ જગ છે, સુખાભાસો છે. એક આત્મા જ ક્ષમ્ય છે. તે યાન-દર્શનથી છતોછલ જરાયેલો છે, એ સીરાપ જલ્દારનું ભાવો, પદાર્થો સમીગિક સંયોગથી મોક્ષ છે. અને તે સંયોગ ક્ષય-બંધુર છે. આ જાવના સમયોગે આત્માને આજામી બવમાં રહેતા નથી મૂકાને જવું પડે છે.

હુંકમાં આ આત્મ-નિદર્શન પુસ્તક પ્રિય-વાચ્યોના કર-દમનમાં સાદર, મરતાં આનંદ યાવ છે, અને આજા છે કે, આત્માનિમુખીયો સદુપયોગ કરીને આત્મ-નિષ્ઠ બને ! ક્ષણિક સુખોની અભિલાષા છોડીને આત્મિક અનંત સુખના પ્રતિ નજર ખોલો, અને તે મેળવવા વિભાવોથી થંભી, સ્વભાવની સુસ્વાદુતા અનુભવે એ એક મુખ્યચાલ.

છાળીમંદનશ્રીશાન્તિનાથાય નમઃ ।
આત્મકમલલબ્ધિમુરુમ્યો નમઃ ।

—*—

આત્મનિર્દર્શન

પ્રથમ વિભાગ

❀

વીતરાગવચન :

શ્રી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ અનંત ચતુષ્પદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી કેવલ વિશ્વના કસ્યાણની તીવ્ર ટામનાથી જેવું જગત જોયું તેવું મથર્થ રીતે પ્રકરવું, જણાવ્યું, વર્ણવ્યું. સંસારમાં જે દ્રવ્યો છે જેમાં અખિત સંસારના અખિત પદાર્થોના સમાવેશ થઈ જાય છે. ચેતન અને જડ. જેટલા પદાર્થો નયન-વિષયમાં આવે છે, એ સઘળા પદાર્થો અને કેટલાક પદાર્થો ચક્ષુથી અગોચર-ન દેખાય એવા છે, એ પદાર્થો દરયાદર્ય છે ચેતના લક્ષણો જીવઃ—

અતિ ઈતિ આત્મા-આ પ્રકારે શાસ્ત્રકરો ચેતનની વ્યાખ્યાઓ-લક્ષણો બતાવે છે. જીવો, આત્માઓ, જૂતો, સત્ત્વો આ સઘળા પદાર્થો વાસ્તવિક રીતે, આત્માને ઉદ્દેશીને જ કહેવાય છે. આત્મા કહેવાથી ઉગરના પર્યાય-ભાવો આવી

જાય છે પણ ભેદ-પ્રભેદોની ઝોળખ માટે પ્રાણ, ભૂત, સત્ત્વ અને આત્મા કહેવાય છે.

વીતરાગ-સ્વરૂપ :

હાથની રેખાઓને જેમ પ્રત્યક્ષપણે અથવા હાથમાં રહેલા આંગળાના ફળની જેમ સ્પર્શીય બાજુઓને એક સાથેજ એક સમયમાં ભેદ થકાય છે. તેમ વીતરાગો, સકલ લોક અને અલોકને એક જ સમયમાં ભણે છે અને જુએ છે, લોકમાં રહેલા ચર અને અચર સૂક્ષ્મ અને બાહર, જીવ અને જડ સ્વભાવ દ્રવ્યોને પથારીની સાથે બણે-જુવે છે તેમજ એ વીતરાગોને નથી હોતો રાગ કે નથી હોતો દ્વેષ; ફક્ત લોક-કર્ણા-જન-કર્ણાથી જ ચર્ચા પદાર્થપરિજ્ઞાનને દર્શાવે છે. અસત્ય જાણવામાં રાગની જડ સુખ્ય છે. પ્રપંચ માયા કરીને જાણવામાં દ્વેષ કારણ હોય છે. પણ વીતરાગ દેવોએ તો ઘોર-આરિત્ર, ઘોર-તપ આદરીને અને ઘોર ઉપસર્ગો-પરિવહોને સહીને, અનંત-કાલના જીવ સાથે લાગેલ કર્મ-કથવરને-કર્મ-મૂળને સમૂળ ખસેડી મૂક્યો છે એટલે ઉચ્ચ-ભાવમાં સાવનાર, દગ્ધ થયેલું દ્વેષ કે રાગનું બીજ છે જેથી રાગ-દ્વેષ છે જ નહોતું પછી એ પુરૂષની વાણી અવિતથ-સત્યાશોધો છાકતી જ હોય ! એ વીતરાગની વાણીનાં બહેણાં જ્યાં જ્યાં વહે છે, જ્યાં જ્યાં પસરે છે, જ્યાં જ્યાં છુટે છે, ત્યાં જ્યાં બળ્યાત્માઓનાં હૃદય-કમલો વિકસિત બને છે. સત્ય-પ્રકાશનાં કિલ્લોથી હૃદય-ગત મિથ્યા અધિકારો ઉલ્લેચાઈ જાય છે. ધ્રુવડ જેવા કોઈ અયોગ્ય આત્માઓને લાભ ન માય તે વાત જુદી છે.

જિન-વાણી :

વીતરામની વાણીમાં મુખ્યત્વે આત્માની ઓળખ હોય છે અને અનાત્માનો સંગ એ અવિદ્યા છે, સમ્યક્ જ્ઞાન એજ મુક્તિનો મોકળો માર્ગ છે, આત્માનો સ્વભાવ-શુદ્ધ ધર્મ, અનંતચતુષ્ટય જ છે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય એ ચારેય અનંગાં છે, એની સાચી પ્રાપ્તિ એજ આત્મ-ધર્મની પૂરી પરાકાષ્ઠા, એની પ્રાપ્તિ પછી કૃત્ય-કૃત્યના, નિષ્ક્રિયાઈતા, અને સંપૂર્ણતા કહેવાય છે, એમ આ બધા વિષયની ઓળખ હોય ॥ સંપૂર્ણ-પડને પામેલા વીતરામોએ પ્રકાશ્યું છે કે, હું પ્રાણીઓ ! પ્રત્યેક દેહમાં આત્મા છે અને એ આત્મા. સિદ્ધ-પૂર્વ-નિષ્ક્રિયાર્થ, અનંતવેત્તા, બુદ્ધ, નિરવન, નિરાકાર, અજર, અમર, ચરમાવસ્થાસ્થિત, સિદ્ધ સ્વરૂપી છે, પણ અનાદિ કાલથી આત્મતત્ત્વ પર કર્મનાં જાત્રાં જાત્રી ગયેલાં છે. જેમ હોપક પર હાંકણ મુકનાં પ્રકાશ આવરાઈ જાય છે, તેમ આત્મ-હોપકનો પ્રકાશ કર્મનાં લગે આવરી રીપો છે. જેમ તણમાં તેલ, પુષ્પમાં સુગંધી, દૂધમાં ધી એકમેક ઘર્ષને રહે છે, પણ વાસ્તવિક જિનન છે. જિનન ન હોય તો ધી, તેલ, અને અત્તર જેવી વસ્તુઓ જુદી પડી શકે નહીં. તેમ આત્મા શુદ્ધ-સ્વરૂપી હોવા છતાંય કર્મની સત્તામાં જકડાય છે, પણ તે કર્મથી એ જિનન છે.

એટલે અદ્વૈતે આત્માને ઓળખી-જાણી શકતા નથી અને જકડ, સ્થૂત દેહને જ આત્મતુલ્ય માની તેનો ઉપસનામાં

ધૃતિથી કે જન્મસાર્થકતા માની લ્યે છે. મલિન વસ્ત્રને ધોવાથી નિર્મલ થાય છે, પણ કપડાં પર મેલ ચઢવા જ દેવાય, કદીય ધોવાનો શ્રમ ન ઉઠાવાય તો તે કપડું એવું એણું થાય છે કે; ઘણીજ કઠિનતાથી ધોવાય તોય મલ શુદ્ધિ અશક્ય બની જાય છે, તેમ આત્માની દશા બની છે. અનાદિનિધન કર્મ-સંબંધી આત્માને નિર્મળ-પવિત્ર બનાવવા ઉચ્ચ પુરુષાર્થ જોડવો પડે છે.

આત્મસત્તાની સિદ્ધિ

આત્મ-દ્રવ્યની સત્તા છે તે, હરેક પ્રાણીમાં છે. આત્મનિર્ણય કરવા આગમ-પ્રમાણ તો છે જ, પણ અનુમાનથી ય પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જેટલો સિદ્ધ આત્મા છે. એવી પ્રતીતિ-વિશ્વાસ-અજ્ઞાન જન્મે છે, એક દુકાન ખુલ્લી છે તો દૂરથી અનુમાન થાય છે કે, દુકાનનો માલીક કોઈ ત્યાં હોવો જોઈએ. જો માલીક ન હોય તો તાણું, (સાચવણું) જ હોય. તેમ દેહમાં, અગ-પ્રત્યયોની વિવિધ પ્રક્રિયાઓ, ચેષ્ટાઓ આણ છે તે ચલાવનારો-સંચાલક કોઈ દેહમાં હોવો જોઈએ. ચેતના-શૂન્ય દેહ કોઈ પણ બાતની હલન-ચલન, સુખ-દુઃખની લાગણી, કરતું નથી. અધિષ્ઠાતા-આત્મા ગયા પછી બંધ દુકાનની જેમ દેહ પડ્યો રહે છે. માર્ગ પર ચાલતો રથ, સારથીનું અનુમાન કરાવે છે. અદ્વિત-ત્યાગ, હિત-સ્વીકાર આ ચેષ્ટા કરનાર કોઈ દેહથી ભુલી વ્યાક્રા દેહાંતર્ગત સ્થિત છે જ. કારણ, દેહ, ચેતનાશૂન્ય બનતાં તેને અગ્નિમાં બાળો કે પાણીમાં ડુબાડો તો ય તે સ્વહિતાર્થે કંઈ જ ગમનાગમન ચેષ્ટા કરતું નથી.

દેહીસત્તાનું સ્પષ્ટીકરણ :

જે આત્મા આપણા દેહમાં છે તે નિર્મલ નથી, સ્વરૂપમાં પૂર્ણાંગે વર્તેલો નથી, કર્મ-ફલથી વિકાર દશાને ભોગવે છે. સ્વપ્ને ભૂલી પર-માં રમે છે, આનંદ માને છે, મુખ, કંઈ છે, ગ્રાન્થિની બલમાં ફસાયેલો છે, જેથી આત્મા રવને ભૂલ્યો છે. કોઈ રાજા દુશ્મનારી બનતાં નીચ-ફૂલ્યેમાં આસક્ત બને છે પછી એને કંઈજ લાજ, શરમ કે સ્વકુલગૌરવ રહેતું નથી. જ્યારે જ્ઞાન થાય, વિષય-વિકારનો નસો ઉતરતાં, સત્ય-માર્ગમાં આવે ॥ અને પદ્માસાપની આગમાં સળગે છે, તેમ આત્મા રાજા છે. કુર્મતિનો સંગતમાં સ્વમુખ, સ્વજ્ઞાન, સ્વરૂપને ભૂલ્યો છે. મોઢ મમતાનો નસો જેમ જેમ ઓછો થાય; તેમ તેમ સ્વત્વને સ્મરે છે. અને કરેલા ગુન્હાઓ બહલ પરિતાપ કરે છે.

કેટલાક માર્ગના અજ્ઞાનોઓ એમ કહે છે કે, આત્મા હોય તો દેખાયો તો જોઈએને ! કે.ઈ દિવસ કંઈ એની આંખી કે પ્રતીતિ તો થવી જોઈએને ! બહા બાધ, આજે લોકવ્યવહારમાં એવી હામરો વસ્તુઓ છે, જે આંખે દેખાતી નથી, એની કોઈ નીચાની નથી, એના રૂપ-રંગ નથી, છતાં જમ, માની રહેલ છે. એક આત્મા માટે જ અવિશ્વાસ રાખવો એ કેવી ગેબી ગેરસમજનું પરિણામ કહેવાય ! જુઓ પવન વાય છે, શું તમોને દેખાય છે ? છતાંય મનાય છે. હાં, સ્પર્શોન્દ્રિયથી શીતતા-વિગેરેથી મનાય છે કે, પવન આવે છે. પણ આંખેથી દેખાતો નથીજ.

આકાશ ■ એનો રંગ-રૂપ વિગેરે દેખાતાં નથી પણ આ-
કાશ છે એમ સઘળોય જન-વર્ગ કબુલ કરે છે. તેમ
આત્મા દેખાતો નથી પણ આખાયશરીરમાં-પાંચ ઈન્દ્રિયોની
ક્રિયાઓ, મનનો ક્રિયાઓ અવિરત ચાલે છે. તેમાં પ્રેરક
-સંચાલક કોઈ તત્ત્વ છે એમ માનવું જ પડે છે. દેહમાંથી
પ્રાણ-પંચેઈ ઉઠી ગયા પછી આંખ, નાક, કાન, હૃદય,
તેમજ શરીર હોવા છતાંય જોનાર, સુંધનાર, સ્પર્શનાર,
ચાખનાર અને સ્પર્શનાર ચાલ્યો ગયો. એટલે સાધનો,
સાધક સીવાય નકામાં પડે છે. તો એમ ચોક્કસ નક્કર
સત્ય કરે છે કે. દેહનો સંચાલક કોઈ હતો અને પ્રયાણ
કરી ગયો.

ગત જન્મ હતો, વર્તમાન જન્મ દેખાય છે અને
આગામી જન્મ છે. આજે પણ કેટલેક ઠેકાણે નાના નાના
બાળકોને પૂર્વજન, સ્મરણમાં આવતાં, પૂર્વ પરિચિતોનો
પરિચય આપે છે, અને ધણા સ્થળોમાં જો નિર્વિવાદ સત્ય
હયું છે. આવી રીતે વિચારતાં અનંત જન્મમરણો આ
આત્માનાં લિન્ન લિન્ન રહેામાં થઈ ચુક્યાં છે. અને હજી
સુક્ષ્મતા અભાવમાં થશે જ.

સંસ્કાર:

જેમ કોઈ ભાવ્યશાલી પચ્ચીશ કોશની મુસાફરી
કરવા પ્રયાણ કરે છે, હશેક ગાઉ પહોંચ્યા પછી સરાય
(ધર્મશાળા)માં રાત્રિના સૂઈ જાય છે. અને સવારમાં ઉઠીને
આગળ ચાલવાની શરૂઆત કરે છે. આગળના દિવસે ચાલેલું

આગળના આલવાના લેખામાં ગણાઈ જાય છે; તેમ અનંત જન્મો, જન્મના સન્કારો (પુણ્ય-પાપ) અથવા કર્મોનો પુનઃ સાથમાં લેઈને આત્મા આવે છે, જેથી કોટા દેહોએમાં ભિન્ન વિચારો, ભિન્ન ક્રિયા અને ભિન્ન રૂચિઓ, ભિન્ન ક્રિયાઓ, ભિન્ન પુરુષાર્થો દેખાઈ આવે છે. એક સુખી છે, એક દુઃખી છે, એક ઘોડી મહેનતે વિપુલ-ઈંદ્રોને મેલવે છે, એક અત્યંત મહેનત કરવા છતાં એક વેંતનું ઉદર ભરી શકતો નથી, એક જન્મથી જ રાક્ષો, શાલો, શ્રદ્ધાલુ, વૈરાગી, વિનયી અને વિવેકી આદરણીય હોય છે; જ્યારે એક બ્લહિત કૂર, ભેટાળ, અસખ, અવિવેકી, અવિશ્વાસુ અને તિરસ્કરણીય હોય છે એ આત્માજેથી વસ્તુ ન હોય, તેની સાથે પુણ્યપાપના પુંજો ન હોય તો સઘળા સરખા જ સુખી કે વિચારવતો હોવા ભેઈએ એવું કંઈ દેખાતું નથી, નાનાવિધતા જ આત્મા અને પુણ્ય-પાપની સગતિને દર્શાવે છે.

મૃત્યુ-આત્માને સૂચના :

જન્મ એ ભાગ્યાવશ્ય છે. તેમાં નિદ્રા એ મૃત્યુને અખતરો છે હીનનિદ્રા એટલે મૃત્યુ જ. આર્થદેશનાં ઉપદેશ જેટલાં આગમો છે, શાસ્ત્રો છે, એ સઘળા આત્મ-દ્રવ્યની સત્તાને સ્વીકારે છે. પણ આત્માની સ્વરૂપની માન્યતામાં ભુલ ભુલ પડે છે. મૌલિક દષ્ટિમિન્દુથી સૌએ આત્માને સ્વીકાર્યો છે, એ નિર્વિવાદ છે.

હે માનવ ! તું ‘આત્મા’ એમ માનીશ તો તને

સ્વાભાવિક એક પ્રેરણા પ્રાપ્ત થશે કે, આત્મા છે તો કેવો છે? એ જિજ્ઞાસા, તને દુન્યવી પદાર્થોનો વ્યાપ્તિ ઓછો કરાવશે, અને આત્મ-વિકાસ, આત્મ-ઉન્નતિ, આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવાના પ્રયત્નો કરવ ની તને તીવ્ર ભાવના જાગૃત કરશે.

જીવ-ભેદ :

આ સંસાર, અનાદિથી છે, એમાં બે પ્રકારના જીવો છે. એક સંસારાવસ્થામાં જન્મવું કરના આત્માઓ અને એક કર્મહીન બનેલા સિદ્ધ સ્વરૂપી સિદ્ધ આત્માઓ, સંસારાવસ્થામાં રહેલા આત્માઓને જૂલજૂલામણીમાં ભટકતાની જેમ અનેક શતિઓમાં અનંત-કાલથી જન્મ અને મરણો કરવાં જ પડે છે. મૃત્યુંજય થયા સીરામ કદીય જન્મ-ચક્રાવલી પીટતી નથી. સંસારી આત્માઓમાં દેવો, નારડીઓ અને તિર્થં-ચોનો આત્મા એવી વિચિત્રતામાં પડેલા છે અને એવી સામગ્રીના અભાવવાળો છે કે, મુક્તિએ જવાનો તે સ્થાનો-માં અધિકાર નથી હોતો. મુક્તિ-નગરીમાં જવા માટે દરવાજો માનવ-જન્મ જ છે. માનવોમાંય પણ પુણ્ય-હીના જ્ઞાન-હીના, સમ્યક્ત્વ-હીના પ્રાણીઓ દુષ્કૃત્યો કરીને પુનઃ અધમગતિઓના અધિકારીઓ બન્યે જાય છે. આત્મ-જ્ઞાનની પૂરેપૂરી પૂર્ણતાની સાચી ચોગ્યતા માનવોમાં જ છે.

અનુમાનો :

કોઈ સગતથી નાસ્તિકતા જન્મે તો માનવો પણ અનેક કુતર્કોની તલવારોથી ચઢાદોરને કાપી નાખે છે, પછી

શબ્દા વિના જ્ઞાન કે સદાચાર તો આવેજ ક્યાંથી ? તો એ નિશ્ચય માય છે કે, આત્મ-દ્રવ્યની સત્તા છે, અને તેને ચોક્કસ રીતે જાણખે, સમજે, માને તો આગામી જન્મોની પરંપરા પ્રશંસનોયા થાય અને દુઝી થાય.

નાવિક વિના નાવ વ્યવસ્થિત ન ચાલે, દૂધવિર વિના દૂધન કે મોટર સુખ્ય-માર્ગ પર વ્યવસ્થિત ન હોય, રસોઈ પકાવનાર સીવાય રસોઈ તૈયાર ન થાય સંગીતકાર-અધિષ્ઠાતા ન હોય તો સુકોમ થી સંગીત પેદા ન થાય, તેમ આત્મા-ચેતન ન હોય તો જડમાં એ ચેતના-શક્તિ કહીય જન્મેજ નહીં કારણ કે જીવનું લક્ષણ ચેતના છે. પણ જડનું ચિન્હ ચેતના અનુભવનું જ નથી. અવયવોમા ન હોય તે સમૂહ-ટૂટમા ન જ આવે ? જડાદાર્યમાં કહીયે ચેતન-શુદ્ધ અનુભવાતો નથી. જેમ કેઈ મૂર્ખ, રેતીને ભેગી કરીને ઘાણીમાં પીણે તો શુ તેલ મેળવે ? ના, કારણ કે રેતીના કણમા તેલ નથી તો પછી સમૂહમાં કયાથી આવે ? કપડાનો પહેરનારો કપડાથી જુદો છે તેમ આત્મા અને દેહ, ભિન્ન છે દેહ, સાયોગિક ઉપાધિ રૂપ છે

કર્તા :

આત્માને જાણે તે સઘળું જ જાણે ! આત્માને સદૃઢ છે તે સઘળાય પદાર્થોને સદૃઢ છે જ. પ્રત્યેક દેહોમા ભિન્ન ભિન્ન કર્મથી બંધાયેલો આત્મા છે, અને તદ્દૃષ્ટ છે. આત્માનો કદીય નાશ નથી જે પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા હોય તેજ વિનાશી છે આત્માને કોઈએ સર્વથો નથી. ■ છે ને છે. ત્રણેય

કાલમાં આત્મ-દ્રવ્યનો નાશ નથી. સુવર્ણની કંઠીનો નાશ થવાથી સુવર્ણ નાશ થતું નથી. તેમ દેહથી નીકળેલો આત્મા અન્ય દેહને ધારણ કરે છે તો પણ તે અવિનાશી છે. દેહ, પર્યાય છે. આત્મા દ્રવ્ય છે અને ચેતનાત્મ, શુભ છે. શુભી અને શુભ કદીય નાશ ન જ થાય, પર્યાયો પડતાય છે. જેવા કર્મનાં બંધ હોય તેવા પદાર્થોની સાથે આત્માનું અનુસંધાન થાય છે. બ્રહ્મારુપથી કર્મનો કર્તા, લોકતા, સસર્તા, પરિનિર્વાતા આત્મા જ છે, આ અનુભવસિદ્ધ જ છે.

રંગ-દોષ :

એક શ્વેત-વર્ણની સ્વચ્છ શીશી છે, તેમાં જેવા રંગની દવા ભરવામાં આવે તેવો રંગ તે કાચમાં દેખાય છે. પણ શીશીનો રંગ શ્વેત જ. રંગ દેખાય એ તો ઉપાધિ-જન્ય છે તેમ આત્મા સ્ફટિક-રત્ન જેવો નિર્મલ ચમકીલો અને તેજસ્વી છે. પણ કર્મના સંયોગથી દુઃખી સુખી, જ્ઞાની-અજ્ઞાની, માનવ, દેવ, નારકી, તિર્યચ આદિ પર્યાયોમાં જુદો જુદો દેખાય છે. આત્માની અવસ્થામાં આત્મા રમે તો આત્માશમ કહેવાય પણ એ સ્વરૂપ, સુકૃતિ-અવસ્થામાં જ છે, અને તે, ક્રમિક વિકાસ થતાં, કર્મ-રજ મૂલયો ઉડી જતાં સ્વભાવથી પેદા થાય જ છે.

આજ સુધીમાં અનંત-કાલથી મોક્ષ-માર્ગ પ્રચાલ છે. અને જે જે નિર્મલ સ્વરૂપી આત્માઓ બન્યા. તે સધળાં મોક્ષાનંદમાં ગરકાવ થયેલા છે અને અનંત-કાલ

સુધી તે મોક્ષ માર્ગ વહેતો રહેશે. અનંતાત્માઓ ત્યાં છે અને જશે.

આત્મા છે એમ સઘળામ્ દર્શનવાળાઓ સ્વીકારે છે એકલા આર્વાકદર્શની-નાસ્તિકો આત્મા જેવી વસ્તુને નથી માનતા. પણ તે દલીલોથી નિસ્ત જને છે, હારે છે. કારણ કે આસ્તિક-દર્શનકારોએ એના ખંડનાર્થે કમ્ભર કસીને દલીલોનો દરીયો જ બ્હેનો મુક્યો છે. એ તદ્દન સાચી વાત છે, કારણ કે, આત્મા નથી એમ કહેનારને પૂછવામાં આવે છે કે, નથી એ પ્રયોગ કોઈ પદાર્થ અસ્તિત્વમાં હોય એના માટે જ થાય છે. જો 'ઘટે નાસ્તિ' = ઘટે નથી, બાપ નથી, બેટો નથી, ગૃહ નથી, આ પ્રયોગ સાચ છે, તે, કોઈ સ્થળે એ પદ્યો વિદ્યમાન હોય ! આત્મા નથી એમ કહેનારને કોઈ પણ આત્મા છે એમ માનવું પડે છે એટલે નાસ્તિક-દર્શને તો સ્વલપ થી જ આત્માને માન્યો ગણાય જ. એટલે 'નથી' એવા પોતાના વચનથી જ સિદ્ધ થઈ જાય છે

કુમતનું ખંડન, આત્મસ્વરૂપનું ધ્વજાન

અદ્વૈત-વાદીઓ એક બ્રહ્મ જ માને છે, નાના-વિષતા દેખાય છે, એ બ્રમ છે જેમ આકાશમાં એક ચંદ્ર છે પણ જુદા જુદા ગામના તક્ષાવોમાં પ્રતિબિંબ રૂપે ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે. પણ આ દલોલો તેઓની પાયા વિનાની છે. કારણ કે જગતમાં સઘળામ્નો એક જ આત્મા માનવાથી કોઈનેય કોઈ જાતની કિયા રહેતી નથી. એક ખાય તો

બીજને બુખની ઉપશાન્તિ થવી જોઈએ અને એકના હાથ પગ કાપતાં બીજને વેદના થવી જોઈએ, એવું બનતું નથી, તો આથી સંજિત થાય ॥ કે, આત્માઓ ભિન્ન ભિન્ન છે

કેઈ વાદો, આત્મા અને પરમાત્માને ભિન્ન ભિન્ન માને છે તેઓ પણ જ્ઞાન્તિથીજ ભોલે છે. કારણકે; બે આત્માઓ જગમાં માનીએ તો એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, પરમાત્માથી જુદો આત્મા સુજા બને તો તે પરમાત્મામાં ભળી જાય કે, જુદો રહે ? એક વ્યક્તિ સદાચારી છે એક દુરાચારી છે તો બન્નેમાં ફરક કેણુ બોગવે ? વળી કેઈ ત્યાગી-યોગી સુદ્ધિમાં જાય તો સઘળાં આત્મા સુદ્ધિમાં જાય કે એક યોગીનો ? આથી પણ અવ્યવસ્થા ઉભી થાય છે.

આત્મા યથાર્થ તત્વાવબોધ પામે તો હેયને છાંટે, હેયને જાણે ને ઉપાદેયને શ્રદ્ધા કરે. તો મૂલાવસ્થા જાહેરી જીવે શકે છે. જેમ નાની દુકાન કરનારો ધીમે ધીમે ઘોડી પેદીવાળો ખતવાન ચોક બની જાય છે, તેમ સાચા સાધનોને પામી, નિમિત્તોનો ઉપયોગ કરતો જાય, તો ઉપાદાન-શુદ્ધિ થતાં હલકી દશામાં પડેલો આત્મા ઉચ્ચ-કક્ષામાં આવી જાય. ધીમે ધીમે પરાકાષ્ઠાની દશાને સ્વીકારી બંધ-નોંધી સદંતર સુજા બની જાય.

આત્મા અરૂપી છે, પ્રદેશવાળો છે, અને તેના પ્રદેશો અસંખ્યાતા છે, અને તે જેવી ગતિમાં જાય અને જેવી ગતિનું શરીર હોય તેવા પ્રદેશો વધ્યા-ઘટ્યા વગર

દીવના પ્રકાશની જેમ સકોચ વિકાસને પામે છે. હાથીના ભવમા મોટી કુયામાં તેજ આત્મા છે અને દીડીમાં જન્મ લેતાં કોડીના ઢેહમાય પણ સંકોચાયલાં તે આત્મ-પ્રદેશો રહે છે.

આત્માની અશુદ્ધ દગ્ગા શાથી ?

આત્મા છે તો અરૂપી, છતાંય રૂપી કર્મ-વર્ગણાઓ ઠેવી રીતે આઘાત-પ્રત્યાઘાત પહોંચાડી શકે ? જેમ આકાશમા કદીય ચિત્રો દોગતાં નથી જ. આત્મા અરૂપી છે પણ જેમ આકાશ પ્રદેશમાં વહજો આવતાં રીતતા પેદા થાય છે, હુમારો જામતા રચામતા ઢેખાય છે તેમ આત્મામાં કર્મ-વર્ગણાઓનો જમાવ થતા શુદ્ધ આત્મા પણ મલિન બની જાય છે. જેમ જોપીઓ-નિમિત્તરો જણાવે છે કે, આકાશ જાને મેલુ છે, દિશાઓ અવિશુદ્ધ છે, તેવી રીતે સર્વજ્ઞો કહે છે કે, સંસારી આત્મા મલિન છે. અને મોક્ષ-સ્થિત આત્મા શુદ્ધ છે કારણ કે અતીન્દ્રિય છે. ચર્મે દિયોથી જો અગમ્ય, અગોચર, અવિપય છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જો વિચારો તો ૨૫૦૮ સમન્વય હો કે શરીરમાં જુદી છે જુદી જડનો ગુણ કે આત્માનો ? જો આત્માનો ગુણ છે તો આત્મા અરૂપી છે. જુદી પણ અરૂપી જ છે, તો કોઈ માનવીની, કંઈ આહાર, ચીમડાં, તરણુય, વાસી જોરાક ખાવાથી મતિ મદ પડે છે, અને જાહી આદિના બદાણથી મતિ વિકાસ પામે છે, તીવ્ર બને છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે, અરૂપી.

મતિને જડ-પદાર્થો આધાત-મત્યાધાત. પહોંચાડી શકે છે જ. આત્મા અરૂપી છે પણ અનાદિના કર્મ-સંયોગથી દુઃખ-સુખ-અજ્ઞાનઆદિ દશાઓને લોગવે છે જ. એમાં શંકાને સ્થાન નથી જ રહેતું.

કર્તૃત્વ-વાક :

આત્મા કર્મનો સ્વતંત્ર-કર્તા છે, કર્મનો લોકતા છે. અને કર્મનો પુરુષાર્થથી ભ્રંસક છે. અન્ય કોઈ વ્યક્તિની એમાં અપેક્ષા કે કારવાઈ રહેતી નથી. જો આત્માની વિશ્વ-ક્ષણિકશાઓનો કર્તા કોઈ સમર્થ અન્ય પુરુષ માનવાથી અનેક અન્યવસ્થાઓ ઉભી થશે.

દુનિયાનો-સંસારનો કર્તા ઇશ્વર છે, એમ માનવાથી પહેલી એ કલ્પના જન્મે કે, પહેલાં આત્માઓ મલિન હતા કે નિર્મલ ? જો નિર્મળ હતા તો ઇશ્વરને, પવિત્રને અપવિત્ર બનાવી સંસાર રચવાની કુત્યુદ્ધિ કેમ ઉપજી ? અપવિત્રને પવિત્ર બનાવવાનું કામ ઇશ્વરનું હોય કે પવિત્રને અપવિત્ર બનાવવાનું ઇશ્વરનું કામ હોય ? અને આવો ઘિલછા ભરેલો, દુઃખજનક અને માયા પસારવાવાળો જો ઇશ્વર હોય તો આપણામાં અને ઇશ્વરમાં ફરક શું ? વળી ઇશ્વર જગત-કર્તા છે, તો ઇશ્વરનો કર્તા કોણ ? પછી એનો કર્તા કોણ ? આવી અનંત વિદ્વેષબલ પેદા થતાં કોઈ સ્થળમાં જ્ઞાનતર્કની સીમાજ નહીં રહે ! જો આત્માઓ પહેલાં મલિન હતા તેઓને ઇશ્વરે પેદા ! એમ કહેવાયીય સ્વપ્ન-જલ્પન જેવું અસંભવિત કથન ગણાયા કારણ કે

મલિનો તો એમના કર્મના ફોલોને લોગવે જ છે તેમા ઇંધર જેવા નિર્વિકલ્પ-નિરીહ મહાપુરુષને જાણી જતા વવામા હે વાહી ! તને ગુ કાયદો છે ?

આત્મા જ અને એને સત્ય-સ્વરૂપી જ્ઞાનથી જાણીને એના સ્વભાવિક ગુણોને ખીલવવા એજ સત્ય માર્ગ છે. વિશ્વાવદ્યમા આત્મામા કર્મજનિત યતા વિકારોને દમાવી અને પૂર્ણતામય સ્વરૂપ ચિત્તથીને સ્વભાવની પ્રાપ્તિ કરવી એજ શ્રેયોમાર્ગ છે,

વેદાંતિકો, વૈશેષિકો, બોદ્ધો સામ્યો જૈમિનીયો આત્માને માને છે અને આત્મ-તત્ત્વને ખીલવવા ત્યાગ, વૈરાગ્ય, નિર્વેદભાવ, વિશ્વાવદ્યનો પરિહાર, ઇંધર ભક્તિ, નિયમિતાનુષ્ઠાનો આદિ દર્શવે છે પણ આત્માની માન્યતા, ગુપ્તિ સિદ્ધાંતની કલ્પના અને સિદ્ધ સ્વરૂપની વિચારણામા જુદા પડે છે

જૈનોના સિદ્ધાંતો સનાતન સદ્યતાથી ભરેલા છે ત્રિકાલાભાધિન-સિદ્ધાંતોથી ઝગહગતી જ્યોતિ જેવા છે કારણ સર્વજ્ઞોએ, નિષ્પક્ષપાતભર્યું યદ્યાય કર્યું છે જૈનોના સિદ્ધાંતોમા પ્રત્યેક દ્રવ્યો અપેક્ષાના અવકારથી ભૂષિત હોય છે. આદ્રવાદની સુદર સુધાથી જૈનોએ વિકલ્પજ્ઞાનો રીકાર નથી જનતા પણ અમરતા અનુભવે છે

અનેકાંજ

નયપેક્ષાથી આ મા નિત્ય છે, અનિત્ય છે અર્થાત્ નિત્યાનિત્ય છે સસારના પ્રત્યેક પદાર્થોમાય આ સિદ્ધાંત

અભાધિતપણે વ્યાપીને રહેતો છે એકાન્તથી કોઈ પણ પદાર્થ નિત્ય નથી અને એકાન્તથી અનિત્ય નથી. એવો સર્વજ્ઞનો અટલ અને અડોલ સિદ્ધાંત છે. અને તે સત્યજ છે. કારણ કે એકાન્તથી નિત્યાનિત્ય માનતાં મત-લેદોનો સમન્વય કદીય થાય નહીં. બિન્ન બિન્ન મતોનો સમન્વય કરી આપનાર કૃષ્ણ અનેકાન્તજ અમોઘ શસ્ત્ર છે. “દ્રવ્ય-શુદ્ધ અને પર્માય” રૂપ વસ્તુ હોય છે વળી દ્રવ્ય રૂપે વસ્તુ પ્રુપ છે, પર્માય રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને વિનાશ પામે છે, પણ એકાન્તથી કદીય કોઈ દ્રવ્ય એક સ્વરૂપ રહેતુંજ નથી કારણ કે હરેક દ્રવ્યના પર્યાયોમાં પરિવર્તન સમયે સમયે સાપેક્ષરી-ત્યા થયાજ કરે છે.

નિત્યાનિત્ય :

આત્મદ્રવ્ય સ્વપ્રદેશની અપેક્ષાએ, જ્ઞાનની અનંત સત્તાની અપેક્ષાએ સદૈવ છે, નિત્ય છે, કર્મ-આવરણોની બાધાને, લેઈને અનંત-જ્ઞાનદર્શનાદિમાં સત્તાની ખામી નથીજ પણ ઉદય ભાવમાં તે આવરાય છે, જેમ કોઈ ચેટું કદોટો સોના ચકોરો ઘરના કોઈ સ્થળમાં અપાયરક્ષણાર્થ દાટી લીધી પછી મગજશક્તિ લીઝુ થવાથી તે સ્થળને ભૂલી ગયો. કર્મના અશુભોદયથી બહારની લક્ષ્મી સમસ્ત પૂર્ણ થઈ-ખલાસ થઈ ગઈ. વિચારે છે કે, દાટેલો ઘણી છે પણ એ સ્થળ યાદ ન હોવાથી કંગાલિયત લોગવની પડે છે. તેમ આત્માની સત્તામાં જ્ઞાનદર્શનાદિ મહા ઋદ્ધિ છે, અખૂટ ખજાનો છે. પણ કર્મના લાંકણથી તે ઉદયમાં

આવતું નથી. હવે ક્રમો જેમ જેમ નિર્જરતાં જાય છે, તેમ તેમ તે સત્તાની શક્તિ સ્મરણમાં આવે છે અને પ્રગટ થતી જાય છે. આત્મ દ્રવ્ય, કદીય નાશ થતું નથી. અગ્નિથી બળે નહીં, જલથી લીંબાય નહીં, શસ્ત્રથી કપાય નહીં, અનંતકાલથી છે અને અનંતકાલ રહેશે. એ નિત્ય છે, ઉત્પત્તિમંત નથી. એટલે એ દ્રવ્યનો વિનાશ કદીય થાય જ કેમ ? પણ પર્યાયોની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. જેમ કુવણનાં અનેક તરેહનાં ઘરેણાં બનાવ્યાં, તે તૂટતાં, તે સોનું કાયમ રહે છે, તેમ વિવિધ ગતિઓના ગમનાગમનથી આત્મા અનિત્ય રહે છે, કારણ કે ગતિ નિમિત્તે ખારજ કરેલું રોક વિનાશ પામે છે. આત્મા અન્ય સ્થાનમાં જાય છે, રોકાપેક્ષા આત્મા અનિત્ય છે અને પર્યાયોની દેશદારીમાં, દેખાવમાં શુણોમાં પણ વિકાર આવતાં વિભાવદશા એટલે શુણો જુદા જુદા દેખાય છે. બાકી સત્તામાં દેશદાર નથી થતો. જેમ એક દીપક સળગે છે એની જ્યોતનો પ્રકાશ ઉજ્જવલ કિરણો પસારે છે, પણ દીપક પર જેવા કલરનો-રંગનો કાચ ઢંકાય તેવો રંગ, દીપકમાં કિરણો પકડે છે. પણ સત્તામા તેા મૂલસ્વરૂપજ હોય છે એમાં દેશદાર નથી થતો. તેવો રીતે આત્મા, મૂલગુણ-સ્વરૂપને છોડે નહીં પણ ઉપાધિથી તેની વિચિત્રતાઓ અનુભવાય છે. દ્રવ્યથી નિત્ય છે, પર્યાયોથી અનિત્ય છે. દ્રવ્ય અને પર્યાય ઉભયરૂપે વસ્તુની નિત્યાનિત્યતાની સિદ્ધિ થઈ જાય છે.

આત્માની સિદ્ધિ તેા જ્ઞાતાસિદ્ધ જેવી જ છે. પણ

દેહલાક કૃતક-વાદીઓના કૃતકોને નિકંદન કરવા શાઓમાં અનેક સુચુકિતઓ મહાપુરુષોએ કરવાબાવધી લખેલી છે. જે વાચક-મહાશયોને ઉઠી-ઝસર કરવા સાથે તત્ત્વાર્થ-અદ્વાત પેદા કરે છે.

સંસાર-મૂલ :

કેણે પણ ભૂમિ પર બીજરોપણ સીવાય અંકુરાઓનો પ્રાદુર્ભાવ યતો નથી. બીજરોપણ સમયે બીજ નાતું હોય છે. પણ ધીમે ધીમે મોટા વૃક્ષનું રૂપક બે પકડે છે. અને બે વૃક્ષ, લાખો બીજોને જન્મ આપે છે. કોઈ પ્રશ્ન કરે કે દુનિયામાં પહેલાં બીજ જ હશે ? પછી વૃક્ષ, યથું હશે ? પણ ભલા વૃક્ષ સીવાય ફલ ન હોય ! ફલ સીવાય બીજ ન હોય ! તો પછી બેની વિચારણાનો અંત ક્યાં ? તેમ અનાદિથી પહેલો આત્મા કે કર્મ ? આ પ્રશ્નનો જવાબ બેટહોજ છે કે, કર્મ અને આત્માની સંયોજિતતા ક્યારની છે ? બે તો બીજ અને વૃક્ષ જેવી વાત છે. હાં બીજ દગ્ધ થઈ જાય-ભરમ થઈ જાય પછી અંકુરાનો અભાવ સ્વતાઃ થઈ જાય છે. તેમ કર્મ, સંસારનું બીજ છે અને ગતિઓનું જન્મણુ તેનું ફલ છે. એક ફલ લાખો બીજ ઉભાં કરી નાંખે છે. તો મૂલ-બીજ કર્મ, નાશ થયું તો સંસારનો અભાવ / યતાં આત્મા, સુકિતધામાધિવાસી બની જાય છે. પછી જન્મણુ ટકી શકતું નથી અને આપ-સ્વભાવમાં આત્મા અવ્યાખાધ-અનંત સુખનો લોકતા બની જાય છે.

અધ્યાત્મ :

કોઈ વ્યક્તિને ત્યાં કોઈ ખાલ જન્મે છે ત્યારે સી

લેગા મલીને મહોત્સવ કરે છે, હર્ષ વધાર્યું મનાવે છે. જેમ જેમ એ મોટો થાય છે તેમ તેમ મા-બાપો હર્ષાન્વિત બને છે. અને ત્યારે પુત્ર-જન્મ દિવસ આવે ત્યારે મિષ્ટ ભોજનો જમે છે. સગા વિચારો કે, નાનો કેણુ હતો અને મોટો કેણુ થયો ? આત્મા તો યથાવસ્થિતજ છે. પણ માનવનો મજેલો દેહ સ્થૂળ બન્યો અને ધીમે ધીમે વૃદ્ધ થાય છે. બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ એ દેહ બને છે, આત્માને તો નથી ભયપણ કે નથી તરુણતા કે નથી છર્ણુતા આ ઉપાધિના પર્યાયો ॥ અને પર્યાયાપેક્ષાથી સત્ય છે.

માનવો અધ્યાત્મવિદ્યાથી વિહીન હોવાથી નાનો બાલ મોટો થાય ત્યારે મોટો થયો એમ કલ્પના કરે છે પણ માનવ-જીવનની અમૂલ્ય તકમાંથી સમયો ઝાછા થયા એટલે આયુષ્યમાંથી ઝાછા થાય છે. વાસ્તવિક સત્યતાને પીછાનનારાઓની સંજ્ઞા વિરલ હોય છે અધ્યાત્મ-વિદ્યા-વિચારદો વધે તો આજના સંસારમાં જે આત્માની બાહ્ય-કલ્પનાઓ છે, એ સમૂલ વિનાશ પામે !

શરીરો એ અનાજ ભરેલા કોથળા જેવાં છે. અનાજ નીકળતાં કોથળા ખાલી પડે છે તેમ શરીરમાં બ્યાપીને રહેલો આ-મા નીકળના શરીરચેલો પડ્યો રહે છે, એની કંઈજ નિમિત્ત નથી.

‘આત્માને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી અનુભવ કરવો, હોય તો એક દલીલ છે કે, એક માનવીને ‘દુઃખ આવતાં ગભરાઈ બેસે છે, મરણનું વામ સાંભળતાં ગાબરો બની

ભય છે. કેઈ અવિધ્ય-વેત્તા યોગી દિવસ પછી આવવાની આપત્તિ જણાવે ત્યાં તો આપત્તિના સ્પર્શ વિનાજ આવશે જની ભય છે અને સમીપમાં રહેલાં, માનેલાં વિપુલ વિલાસ-સાધનો પર ફોટકાર, તિરસ્કાર છૂટે છે. ‘દુઃખ નથી રૂચતું’, સુખ મેળવવાની લીજતમ કામના’ એ કંઈ જડના શુભો નથી ! એક વ્યક્તિના પર તાર આવે કે, તમેને હોટરીમાં એક લાખ રૂપૈયા મલશે ! તમારો નંબર પહેલો આવ્યો છે ! બસ હજુ રૂપૈયા હાથમાં નથી આવ્યા પણ સુખના સાધનની કલ્પના છે, અને તે હજુ મર્યા નથી પણ મલશે. એ શબ્દથી એના આત્મામાં ન કંઈપણે આનંદ અનુભવાય છે. ઘેલછા જેવું દ્રશ્ય જની ભય છે. એ સુખ અને દુઃખની કલ્પનાભાગથી વિહુલ દયા અને પ્રમુદિત દયા એ સાચી રીતે આત્મામાંજ છે. જડ લોકોને કાપો તો તેને કંઈ વેદના થતી નથી. કેઈ પત્થરને કંકુથી પૂજો તો એ પ્રમોદિત થતો નથી. આથી ચોક્કસ મત્પક્ષ પ્રમાણ જેવુંજ અનુભવાય છે કે, આત્માને જ હિતા-હિત ચિત્તવનની સંજ્ઞા સંકેત-પરિણા છે.

વિવિધ મતો

ખોદ-મતની માન્યતા પ્રમાણે આત્મા ક્ષણિક છે. તો પછી કેઈ જાતની વ્યવસ્થા સચવાય કેવી રીતે ? જન્મ્યો બીજો આત્મા, શરીરના ભોગો બીજો આત્મા ભોગવે અને મૃત્યુ પણ ત્રીજોજ આત્મા પામે છે. એટલે ક્ષણિક-વાદથી મોક્ષ કયો આત્મા પામે એ પણ નિર્ણય ન થઈ શકે !

સાંખ્ય-મતની અપેક્ષાએ આત્મા કંઈજ કરતો નથી । પ્રકૃતિજ કર્ત્રી માની છે. એ મત પણ અવાસ્તવિક લાગે છે. કારણકે પ્રકૃતિ પણ જડ તો નિષ્ક્રિય હોય છે. તો પછી આત્માને લાગે વળગે શું ? આકાશમાં ગમે તેટલો કચરો હોય પણ આકાશને શું વળગે ? આત્મા કર્તા હોય તો જ પ્રકૃતિ કરતી બની શકે છે. એટલે એ મત પણ માન્ય થાય તેવો નથી.

વેદાંતીઓ આત્માને ઇશ્વરના અંશરૂપ માને છે. ઇશ્વર સંસાર સત્તર્કો છે. અને આ આત્માના અંશેને માયાથી લિપ્ત બનાવ્યા છે. માયા ક્ષેત્ર થતાં એ અંશે ઇશ્વરાત્મામાં તન્મય બને છે. એવી કલ્પના છે. વળી એક મત એમ કહે છે કે, ગુણુ જાણે થતાં 'મુક્તિ મળે' છે. એટલે કે આત્મા શૂન્ય જોવો અને એ જ મુક્તિ, રાનાદિનો નાશ એ પણ મોક્ષ આપાતો કોઈપણ અતિમંતને માનવામાં ન આવે ! કેમકે ઇશ્વર જગતને રચે શા માટે ? ઇશ્વરના અંશે નિર્મલ છે તો માયામાં લિપ્ત શા માટે કર્યા ? ઇશ્વર શું બાલ છે ? લીલા-પ્રસ્ત છે ? જોયી આવી કિલ્લટ-લીલાઓ કરે છે. અથવા રાગ-દ્રેવથી ભરેલો છે ? આ મતની માન્યતા પણ માત્ર જાનિતજ છે. શૂન્ય-જ્ઞાનમુખઆદિથી રહિત આત્માને મુક્તિ-મત માનવાથી પણ જડવજ સિદ્ધ થાય છે એટલે આત્મા બિન્ન છે, સ્વતંત્ર છે, અકર્મા બનતાં મોક્ષ મેળવે છે.

કોઈ નાસ્તિક મત એમ જણાવે છે કે, પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એમ પાંચ જૂતોનો સમૂહ બેગો

યત્તાં ચેતના રૂપ એક ચક્તિ જન્મે છે. અને એ પાંચેયના અભાવથી તે નાશ થાય છે. હે આવીડે ! એ વાત તારી અક્ષત-વગરની છે. કારણ કે કોઈ પણ જૂનમાં ચેતનાચક્તિ જન્માવી જ નથી. તો પછી સમુદાયમાં ક્યાંથી આવે ? વળી જેમ વૃક્ષનું જેવું બીજ દોષ તેવું વૃક્ષ થાય છે. લીંબોડીના બીજથી લીંબડો જ પેદા થાય છે, પણ પીંપળો થતો નથી એના ફોનોના સ્વાદમાંય પણ અસમાનતા દોષ છે. તેમ જૂનથી માનવને ચેતના જન્મી જેમ માનવામાં આવે તો પછી સોમાં તારતમ્યત્ર ચાથી દેખાય છે ? કોઈને રહેવાનું મકાન નથી. કોઈને પહેરવાનાં કપડાં નથી. કોઈને ખાવાને અનાજ નથી. અને કોઈને જરૂરી વધારે મકાનો છે. કોઈને જરૂરી વધારે કપડાં અને અનાજ છે. અને વળી કોઈ બુદ્ધિશાળી છે, કોઈ ઠાક છે. આ સમગ્રુય કોઈ ચેતન-પ્રેરણાના પ્રતાપે થાય જેમ શોક્ષ્ણ બુદ્ધિશાળીઓ સમજે છે. અને તેજ આત્મા છે.

જો આત્માને પવન માનો તો ધણીજ ભાષા થાય છે. કારણ કે, પવન હીવાલ વિગેરેથી રોકાય છે. જ્યારે આત્મા ગમે ત્યાં ભાષારહિત આટ્યો જાય છે. પવનથીય સૂક્ષ્મતર આત્મા છે અને અમૂર્ત છે. ઇન્દ્રિયત્રય નથી. પણ અલીન્દ્રિયત્રય છે. આત્માજ આત્માને જાણે છે. જેમ પરમાણુને આપણે જોઈ શકતા નથી પણ તેનું કાર્ય, તેના સમુદાય ભેગો ચર્ચા દેખાઈ આવે છે. અને ન દેખાય તે ન માને તો પછી પરમાણુને માનવાનું કારણ શું ? એ

ધન્દ્રિયગમ્ય નથી જ. તેવી રીતે આત્મા દેખાય નહીં પણ તેનું કાર્ય દેહોદ્ધારા જણાઈ આવે છે એ પ્રત્યક્ષ જ છે.

કોઈ મરેલ પ્રેતાત્માઓ ભૂત થયેલા જણાઈ આવે છે. અને ઘણા સ્થળોમાં એના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો એવાં જણવા મળે છે. ઘણી પૂર્વજીવોના જ્ઞાનવાળાઓ પણ આ સમયમાં સંભળાય છે. અને તે ઘણા મુધારકોએ તેનો નિર્ણય કર્યો છે. એ જગજાહેર વાતો છે.

જ્ઞાન દર્પણ :

આત્મા છે એમ અનેક દૃષ્ટાંતોથી અને તર્કોથી, અનેક મતોથી, અનેક પ્રમાણોથી, સાબિત થયું. હવે કોઈ આત્મ-વિષયમાં શંકા રહે એવું નથી. છતાંપણ નૈન સિદ્ધાંતો પ્રમાણે આત્મ-માન્યતા સમ્યક્ છે. કોઈ કુતર્કથી તેમાં જરાય ખાધા પડેલો તેમ નથી. સર્વજ્ઞોનું જ્ઞાન, દર્પણ જેવું છે જેના જ્ઞાનમાં અખિલ વિશ્વ પ્રતિબિંબિત થઈ જાય છે. અને પોતે જન-કલ્યાણાર્થ અસંખ્ય પ્રાણીઓને કહે છે કે, આત્મા છે. આત્મા જેવાં બીજાં પાંચ દ્રવ્યો પણ છે, આત્મા ચેતનાવાળો છે. અન્ય દ્રવ્યો ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, પુદ્ગલસ્તિકાય અને કાલ છે. તે જઠ છે. ચેતના સૂન્ય છે ચેતન અને જઠની પ્રરૂપણમાં જગત અખિલ આવી જાય છે.

નૈન સિદ્ધાંતોમાં આત્માને સ્વતંત્ર માન્યો છે. એક શરીરમાં એક જીવ હોય છે. અને અનંત-કાયમાં એક શરીરમાં અનંત જીવ હોય છે. પણ હરેકના આત્મ-પ્રદેશો, જુદાજુદા

હોય છે. હરેકનાં કર્મો જુદાં હોય, તેથી રહેા જુદાં જુદાં લોગવવા પડે છે. કદીય એક આત્મા બીજા આત્માના પ્રદેશમાં એકમેક યઈ જતો નથી. કોઈની વેદનાનો બીજા કોઈ આત્માને અનુભવ થતો નથી. જડ અને ચેતનાત્મા અનંતકાલથી એમાં રહે છે. એક પણ આત્મ-પ્રદેશ જડ બનતો નથી અને કર્મો જડ તે ચેતનરૂપ બનતાં નથી. જેમ માટી અને સોનું, અનાદિથી એમાં રહે છે, પણ સોનું માટી રૂપ થતું નથી અને માટી સોના રૂપ બનતી નથી. તેમ આત્મા અનંતકાલથી જડ-સંગમાં છે. પણ એના એક પણ પ્રદેશમાં જડતા પ્રવેશતી જ નથી. એવો આત્માનો સ્વભાવ છે. અને એવો જડનો સ્વભાવ છે.

કાર્ય-કારણ ભાવના યોગે જડ, ચેતનને વિકારી બનાવે, વિભાવ-ભાવમાં યોગે, સ્વરૂપનું વિસ્મરણ કરાવે ! પણ મૂલ સત્તાના પ્રદેશોને પરિવર્તન ન જ કરી શકે ! અને આત્મપ્રદેશો જડસંગથી જડ બનતા બંધ અને જડ-પરેમાંલુએ ચેતન બનતા બંધ તે પછી દુનીયામાં સધજાય જડો આત્મા બની બંધ અને સધજાય આત્મા જડત્વને પામે ! પછી કોઈ પણ દેવ, કે શાસ્ત્રની આવશ્યકતા રહેતી જ નથી ને !

આત્મ-પરિણામ :

એટલે ગમે તે ગતિમાં આત્મા હોય, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડા શરીરનો ધારી બને પણ એના જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ત્યાં ખૂલેો રહે જ છે. અને એ

આત્મા અનેક દેહાવર્તો કરતો માનવ થાય વ્યારે જ્ઞાના-
વરણીયનો સુયોગ્યમ વધારે પામવાથી હિતાહિત પ્રવૃત્તિ-
નિવૃત્તિ કરતો થઈ જાય છે. આત્માને તો જેવું દેહ-સાધન
મહે તેવી પરિસ્થિતિને પામતો જાય છે જેમાં સાધનો
મહે તેવી પ્રવૃત્તિ કર્મ પ્રેરણાથી કરતો જ રહે છે. તેથી
સ્વભાવ પણ આપોઆપ પેદા થતો જ જાય છે, એક
આત્મા શસભયોનિમાં જાય છે ત્યાં તે બૂંકવાના સ્વભાવને
ધારણ કરે છે. અને તેજ આત્મા બીલાડીની ગતિમાં જાય
ત્યાં દૂરતા, કટુતા, હિંસક વૃત્તિ ધારણ કરે જ છે. અને
એજ આત્મા પારેવામાં જાય ત્યાં કામળતા, લોળપણ આદિ
ધારણ કરે છે. અને એજ આત્મા દેવ થાય તો ત્યાં
દેવત્વયોગ્ય સ્વભાવને ધારી રહે છે વગી એ આત્મા
નારક ગતિમાં જતાં નારકીના છવોનો સ્વભાવ ધારીજ
રહે છે અને માનવ થાય તો માનવીય સ્વભાવ ધારે છે.
અને એજ આત્મા એકેન્દ્રિયાદિ ગતિઓમાં જતાં તદ્દરૂપ
સ્વભાવ ધારી રહે છે આથી સાબિત થાય છે કે, આત્મા
શુદ્ધ સ્વરૂપી હોવા છતાંય સુયોગ્યવિવશ સ્વરૂપને ભુલે છે.
પર-રૂપને સ્વરૂપ માનવા પ્રેરાય છે. અને પરત્વમાં એવો
તન્મય બને કે, પર-ઉપાધિજન્ય જડોને સ્વ સમજે છે.
એથી અપકૃત્યો કરતા ચુકતો નથી. અને કૃત્યાકૃત્યોના
કરવાથી શુભાશુભ કર્મ બંધનોદયકાલમાં ઈષ્ટાનિષ્ટ
સંયોગોને મેળવતો જાય છે અને સુખ તથા દુઃખની
એક માન્યતા જ અનુભવે છે. સુખમાં આનંદ માને છે,
દુઃખમાં આકૃષ્ટતા અનુભવે છે. પણ આનંદાનુભવ

અને દુઃખાકુલતા એ કંઈ સત્ય નથી. પણ જીવની એક કલ્પના છે.

અતૃપ્તિ—

આ કલ્પનાથી જીવને વિપુલ સુખનાં સાધનો મહે છતાંય એ અતૃપ્ત જ રહે છે, અસંતોષી અને અવિધાસુ જ રહે છે, કારણ કે જડચક્ષિતથી મેળવેલું સુખ ક્ષણિક અને દુઃખમૂલક છે. અને ઈષ્ટના વિયોગનું દુઃખ એ પણ કલ્પનિક છે. કારણ કે જેને આજે ઈષ્ટ માને છે તે કલે અનિષ્ટ બની જાય છે, આજે અનિષ્ટ-માનેલો પદાર્થ આવતી કાલે ઈષ્ટ બની જાય છે, ઈષ્ટાનિષ્ટની કલ્પના સ્વાર્થવ્યાપી હોવાથી દુઃખાકુલતા પણ પોતેજ પેદા કરીને મૂઠ્ઠા જીવ, સુંઝવણમાં પડી જાય છે. આ આત્મા સત્યતાનાં આહક બને, સત્યતાનો જ્ઞાતા બને, પ્રત્યેક પદાર્થને યથાર્થતાથી ઓળખતો યાય તો તે ધીમે ધીમે ક્રમિક-વિકાસ પ્રાપ્ત કરતો જાય છે. અને જે કર્મ-જનિત જમણો છે, તે દૂર થતાં જાય છે. ત્રેયોમાર્માનુગામી બની જાય છે. અને શ્રેય-પ્રેયનેજ આદરે છે અને અનિષ્ટ અને કુમતિઠ કાર્યો પ્રતિ નકરત કરે છે.

અનંત વર્ગણાઓ—

કર્મવર્ગણાઓ સંસારના તમામ ભાગોમાં અનંતી અનંતી ખચિત ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલો છે. અને આત્માએ પણ સૌંદ-રાજલોકના પ્રત્યેક આકાશ પ્રદેશોમાં અનંતાનંત રહેલા છે. ત્યાં આત્માઓ ૬ ત્યાં ત્યાં કર્મ-વર્ગણાઓ છે. આત્માને જીવનાં કર્મો જોગવાય છે અને મૂઠપણાથી નવાં

કર્મોનું બંધન થતું જાય છે. નવાં કર્મોની બંધન ગોચર વર્ગણા પ્રત્યેક સ્થળોએ સ્વભાવથી જ મલી રહે છે. આ કર્મ વર્ગણાઓ રૂપી હોવા છતાં અમૂર્ત આત્માની સાથે સંબંધ કરે છે. મૂર્ત વર્ગણાઓ પણ કદી દેખવામાં આવતી નથી કારણ કે એ વર્ગણાઓ સૂક્ષ્મ છે. કર્મ-વર્ગણાઓ આત્મા સાથે સંબંધ થયા પછી પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ એના હોય છે. જે પ્રકૃતિ અવિસ્તર ચાલુ રહે છે. કેટલાંક કર્મો બંધાય પછી સત્તામાં રહે છે. જે ગાઢ હોય છે, સ્નિગ્ધ હોય છે, લાંબી સ્થિતિવાળાં હોય છે, કટુક પરિણામોનાં જનક હોય છે. જે સ્થિતિ, પાકી ચતાં વિપાકોદય રૂપ બની જાય છે. સત્તાનાં કર્મો ઉદયમાં આવતાં ફોલા પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે. એક આત્માએ અંતરાય કર્મ બાંધ્યું, હવે એ કર્મ સત્તામાં પડ્યું છે, આજે ઉદય અપેક્ષાએ શુભોદય હોવાથી ભોગનાં, ઈષ્ટ વિપ્રુલ સાધનો અન્યાયાસે મેલવી જાય છે. પણ એ સત્તાનાં અંતરાય કર્મોનો ઉદય આવતાં, એક સમયનો મહા-સુખી સમૃદ્ધ ગણાતો, કંગાલ થઈને દુકડા માટે લીખ માગતો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. એ દયનીય દશા જોતાં પ્રત્યક્ષ ફલ દેખાય છે કે આ વ્યક્તિએ અંતરાય કર્મોનો ગાઢ બંધ કર્યો હશે ! એ આજે ઉદયમાં આવ્યાં છે. જેમ એક રોગીને કોઈ વેદે જીલાબની ગોળી ખવડાવી, એ ગોળી ખાધા પછી પેટમાં સત્તામાં રહ્યા પછી ધીમે ધીમે ગડગડાટ શરૂ થાય, પછી એનો વિપાક ચતાં જીલાબ-ચાલુ ચતાં અનુમાન થાય છે કે, આ માનવે જીલાબ લીધો હોવો જોઈએ. ગોળી લીધી એતો પોતે જાણતો હતો. પણ ઉદય આવતા પ્રત્યક્ષ જીલાબ રૂપી ફલ દેખાઈ આવે છે.

તેમ કર્મો રચુપ્ત, બદ્ધ, નિધત અને નિકાશિત એમ ચાર પ્રકારનાં હોય છે. કેટલાંક કર્મો રંધ્યાં કરીને છુટાં પડે છે, એ મુઠ્ઠી બીંત પર ખૂલ સાગ્યાની જેમ ખરી પડે છે. કેટલાંક કર્મો કંઈક ચીકાચવાળાં હોય છે જે વધારે નોશદાર હોવાથી છુટાં પડે છે. વળી કેટલાંક એવાં કર્મો છે જે શુંકરની જેમ મજલૂત આત્મ-પ્રદેયો સાથે ચેટિ છે. જે ખુટવામાં પ્રબલ સાધન હોય તો છુટે અને કેટલાંક લીમતમ રસવાળાં છે, જે અવશ્યમેવ હૃદયથી ભોજવવાં જ પડે છે. કર્મ-વર્ગણાએ આત્માની સાથે ચાર પ્રકારે વળ-ગી છે. જેથી સૂયં વાદળમાં દંકાતાં જેમ દેખાતો નથી. પણ દિવસ છે. એમ તો ગમે તેવાં રંધ્યાં વાદળો છાયાં હોય છતાંય એ ભાસ ટળતો નથી જ. તેમ આત્મા ગમે તેવાં કિશ્કેટ કર્મો સાથે સંબંધ કરે પણ ચેતનાને અમુક અંશ તો ખુલ્લો રહેજ છે. જેમ જેમ વાદળો દૂર થાય તેમ તેમ પ્રકાશ વધે છે. સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે પથરાય છે. તેમ આત્માની સાથેનાં કર્મો જેમ જેમ નિર્જરાય તેમ તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યની વૃદ્ધિ થતી દેખાતી જ લાય છે. અને તદને વાદળો નાણુદ થતાં સૂર્ય પૂર્ણ દેખાય છે. તેમ કર્મ જઠથી નાશ થતાં આત્મા સંપૂર્ણ જ્ઞાનમય, દર્શનમય, ચારિત્રમય અને વીર્યમય પ્રગટ થાય છે. આત્મામાં નવું કંઈ પણ આવતું નથી. જે સત્તામાં હેતુ તે નિશ્ચયથી પૂર્ણ સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થયો એજ પરમાત્મા છે. નિર્ગોદના આત્મામાં પણ દ્રવ્યાપેક્ષાથી પરમાત્મસ્વરૂપ છુપે છે. તે સૂર્યની જેમ કર્મમલ નાશ થતાં, માનવ ભવમાં સર્વ સાધને

મલતાં પ્રગટ જાવે, ક્ષાયિક જાવે, કેવલજ્ઞાનાદિ-વિમૂત્તિ સંલગ્ન થઈ જાય છે.

જૈન સિદ્ધાંતમાં આત્મસ્વરૂપ ઘણુંજ વિસ્તૃત જતા-વ્યું છે પણ દુઃકમાં અહીં આવેખ્યું છે. વિશેષ શ્રદ્ધાસ્થ-જોએ આગમ-શાસ્ત્રોદ્ધારા જાણવું.

ધાતી કર્મોથી નિઃકર્મ જાનેલો આત્મા, આયુષ્ય બાકી હોય ત્યાં સુધી આ જીવાદિક દેહમાં રહે છે. અને અનંતજ્ઞાન દ્વારા વિશ્વના પદાર્થોને જાણે જુએ છે. અને સબ્ય પ્રાણી-જોની સભામાં સાથ તત્ત્વોને પ્રકાશે છે, કથે છે. જે જાણતાં અન્ય અનેકાત્માઓ શ્રદ્ધા પેદા કરે છે. ધર્માર્થ-જ્ઞાનને મેળવી સ્વકર્મના બંધનો શિથિલ કરે છે, કર્મોને તપથી નિર્જરે છે અને અનંતજ્ઞાની બને છે જહુલ-સંસારીયોને સત્યદશકા મલવા છતાંય તેઓનાં કથેલાં સત્યતત્ત્વો પર શ્રદ્ધા-પ્રતીતિ જામતી નથી. કર્મલપુસંસારીયોને અનંત જ્ઞાનીના વચનપર અપૂર્વ શ્રદ્ધા જામે છે, અને તેઓ ભવબીડતા પેદા કરે છે અને અશુભને ત્યાગે છે, શુભમાં આદરવાળા બને છે અને અંતમાં શુભાશુભ ઉભયનો નાશ કરીને માત્ર આત્મતત્ત્વને જ ધ્યાવે છે, જેથી અનંત જ્ઞાન મેળવે છે.

સુખ કંઈપણ—

સંસારાવસ્થાને પામેલા જીવો દુઃખને નથી ચાહતા અને સુખની ઝંખના કયાં કરે છે. પણ કહીય સંસારમાં રહેલા જીવોને સાચું સુખ મલતું નથી. કારણકે જે સંસારાવસ્થામાં સુખ મળે છે, તે સુખ સંપૂર્ણ નથી હોય છે,

અન્યથી ઓછું હોય છે. એટલે અધુરાપણની આકુલતા એજ દુઃખ પેદા કરે છે. રાગાદિના ઉદયે જડસંગભોમાં સુખની એ કલ્પના સર્જાય છે. પણ એજ સુખ થોડું ઓછું થાય ત્યારે ભારે વેદના જન્માવે છે અન્યો કરતાં એ સુખ ઓછું નથી હોતું પણ ભવેલામાં થોડી પણ ઊણપ હવને રૂચતી નથી. હરેક સુખ પૂર્ણ નેઈએ છીએ. હવે સાંસારિક સુખોની પૂર્ણતા ક્યારે થાય? એનું પ્રમાણ કેટલું? એ નિયમ કોઈએ ઘડ્યો નથી. એથી સાંસારિક ભોગોનાં સાધનો વિપુલ ભલે છતાંય કોઈ ભતતું ત્યાં સુખ છે. એમ માનવું એ જામણ છે.

કહી માને કે, એ સામગ્રીસંપન્નને સામાન્ય સુખ છે, પણ એ સુખ, કાયમી સુખસ્વરૂપે ભોગવાતું નથી. તરૂણાવસ્થામાં એ સુખો સુખસ્વરૂપ હતાં. પણ વાઈકયતાનાં ચિન્હો જણાતાં એ સુખોનાં સાધનો મનને મળાપે પેદા કરે છે. અને “હાય, હો, અરેરે,” મારામાં તાકાત હોત તો આ ભોગોને એવા ભોગવત કે બીજો મારો-આસક્તિઅસ્તનો નેટો ન જડે. સુખો ભોગવ્યા પછી પણ તૂસિ તો ન જ ઘઈ પણ સુત્રાનીના ભોગવેલા મર્યાદા બહાર ભોગોનાં પ્રતાપે રોગોનો ઉદય આવ્યો અને સામગ્રી હોવા છતાંય ભોગવંચના એને આકુલતા જ પેદા કરે છે. એક દલીલથી વિચારીયે કે, કેઈ આદમી વિષમજ્વરનો રોગી છે. દોકમાં બોલાય છે કે, આ ભાઈ ઘણાજ બીમાર છે. હવેલે રોગ દેખાય છે! પણ કેઈ દિવસ જ્વર ઓછો થાય એટલે પોતે અને દોક માને છે કે, ભાઈને ઠીક છે. બોલે પણ કે,

હવે ઠીક છે. પણ પરમાર્થથી જ્વર ગયો નથી, પહેલાંનાં મહાદુઃખથી વર્તમાનમાં દુઃખ ઓછું છે. એટલે સુખાભાસ થાય છે. વાસ્તવિક તો જ્વર છે જ. તેવી રીતે ધનહીનને મોડું ધન મળે તો ખુશ થાય છે કે, હું સુખી થયો. પણ કોડપતિ, કોડમાંથી બેચાર લાખ ઓછા થતાં પોતે માને છે કે હું દુઃખી થયો. બહા શું ચઢાણું લાખ ધન ઓછું છે? ના, પણ અધીરતા જ દુઃખનું કારણ છે. હવે પાત્રી એને બે-પાંચ હજાર મલે તો પ્રમોદિત થાય છે.

મૂઢતા—

આથી સાબિત થાય છે કે, ધન એને સુખ આપે છે, અથવા ધન સુખનું સાધન છે. એમ માનવું મહામૂઢતા છે. વિશ્વના જીવો, સુખને ઇચ્છે છે. દુઃખને જરાય ઇચ્છતા નથી. ખરું, એમાં સુખ અને દુઃખ કલ્પનાજન્ય પર્યાયો છે, ધર્મો છે, આભાસો છે. સુખનું સાધન તો મંદ-કષાયિતા, રાગાભાવતા અને સતિવિતા જ છે. પરાધીનતાથી આ જીવ અસહ્ય દુઃખોને ચઢી દે છે અને એ દુઃખો એવાં ભયંકર હોય ॥ કે, માનવને એ દુઃખો આવી પડે તો હાઠી બંધ પડી જાય. પરવશતાથી ઘેર દુઃખો સહવાની આ આત્મામાં શક્તિ છે. તો સ્વવશતાથી ઘેરો દુઃખો સહવાની ટેવ નો પડે તો કદીય એ ભયંકર દુઃખો મલેજ નહિ. પણ મોહનીય કમનાં વિપાકો જ એવા વિચિત્ર છે. મૂઢતા એવી હાસ્ય-હારી છે કે, બે ઘડી અચંવામાં ગરકાવ કરી નાંખે છે. જૂઓ એક ભાઈનું માથું ભારે ચર્મ ગજુ, શરીરમાં કલતર પેદા થઈ, લોહોનું દબાણ (પ્લેકમેસર) થયું. આ

જવાબ, જરાય જ્ઞાન કે મર્યાદા ન રહે, તો પછી એ જીવાત્માને મોક્ષ કેવી રીતે મળે ?

પદાર્થોનું ચતુર્થજ્ઞાન માત્ર જ કંઈ મોક્ષમાં નં જ લઈ જાય. કારણ કે જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય મુક્તિનાં સાધનો છે જ્ઞાન એટલે સમસ્તુતી, ક્રિયા એટલે જૂઠ્ઠાનો ત્યાગ અને સાથાનો સ્વીકાર. એક વ્યક્તિ નગર-પ્રવેશ ઈચ્છે છે. નગરના દ્વર પાસે ઉભો હોયો વિચારે કે, આ નગરનો દરવાજો છે. આ દરવાજાથી નગરમાં પ્રવેશ થાય છે. નગરની ચોખા આદર્શ અને આકર્ષક છે. એક મહિના સુધી વિચારે અને બોલે પણ કમલું ન ભરે તો શું નગરમાં પ્રવેશ થઈ જાય ખરે ? કદીય ન થાય તેવી રીતે આત્મા, પરમાત્મા, મોક્ષ, કાર્યું કુળ, સ્થિર સુખ, અનંત જ્ઞાન, ઇશાન, વ્યક્તિ અને વીર્યની વાતો કરીએ. થયેા વાંચીએ પણ એકેય હિંચ ન દાડે તો પછી શાહુદા પાપ-વ્યાપારોના ધંધા ધીંગતા વઢ્યા કરે, પછી આત્મા મોક્ષ સમીપ નહી જતાં સંસારના અટપટા ચક્રાવામાં અટવાઈ જ જાય ને ?

સુંદર તક—

આયો સુંદર અવસર છે, આવી સુંદર સમજવાની સામગ્રી છે, આગી અનુકૂલતાભરી હાલતી છે. મોક્ષના દરવાજા સમાં સમ્યક્ત્વ પેદા કરવાનાં પુષ્ટાવલંબનો મદદ્યાં છે. પછી પુરુષાર્થજ્ઞાન ળનો, જડ જેવો નિષ્ક્રિય બનીને પ્રમાદ-પંથમા કેમ પછાયા છે ?

એક જન્મમાં યોગ-ત્રેયો-માર્ગ સ્વીકારીને તે માર્ગમાં

ચાલી છે ! તો પછી આગળના જ-મોમાં આ સંસ્કારથી બહુજ જલ્દી કલાણ-પંથ મલયે અને તેનું પ્રયાણ કઠિન નહીં લગે. તક શુભાવે એ ગરૂડ મળાય છે. એ કે, વ્યવ-
વહારિક કાર્યોને નક્કર કરવા આત્મા સક્તિ-બહારના પુરુ-
ષાર્થો અજમાવે છે જ. કેટલાકે સમુદ્રમાં ઝપલાવે છે.
કેટલાકે દારૂ-મટવીમાં ડોટ મુકે છે. કેટલાકે અમૂલ્ય
સમૃદ્ધિ સમાન છાંદગાને શુભાવીનેય મુખી થવાની કામના
સેવે છે. સર્વસ્વના ભેગે પણ મોહીને મુખ ભેંધએ છીએ.
એ મુખની પાછળ પુષ્કળ પુરુષાર્થ આદરે છે. બલ, મોક્ષના
મુખ માટે કેમ પુરુષાર્થ નથી આદરતો ? એટલે હજી
આત્માને એ પ્રતીતિ નથી કે, આ મુખો-આ મુખનાં
સાધનો અસ્થિર છે, દુઃખરૂપ છે.

મુખ-ધામ—

એક મોક્ષ જ સાચા-મુખનું ધામ છે. એને મેળવવાનો
પુરુષાર્થ જ સાચો પુરુષાર્થ મળાય છે કોઈ માનવી હેર
પીવાનો શ્રમ કરે તો પરિશ્રમ દેખાય છે. પણ વાસ્તવિક
એ શ્રમ અહિત-કર હોવાથી કુપુરુષાર્થમાં જ ઠહેવાય.

આત્મા છે અને તે સસારવસ્થામાં વિવિધ દશાઓના
પર્યાયને અનુભવે છે. વિશ્વવભાવના વિકારોથી તરી તરી
ઠમ્-વર્ગણાઓ આત્મા સાથે સંસ્પૃષ્ટ થતી જાય છે. એ
અનેક દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું. હવે આત્મા અનંત
સામર્થ્યવાન હોવા છતાંય શિત શિન્ન દશામાં તન્મય બનીને
કેમ જ્ઞાન્ત બની જાય છે ? એ વિચારવાનું રહે છે. ને કે,

એ વિષયને સ્પષ્ટ કરતી અનેક સુક્તિઓ પહેલાં કહેવાઈ છે છતાંય જેમ વિવિધ સ્પષ્ટતા થાય તેમ તેમ વિશેષ બોધ જને છે.

આત્મ-પ્રદેશો—

આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે. પ્રત્યેક પ્રદેશોમાં અનંત જ્ઞાન-પર્યાયો છે. એક પ્રદેશમાં જેટલી તાકાત છે, એટલી સમગ્રાય પ્રદેશોમાં સક્તિ છે. એક પ્રદેશને જે અનુભવ થાય છે, અને જે સમગ્રાય પ્રદેશોને અનુભવાય છે, તે એક પ્રદેશને અને સમગ્રાય પ્રદેશોને અનુભવ થાય છે. પણ એક માનવીને વેદનીય કર્મના ઉદયથી હાથમાં ફાંદાં થયો. હવે હાથમાં પેડાના થાય છે. એ શરીરમાં રહેલ તમામ આત્મ-પ્રદેશને અનુભવાય છે. જેમ એક ભાઈને કોઈએ અપમાનજનક શબ્દો સભળાવ્યા જેથી કાનને વેદના ન થતાં હેયામાં થાય છે. જે વેદનાના પ્રતાપે તમામ શરીર બેડાળ બની જાય છે. એવેન જને હિ એ સાબિત થાય છે કે, આત્મ-પ્રદેશોને એની અસર થઈ જ ગઈ.

જેથી પચ્ચેદ્રિય સંઙી છૂબ હોવા છતાંય તમામ પ્રાણો નથી એવી દયા અનુભવાય છે. જેમ જેમ પ્રાણો બોછા હોય તેમ તેમ જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ અલ્પ હોય છે.

આત્મના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. એક એક પ્રદેશમાં અનંતી કર્મવર્ગણાઓ લાગેલી છે. એક એક કર્મવર્ગણામાં અનંતા પરમાણુઓ છે અને એક એક પરમાણુમાં અનંત પર્યાયો હોય છે. આત્મના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં

કર્મ-સંચાર થઈ જાય છે. પણ મધ્ય ભાગમાં આઠ દૃશ્ય પ્રદેશોને કર્મો અસર કરી શકતાં નથી. સદૈવ વીતરાગના આત્મપ્રદેશ જેવા એ નિર્મલ રહે છે. અને એના જ પ્રભાવે આત્મા કર્મે કરીને વીતરાગ બને છે. આઠ પ્રદેશો નિર્મલ હોવાથી જ ચેતનાભક્ષણુ હવમાં સદૈવ રહે છે. સૂક્ષ્મ નિગોહના હવેને પણ અબ્યક્તપણે મુખદુઃખનો અનુભવ હોય છે. એમ ન હોય તો જડત્વ અને ચેતનત્વમાં ફેરફાર શું માનવો ?

શાસ્ત્રકારોએ તો એકેદ્રિયથી લેઈને પચોદ્રિય મુખીનાં હવ-શરીરોમાં નાનાવિધ જ્ઞાનદર્શક ચેષ્ટાઓ સિદ્ધ કરી બતાવી જ છે. વનસ્પતિમાં આહાર લેવાની, નિદ્રા લેવાની, જળનાં અને પરિમલની, મૈથુનની સંજ્ઞાઓ પ્રત્યક્ષરૂપ દેખાય છે. એકેદ્રિય તો શંખ-કોણદિ તો પ્રત્યક્ષ હાલતા વ્યાલતા હવે દેખાય છે. તરકેમી છંયડમાં આવતું વિગેરે ત્રસ હવેમાં પ્રક્રિયાઓ અનુભવાય છે જ. એટલે હવ, કર્મરિવશ, સૂક્ષ્મ-બાહર ત્રસ-સ્થાવર સંજ્ઞી-અસંજ્ઞી રૂપ બને છે. નાનાવિધ દેહો ધરે છે. અને સપગાય મુખને ધ્રુવ છે. જેટલું મળે તેટલું મુખ મેળવવા શક્ય પ્રયાસ કરેના જ રહે છે. દુઃખનો નાશ કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યા કરે છે.

છ દ્રવ્યો સર્વજ્ઞોએ દર્શાવ્યાં છે. એમાં છત્રાસ્તિકાય તિવાય અન્યો જડ છે. પણ તેઓ સ્વભાવથી સ્વસ્વરૂપો કર્યા કરે છે. જડ છે પણ તેમાં સ્વભાવ છે, કારણ કે દુનીયાનાં તમામ દ્રવ્યો ધર્મ-સ્વભાવમુક્ત છે. જેમ મરચાં ખાવાથી

ગરબી થાય છે, શુંક ખાવાથી વાત શમે છે, હરડે ખાવાથી
કફ શમે છે, લીંબુ વિગેરે ખાવાથી પિત્ત શમે છે. તેમ
વસ્તુઓ માત્ર સ્વસ્વભાવને છોડતી નથી. કાર્ય પૂર્યેજ નાય છે.
અમૂર્ત પર મૂર્તની અસર—

આજે કોઈ જોમ કહે છે કે, કર્મો જડ છે, જો કંઈ
પણ આત્માને અસર પહોંચાડી શકતાં નથી, તો તેને મિથ્યા-
ભાષી ગણવો કે કેમ ? જો કર્મો કંઈ જ ન કરતાં હોય તો
આત્માને સંસારમાં રહેવાનું નિમિત્ત શું છે ?

જો આત્માનો સ્વભાવ જોમ કહેયો તોય મિથ્યાભાષી
છો. કારણ કે આત્મ-સ્વભાવ તો સુક્તિ જ છે. પણ કર્મની
અસરથી આત્મામાં જાનિત પેદા થાય છે, રાગ-દ્વેષના
પરિણામો જન્મે છે એટલે જુનાં કર્મોના ઉદયે અસમભાવે
વેદતાં નવાં કર્મોની અનંતી નવી વર્ગભૂતિઓ આત્માની સાથે
વળગી જાય છે. અણુસમજુ સાત સાંધે અને તેર તૂટી જાય
એવો દશા મૂઢ જીવોની રૂઢ રહી છે. જોમાં કંઈ જ શંકા
નથી. અનાત્મતત્ત્વ આત્મતત્ત્વને બારે આઘાત-પ્રત્યાઘાત
પહોંચાડે છે. હાં, અપેક્ષ થી અધ્યાત્મ-ભાવનો વિચાર કરે
કે, આત્મા સિદ્ધ છે, શુદ્ધ છે, નિરંજન છે. પણ આ કર્મના
ખાડામાં અટવાઈ ગયો છે એને મુક્ત કરવા પ્રબળ-પુરુષા-
ર્થની જરૂર છે. પણ સસારી આત્મા હું સિદ્ધ સ્વરૂપ જ
હું એમ માની એકાન્તથી પ્રવર્તે તો તે પણ વીત મતમાં
ગણાવા છતાંય મહા-મિથ્યાત્વમાં ગણાય છે.

હા, દ્રવ્યથી આત્મા નિર્લય છે, શુદ્ધ છે પણ પયાયોથી

આને સંસારી છે. કર્માદેશ પ્રમાણે નાચી રહ્યો છે. કદાચ તમે નિશ્ચય નયને જ વળગો અને અન્ય નયોને ન માનો તો તમારે તો કેઈ જ પ્રયાસની કે કિયાની જરૂર જ નથી. નિશ્ચયનય તો આત્માને પૂર્ણ સ્વરૂપે આત્મા પ્રવર્તતો હોય ત્યારે જ આત્માને આત્મા માને છે. શુદ્ધ શ્રદ્ધાહી એ નયથી તો તમે અનાત્મા છો, જડ છો. જ્યારે કેવળજ્ઞાન ધાય ત્યારે માનવું કે હું આત્મા છું. પણ એ નય માત્ર જ પકડે તો આલે તેમ નથી જ. નિશ્ચયને મનમાં સમજી વ્યવહારને આચરતાં જ મુક્તિ મેલે છે અને એ જ વીત-રાગ માર્ગ છે કેટલાકે એમ માને છે કે, ભવ-સ્થિતિ પરિપાક થતાં આપો આપ આત્મા મુક્તિ મેળવશે. પ્રયાસ કે કિયાઓની જરૂર જ નથી.

મુક્તિ-દાર—

આ મત પણ મૂઢજદખ જેવો છે કારણ કે, વીત-રાગ રૂવોએ પોતે પણ સંસાર ત્યાગીને સંયમ સ્વ કાચું છે. અને મક્કા-યોગી બનીને ઘેર તપો આદર્યા છે. વળ' ગજુ ધર ભગવાને પણ છકુંને પારણે છકુંનો તપ કર્યો છે. એ ભવપરિસ્થિતિ પર જ નિર્ધાર હોત તો તીર્થંકર ભગવાને શાની હતા. ગજુધર ભગવંતો શુતકેવડી હતા, છતાંય તપ, જપ, આવશ્યક કિયાઓ શા માટે આદરતા હતા? આથી તો એક જ વાત સિદ્ધ થાય છે કે, છ દ્રવ્યોમાં આત્મ-દ્રવ્ય જેમ ચેતનાયુક્ત છે, તેમ અનાત્મદ્રવ્યો પણ કેાઇને કેાઈ સ્વભાવવાળાં જ છે. અને એ સ્વભાવ પ્રમાણે સ્વકાર્ય

કર્મેજ નય છે. સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે, કોઈ સમય કમ બળવાન બનીને આત્માને દબાવે છે, કોઈ સમય આત્મા વીર્ય ફેરવવાથી બળવાન બને છે તો કર્મના બૃહ્દ ઉઠવી કે છે. તો ઇચ્છે દ્રવ્યો સ્વભાવને મળે છે. આત્મ-દ્રવ્યને અનાત્મ-દ્રવ્યો સંકળાઈ નાંજે છે, જેથી આત્મા સંસાર અવસ્થામાં મુંઝાય છે. અને સત્ય સ્વરૂપને નથી મેળવતો. હિ પ્રાણી ! સંસારમાં રહેલો, પણ વીતરાગના માર્ગને અનુમતી ધા-શાનો ધા-આચરનારો ધા-પ્રતીતિવાળો ધાઃ તર-ગદ્યિત ક્રિયાઓનો કર્તા અને અનંતાવ્યાબાધ સુખનો લોકતા ધા ! અનંત-અચલ-અજર-અમર-અનીદ-નિરાકર-જ્યોતિર્મય, તેજોધામ ભોક્ષવાળો, કૃતકૃત્ય, નિષ્કિતાર્થ હે પ્રાણી ! મું બની જા ! પછી તારે નથી યોગ કે નથી ક્રિયા !

—દ્વિતીય વિભાગ—

ચૈતન્ય—

સંસારમાં જડદ્રવ્યો પણ ચૈતનની ઉપર કોઈ જુદી જ બાત પાડે છે; ચૈતનની અપૂર્વ શક્તિને દાંકી, કે છે. વીત-રાગ પરમાત્માએ કેવળજ્ઞાન પંઠા કરીને આત્મા અને અનાત્માના ધર્મો દર્શાવ્યા છે. જે ત્રણેય કણમાં પલટાય નહીં. પણ બાહ્યોપાધિથી સ્વધર્મો ઘેરાઈ જાય એટલે દ્રવ્ય જુદા રૂપે દેખાય છે. જેમ કોઈ વ્યક્તિને સિંદ-અમ પહે-શરીને સુવાડયો હોય તો સાચું સ્વરૂપ નહિ જાણનાને માનવ પણ સિંદે મુલ્ય કદપાઈ જાય. પણ એ સાચા સ્વરૂપને જણાવનાર તેના સાચા ચેત્તાઓ સર્વજ્ઞ વિના કોઈ અન્ય ન હોઈ શકે. અથવા સર્વજ્ઞના જ્ઞાનના અભ્યાસી સુતજ્ઞાનીઓ આગમશાસ્ત્રાનુસાર તે દર્શાવી શકે.

શુદ્ધિ—

જેમ અનેક રંગોના મિશ્રણથી એક કર્પૂર-ઠામર ચીનરો રંગ જન્મે છે, તેમ ઘણાં દ્રવ્યો ભેગાં થતાં જગમાં વિવિધતાએ દેખાતી જાય છે. બાકી મૂળ રંગોમાં કંઈ જ ફેરફાર થતો નથી જ. કેમકે પ્રયોગ-નિષ્ણાત હોય તો તમામ રંગોને રૂતા તેવા જુદા પાકી શકે છે અને મૂળ દ્રવ્ય સ્વભાવને મુકતું નથી, તેમ આત્મા જન્મતના સંધો-ગોમાં સંબંધિત થાય છે. અને એ સંબંધો દૂર થતાં મૂળ સ્વરૂપને પેદા કરે છે. વીતરાણે વિશ્વરથનાનું સ્વરૂપ દર્શાવતા જણાવ્યું કે, છ દ્રવ્યોથી વિશ્વ બાંધે છે.

દ્રવ્યો—

૧. જીવાસ્તિકાય—આ દ્રવ્ય સત્ છે અને તે અનંત છે. એના બે પ્રકાર છે સંસારી અને મોક્ષવાસી. સંસારી જીવો સક્રમાં સક્રિય છે. નિત્ય, કર્મકર્તા છે. વિવિધ પ્રકારનાં નિમિત્તો મેળવીને વિવિધ દશાઓનો અનુભવ કરે છે. જીવ સૂક્ષ્મ અને બાહર છે. સૂક્ષ્મ જીવો ચર્મચ્છુથી અગમ્ય છે. અને બાહરમાં પણ કેટલાક જીવો એવા છે કે, સૂક્ષ્મગર છે. અનંત જીવોનું એક શરીર અનેકું હોય છે. જેમ કંદ-મૂલ, સેવાલ વિગેરે. અને વન-દિપતક, યની નિગ્રામાં પણ જીવનસના કારણથી અનંત જીવોની કલ્પના થાય છે તે જીવો પણ સૂક્ષ્મ છે.

૨. ધર્માસ્તિકાય—મકાનમાં જેમ ધુપાડો ભર્યો હોય તેમ અખિલ વિધના ધર્માસ્તિકાયનામનું દ્રવ્ય ભરેલું

છે. જે દ્રવ્ય, કોઈપણ દ્રવ્યના સંચારમાં બાધક થતું નથી. જે દ્રવ્યનો સ્વભાવ જ એવો છે કે, ગમન કરતા દ્રવ્યને ગમનમાં મદદગાર બને છે. માનવો જે ચાલે છે, તેને ચાલવામાં સહાય આપવાનું એ દ્રવ્યનું કામ છે. આત્મા જેવી વસ્તુને પણ ગતિ-આગતિમાં જતાં આવતાં એજ નિમિત્ત બને છે. ચૌદ રાજલોકમાં છત્ર તથા અન્ય પુદ્ગલોને ગતિ કરવામાં કામ આપનાર આ પદ્મ દ્રવ્યો પેકી બીજું દ્રવ્ય છે, અને સ્વર્ગ-અણુથી દેખાતું નથી, પણ કાર્યને લેવાથી એ સિદ્ધ થાય છે. પુદ્ગલોની ગતિ ૥ તે તેમાં સહાયક કોઈ દ્રવ્ય હોવું જ જોઈએ. એ દ્રવ્ય પ્રત્યેક સ્થળોમાં છે એની સત્તા મુત્ર છે અને અક્રિય છે.

૩ અધર્માસ્તિકાય—કોઈ મનમ-ચીત્ર દ્રવ્યને સ્થિર કરનાર અથવા સ્થિર રહેવામાં મદદ કરનાર આ દ્રવ્ય છે. એની સત્તા પણ પ્રત્યેક સ્થળોમાં છે. ચૌદ રાજલોકમાં, સમુદ્રમાં જલની જેમ આ દ્રવ્ય ભરેલું છે. એની સત્તા પણ મુત્ર છે. છત્ર અને પુદ્ગલોને સ્થિરતામાં સહાય આપનાર આ દ્રવ્ય છે.

૪. આકાશ સ્તિકાય—આ દ્રવ્ય ચૌદ રાજલોકમાં છે. ચૌદ રાજલોકમાં જેટલા છત્રો અને પુદ્ગલો સર્વને રહેવાની જગ્યા, સ્થાન આપવાનું કામ કરે છે. ચૌદ રાજલોકની બહાર પણ આકાશ છે. આકાશપ્રદેશો લોકમાં અસંખ્યાતા ૥ અને લોક બહાર પણ તે પ્રદેશો છે તે અનંતા છે.

૫. પુદ્ગલાસ્તિકાયા—આ દ્રવ્ય જનનભરના પદાર્થોમાં ફેરફાર થનાર છે. આંખું જનન દેખાય છે, તે પુદ્ગલોના સમૂહ રૂપ જ છે. શબ્દરૂપરસગંધસ્પર્શો પુદ્ગલ દ્રવ્યોમાં પરિવર્તન પામે છે એટલે પરિવર્તનશીલ આ પુદ્ગલ દ્રવ્ય જ છે.

૬. કાલ—આ દ્રવ્ય જનનભરના પદાર્થોનું નિયામક છે. વર્તમાન એક સમયરૂપ, ભૂત ભવિષ્યના અનત-કાલને દર્શાવનારું આ દ્રવ્ય છે. નવું, જુનું અસ્તર્થાનરતું ઘોતક આ દ્રવ્ય છે. આ દ્રવ્ય પ્રદેશસમૂહ રૂપ નથી એટલે એને અસ્તિકાયાશબ્દ નથી યોજાયો. કાલદ્રવ્ય વિશ્વગ્રાપી છે કારણ કે દરેક પદાર્થોમાં પર્વાયો નવા જુના થયા કરે છે. તેમાં આટલા કાલનું છે, આટલા કાલે જન્યો, આ વ્યવહાર કરાવવામાં કાલ જ કારણ હોય છે. વર્તના, પરિણામ વિ. લેદો છે.

વિભાવ—

સંસારી સધગ્રામ છવો કર્મ-વર્મજાના સંબંધમાં સંબંધિત છે. કર્મ-વર્મજાઓ જેવી રિશતિની હોય તેવી દયા-ભાયા આત્મા પર પડે છે. કર્મો બંધાય ત્યારે આત્માને કંઈ કર્મ બંધાયું તેની ખતર પડતી નથી. કર્મ છૂટે તેની ય આત્માને સમજ પડતી નથી. કા-જુ કે. તે વર્તમાન ઉદયભાવમાં આવેલાં કર્મોને લોત્રવનો તેમાં મૂકે જની ગયેલો હોય છે.

સ્વભાવ—

આત્મા ઉપાદાન ૭ અને કર્મ નિમિત્ત છે. આત્મા

પવિત્ર ભાવનામાં વર્તી જાય, અને વર્તમાનમાં અશુભકર્મનો અનુભવોદય જાય તો કાચંકર વેદનાઓને શરીરથી ભોગવતો જાય, આ અશુભ કર્મ નિર્જરતાં શુભોદય જાગે, ત્યારે આત્મા બાહ્ય-વૃત્તિથી આનંદ પ્રમોદમાં જાય અને કર્મો અશુભ બાંધી રહેલો જાય છે, કોઈ સમયે શુભ કર્મનો ઉદય, આત્મા ભોગવતો જાય અને શુભ—ભારાનાવાળો જાય તો શુભ કર્મ પણ બાંધે પણ સત્તાનાં અશુભ કર્મનો જથ્થો પડ્યો જાય તો તે ઉદયમાં આવે, અને શુભ કર્મ સત્તામાં જમા બેસી રહે છે.

સારા—

એક દુકાનદાર નવો માલ ખરીદે તો જાય, જુનો માલ વેચતો જાય. જુનો ન ખપે ત્યાં સુધી નવો જકાર ન કાઢે અને નવા માલનો ભાવ સારો આવે જાય તો નવો પણ વેચે અને જુનો રાખી પણ મુકે. તેમ આત્મામાં જુનાં કર્મો ભોગવાય, નવાં સત્તામાં રહે, નવાં પણ અલપ સ્થિતિનાં જાય તો ઉદયમાં પણ આવી જાય છે. કર્મોમાં સંક્રમણ થાય છે, અપવર્તન થાય છે. કેટલાંક કર્મો અશુભ જાય છે. તેનાં ફળીયાં શુભાધ્યવસાયથી તેમાં પરિવર્તન થતાં શુભ પણ બની જાય છે. અને શુભકર્મફળીયાં ખરાબ અધ્યવસાયોથી અશુભ પણ બની જાય છે. કર્મબંધ અને નિર્જરા અધ્યવસાય ઉપર જ આધાર રાખે છે.

અનાદિ કાલનો જીવાસ્તિભાય દ્રવ્યનો એવો વિલક્ષણ સ્વભાવ પડી ગયો છે કે જેવા જેવા સંયોગો મળે તેવી

તેવી દશાને તે અનુભવે છે. નાસ્ટીમાં જાય છે ત્યારે ધાર
વેદનાને તે સહે છે અને નિર્ગોદમાં જાય ત્યાં એક શ્વાસમાં
અનેક જન્મ-મરણો કરી લે છે અને તેજ એવ દેવલોકની
શ્રદ્ધ પામે છે ત્યારે તે સુખોમાં ગરકાવ જની જાય છે.
અધિષ્ઠ વિશ્વને તૃપ્તિદાયક માને છે. અને એજ દેવ પુનઃ
કર્મભણધો પાછા નીચી ગતિમાં જાય ત્યાં વિવિધ દુઃખો
સદા કરે છે. આ એવદ્રવ્યની આ પ્રમાણે ઉચ્ચ-નીચ
દશા કર્મ-જન્ય જન્યા કરે છે, એવ-દ્રવ્ય જેવું નિમિત્ત
પામે તેવું ઉપાદાન જની જાય છે. પણ આત્મ-દ્રવ્યને
જોગખીને સાચી ઘડા જન્મતાં એવ જ શિવ બને છે,
જોમાં સદેહ જેવું કંઈ જ નથી.

નિત્યતા—

વીત-રાગ દેવોએ આ છ દ્રવ્યો દર્શાવ્યા છે. જે
દ્રવ્યો પર-દ્રવ્યોના મીલનવાળાં થયા કરે છે. પર્યાયો દર્શા
કરે છે પણ દ્રવ્યમાં ફેરફાર નથો થતો. મૂલ-સ્વરૂપને દ્રવ્ય
પોતે સાચવી રાખે છે. જોવો જોનો સ્વભાવ છે. આખોય
સંસાર દ્રવ્યપ્રેરણાથી જ ચાલી રહ્યો છે. જે દ્રવ્યસત્તાને
અનિત્ય જ માનવામાં આવે તો સંસારનો જ અભાવ
થવાની સંભાવના રહે. અને સંસારનો અભાવ થાય તો
પછી નિત્ય અને અનિત્ય ઉભય પદાર્થોને કેવી રીતે સ્થિર
રાખી શકાય ? જોટલે સત્ દ્રવ્યો એ અસત્ ન બને અને
અસત્ છે તે સત્ ન થાય. સત્ અને અસત્ ઉભય નિયા-
મક દ્રવ્યો જ છે. જેમ સોનું છે તેમાં ઘાટવશામણોનો

વિનાશ થાય છે પણ સુવર્ણ દ્રવ્યનો વિનાશ કદીય થતો જ નથી. કારણ કે તેનાં પરમાણુઓ રાખ-રૂપે પણ રહે જ છે. પર્યાયોમાં પરિવર્તન થયા જ કરે છે. શ્રી જિનદેવ કહે છે કે એક એક દ્રવ્યના અનંત પર્યાયો છે અને તે સંયોગાધીન છે જ.

ચેતના-મય હવ-દ્રવ્ય જ છે. બીજાં અચેતન છે. ચાર ગતિઓના વ્યવહાર જે ચાલે છે એ આ ચેતનના વ્યાપારથી જ ચાલે છે અને ચારેય ગતિમાં દુઃખ જ છે. દ્રક્ષ્ય એક ન્તયો સુખ હોય તો મોક્ષમાં જ, પંચમી ગતિમાં છે. ચાર-ગતિઓમાં જનું આવવું એ તો હવ-દ્રવ્યનો પર-દ્રવ્યોના સંગથી સ્વભાવ જ બની ગયો છે. સ્વભાવને ઓળખીને પર-ભાવથી પર રહેવાનો સ્વભાવ એ જ નવું શીખવાનું છે, મેળવવાનું છે.

ગતિ બબાર—

ચાર ગતિ રૂપ સંસારનો બબાર—વ્યવહાર ચાલ્યા જ કરે છે. અનંત-કાલથી આ ગતિઓના વ્યવહારોનો કોઈ અંતરાય નથી. ચાર-ગતિના સંસારમાં દુઃખ છે અને સુખની કલ્પના હવને થઈ જાય છે. પણ તે ક્ષણિક અને દુઃખ-મૂલક છે. એક બધુને ખાંચ લાખ રૂપેવાનું દેવું હોય એને દૂર કરવા વ્યાપારનો સાહસિક પુરવાર ખેડે ત્યારે દયા લાખનું પાછું નુકશાન-ટોટો વેઠવો પડે અને નેથી તે દુઃખો થાય. પરિતાપ પેદા કરે છે. અચરણ અને અસકા-થીની જેમ પરત્વર બનીને દુઃખો થાય છે, છાતી કુટે છે,

પોકો મુકે છે, પોતે રહે છે અને કોટુ બિડોને રહાવે છે. જાણે સાત પકાડનો પાપનો મોટો જોજો માથાપર ઉતરી પડ્યો હોય એવો દુઃખી થઈ જાય છે. જાણ કમની પણ આજ પરિસ્થિતિ સંસારમા ચાલે છે.

એક બ્રહ્મિ કર્મનો ઉચ્ચ જ્ઞાતાં દુઃખો થાય છે અને એ દુઃખને દૂર કરવા અસંખ્ય ઉપાયો શોધે છે, કરે છે, પણ તે કર્મ-જનિત દુઃખને દૂર કરવાનો સાચો ઉપાય હાથમાં આવતો નથી, અને દુઃખ દૂર થતું નથી પણ વૃદ્ધિને પામે છે. જેમ આગ લાગતાં હોશવલી હોય તો કોઈ જોવકુદ પાણીને જલકે પટ્ટોત્ત નાંખે તો આગ જાલુકે છે પણ શમતી જ નથી. ત્રણેય કાલમાં નથી શમતી.

દુઃખ—

દુઃખને દૂર કરવા માનવી એટલો જાણે થમ હોય છે કે, પોતાનું સઘણું જલ તેમા ખત્તી નાખે છે, અરે મરીને ચ પણ આ જન્મનું દુઃખ દૂર કરવાનાય કેટલાક મૂઠ્ઠા લોકો પ્રયાતો કરે છે. કોઈ કુવામાં પડે છે, કોઈ ઝેર ખાય છે, કોઈ ગળે ફાંસો ખાય છે, અહોનો મોઢી અણુમોઢ માનવ-જન્મ-રૂપી સંપત્તિને ખોઈનેય પણ સુખ મળશે એવી ચેલછા ભરેલા મોહાંધને, એક કલ્પના-કેલિ જન્મે છે. પણ વાસ્તવિક દુઃખ દૂર કરવાનો કલા કોઈનાય હાથમાં આવતી નથી જ.

ચિકિત્સા—

રોગીને ક્યો રોગ છે? શાથી ઉત્પન્ન થયે. ૮૭

રોગની સારી ઝોળખાણુ સિવાય દવા-લેવાની સમજ પડતી નથી જ અને રોગ બળ્યા સિવાય વિપરોત ક્વા લેવામાં આવતાં વિષમ-જ્વરની જેમ રોગ વધારે ફાટી નીકળે છે. તેમ સંસારી જીવો કયા કારણથી દુઃખ આવે છે ?-તેના નિહાનને ચોક્કસ માત્ર ઝાઝા ઉપાયો કરીને રોગ-નાશકે દવાઓ અર્થાત્ વિશેષ પાપારંભો સેવે છે, અને ખીયાશ વિષમ-જ્વર કરી નાંખે છે. પછી જો કેમ, જો રોગી અસાધ્ય દર્દીમાં ખપી જાય છે. આવી રીતે સંસારમાં પ્રાણીઓ અશુભકર્મના બંધનથી કર્મો ઉદયમાં આવતાં ઇષ્ટનો વિચેગ, અનિષ્ટનો સંયોગ, શારીરિક સ્વાસ્થ્યનો અભાવ, સ્વજનોની સાથે અણબનાવ, વિશ્વાસઘાતીઓનો સંગમ આદિ પીડાઓથી પીડાય છે. આ પણ ઉપાધિ-જન્ય રોગ છે. આ રોગ કર્મોદયથી આવ્યો છે. જેમ જીવ-દર્દી સમજતો નથી, સમજવા પ્રયાસ પણ કરતો નથી. હવે કલ્પનાથી કોઈને વેરી માને છે, કોઈના પર ઈર્ષ્યા કરે છે અને કોઈનાય નાશ કરીને સુખી થઈશ, મુકારો દુઃખ-રોગ બરમ થશે, જોવી અવાસ્તવિક કલ્પના કરી બેસે છે.

અમણા—

જીવો દુઃખ-નાશ કરવાના જુદા ઉપાયો શોધે છે. અને જો ઉપાયો કરવામાં રૂચિ પણ વધારે દેખાય છે. સાચો ઉપાય કોઈ જતાવે ત્યારે જો મિથ્યાત્વનો ઉદય હોય. તે સાચા ઉપાય પર રૂચિ નથી જાગતી. જુદા ઉપાયો કરીને

બીચારો છવ તરફડી તરફડીને મરે છે અને એકવાર નદી પશુ એક જાવ-બગડતાં ગતિ-જન્મસ્વભાવિક અનેક પાપો કરતો કરતો અનંત સંસારના ખાડામાં રવડીને જન્મ-મરણનું દાફલુ દુઃખો પરવશ સહે છે. જે દુઃખો આ માનવ જવનાં દુઃખો પાસે અનંત ગુણનાં વધારે છે. અને તે દૂર કરવાનો માનવ-જાવ સ્ત્રીવાય અન્ય જાવમાં કોઈ ઉત્તમ-ઉપાય પશુ જડતો નથી જ, કદાચ જડે તો તેના પર તે જાવોની વિચિત્રતાથી રૂચિ જાગતી નથી. કદાચ રૂચિ જાગે તોય માનવ-જાવમાં સંસારનાં સઘળાંય દુઃખોને દૂર કરવાની તક છે, એવી તો ન જ મલે.

દુષ્ટપના—

જગમાં સત્ય અને મિથ્યા બે જાવો છે. સત્ય-ભાવ કોઈ બુદ્ધિશાળી પુરુષાત્માને જ પેદા થાય છે અને મિથ્યા-ભાવ એ તો અનાદિનાં કર્મ-બંધનોથી બંધાયેલા છવનો એક સ્વભાવ જ બની ગયો છે. મિથ્યાભાવથી છવને અસાધ્યચરણનો પ્રેમ લાગે છે. અને મિથ્યાભાવનો પ્રેમ એજ કુત્સિતાચરણ કરાવવામાં પુષ્ટ-નિદાન બની જાય છે. જેમ આંધળાને ચાલતાં ચાલતાં ખાડો આવે તેની ખબર ન પડવાથી ખાડામાં ગળડી બધ છે. તેમ મિથ્યા-ભાવા-સક્ત છવ પશુ સંસારનાં ભોગ-સાધનોને મુખ્ય મહા-સાધન માનીને તેમાં તેના વિકાસના પુરવારો ખેડવા કરે છે. જેમ જેમ ભોગસક્તિ વધે છે, તેમ તેમ દાફલુ દુઃખોને નોંતરે છે, અને તે પછી દુઃખો કેમ આવ્યાં ? મોઢાવ્યાં નથી, અને ઈષ્ટ પશુ નથી, એને શાંતવાની ઈચ્છા

થાય, કોઠા ઉપાયો કરીયે છતાંય જતાં કેમ નથી ? એ તો સ્વકૃત-કુષ્ટાધ્વસાયથી બંધાયેલાં કટુકે કર્મોના ઉદયનો એ અનુભવ જીવને કરવો જ પડે છે. એમાં આનાકાતી આણતી નથી. મિથ્યા ભાવના ઉદયનું જ્ઞાન પશું અજ્ઞાન રૂપ જ પ્રવર્તે છે. અજ્ઞાનથી અયોગ્ય પદાર્થો પર, અસત્યા-ચરણો પર પ્રતીતિ જામી જાય છે. પછી જીવ સ્વને સુલીને પરમાં એકરંગી બની જાય છે. એટલે જાણે પંચાસકૃત બને છે કે, શરીર અને આત્મા જુદા છે એનું જ્ઞાન જૂલોને શરીરને આત્મા માને છે સ્વજનોને આત્મીય માને છે. ધન, માલ, મીઠકત, જડ-પદાર્થોને પણ સ્વત્વભાવથી જોવા લાગે છે. આ સઘળામાં સ્વાત્મ-ભાવ જડાઈ જાય છે. પછી એમાંથી કોઈનોય નાશ થાય તો દુઃખી થાય છે. અને કોઈનો સંયોગ થાય તો હર્ષાન્વિત બને છે. સંયોગજન્ય સુખ અને વિયોગજન્ય મહા દુઃખ આ પરવ્યાસગી આત્મા અનુભવે જ.

શુખાભાસ—

જીવ સ્વાત્મ-ભાવમાં રમણ કરતો હોય તો બાહ્ય સંયોગ કે વિયોગો, સ્વને સુખદુઃખાનુભવો નજર કરાવે; પણ પર-વસ્તુઓનો લોગવટો કરતાં જીવ માને છે કે, અહાહા ! આજે મેં નૃત્ય નીરજ્યું. મારી આખોની સફલતા ખેલવી. મેં કૃત્ર સુધ્યું—મારી નાસિકાનો રસ આજે જ હું ટાપ્યો, મને કેવો આનંદ આવ્યો ! મગજ મસ્ત બની ગયું. આ કોકિલના કંઠ જેવા કંઠે સંગીત—કારે કેવું મધુર ગાયું, ઠાનની સાર્થકતા મલી. આજના લોજનમાં તો એવો પૂર્ણ-રસ

હોતો કે, આ હુંદગીમાં એવું જમ્યા જ નથી. હજુએ જમ્યા પછી હજી ચળવળ ચલા કરે છે. આ ચમ્યા કેવી ઠોમળ છે. કે મુતા પહેલાંજ નિદ્રા આવી ગઈ, હાં, આવી પાંચેય ઇંદ્રિયોની મુખ-કપના કરીને હવે પર-વસ્તુઓના ભોગમાં એકતાન બની જાય છે, પછી મન એ સ્મરણમાં રહેતાં એના અનુભોદનથી પુન પુન એને સ્મરે છે. એવો અવસર ક્યારે આવે કે, પહેલા પાંચેય ઇંદ્રિયોના વિલાસો વિદસ્થા, એવા પાછા મહેલે ! આવી રીતે પાંચેય ઇંદ્રિયોમાં પર-વશ બનીને હવે, અશુભાધ્યવચાયો દ્વારા કર્મના ગાઢ-બધનો બાધ છે. આ મિથ્યા-ભાવથી અજ્ઞાનતા-જન્ય આચરણો કરવામાં હવે પરાવાઈ જાય છે એ કુ-કલ્પના છે. ફોલો—

અનુકૂલતાવાળા વિલાસ-સાધનોમાં હવે હર્ષિત થયો અને હસતાં કર્મ બાધ્યાં હવે એ રોગ પજુ છુટતાં નથી, એના પરિણામો ભોગવવાંજ પડે છે હવે પ્રતિ-કૂલતાથી ખેડિત બનીને હવે કર્મો બાધવામાં વિના પ્રયોજને પ્રેરાય છે. એક પિત્ત-રોગવાળો આદમી આવી રહ્યો છે. એના શરીર પર અશુચિ બરેલી છે, લોહી વહે છે, પાચ-રસી-પચ મરે છે, દુર્ગંધ છુટે છે. માખ્યોનો સમૂહ બલુમણાટ કરી રહ્યો છે આ બંધુને જોઈને, હવે વૈરાગ્ય સાધનાથી એના કરેલા કૂટ-કર્મોની વિચારણા નથી કરો. પણ એના પર ધૂણા લાવે છે ! એના તિરસ્કાર કરે છે, અને નાક લાકે છે આંખ બધ કરે છે અરે, બા બા બા દૂર બા એમ બોલીને કહે છે કે, મારી આંખો, અને નાક બન્નેયને તારાં પર

છૂટે છે. કારણ કે તે સામે આવીને મહારા મનો-વિકારોને વિહ્વલ બનાવે છે. એટલામાં સામે કાગડો બોલ્યો. અરે! કાચલનો મીઠો સ્વરજ હોય તો તો આનંદ પણ આવે, તું કાગડો ક્યાંથી આવ્યો અને બોલ્યો? એટલામાં ચાલવાનો માર્ગ ખરબચડો, કંકરમય, અને કંટકમય આવ્યો. પગ મૂકતાં તિરસ્કાર છૂટતો ગયો. અરે આ સ્પર્શથી ઘણું જ ખરાબ પંથ છે. આગળ જતાં લાઈ સાહેબ કોઈને ત્યાં લોજન આરામવા બેસી પડ્યા. ત્યાં લોજન પણ કાચું, બે-સ્વાદ અને બચકર લાગવા લાગ્યું. આથી લુહુવેદ્રિય પણ બગડી. પાંચેય ઇંદ્રિયોનાં દુઃખો જન્મ્યાં.

આવધા—

આ પર-દ્રવ્યના સંગીઓની દશા છે. અજ્ઞાનતાથી મિથ્યા-પદાર્થો પર સાચાનો રંગ લાગે છે. અને પરપદાર્થોની પ્રીતિ, સુખ-જનકની પ્રતીતિ અને ચિરસ્થાયીની શ્રદ્ધા જન્મે છે, એટલે આત્મા પરમાં રંગાઈ જાય છે. આ પાંચેય ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં અનુકૂલતા શોધવા છૂવ પ્રતિ-દિન પ્રયાસ આદરે છે. પણ કદીય પૂર્ણ-સુખાનુભવો તેને થતા નથી. કારણ કે, એક સુખ મલે અને બીજી સાત પ્રતિકૂલતાઓ તેમાં જોવા થઈ જાય છે. એટલે અજ્ઞાનતાના ઉદ્વેગ મિથ્યાભાવ-બ્રમજ્ઞાન આત્માને સ્વભાવમાંથી ચુકાવીને પર-ભાવના પર્યાયોમાં સ્વત્વ બનાવે છે. પરમાંજ સ્વની એક મિથ્યા-મતિ પેદા થાય છે. એટલે સંસારના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં એ નિષ્કંથ વર્ણ કે, છૂવ અને અછૂવનો સંયોગ-સંબંધ અનાદિનો છે. નવાં કર્મોનું બંધન પ્રતિસમય થયા

કરે છે અને કુંભનાં કર્મો લોગવાતાં 'ભય' છે. આ કિંધાઓ નિરાબાધ ચાલ્યા જ કરે છે.

અંધન—

આત્મા, કર્મ—અંધનોથી જોવી અવદશામાં મૂકાયો છે કે, પોતે ઈચ્છે કે ન ઈચ્છે પણ કર્મ—પરિણામો તેને લોગવવાં જ પડે છે. શુંકે કે અશુભ જો બન્નેય અંધો. જીવ-ભાવનિમિત્ત મલતાં ક્યારે કરે છે. અશુભઅંધ, પાપ નિમિત્તથી પેદા થાય છે. અને શુભઅંધ, શુભાધ્યવસાયોથી બધાય છે અને જો પુણ્યરૂપ ગણાય છે. પ્રાચ્યે: હૃવને અશુભ અંધ મહેલાઈથી થઈ જાય છે, કારણ કે અનાદિનો જીવનો વિભાવ ભાવ જોવો છે કે, કારણરૂપ નિમિત્તો મલતાં તે તેમાં પરિણમન જ કરી નાંખે છે. જેમ નાનો બાલક રમવાની-ખેલવાની ચીજો જોઈને ખાવા-પીવાનું ખૂલીને તેની પાછળ એકાગ્રચિત્ત જતી જાય છે. પછી એને ગમે તેટલી તકલીફ હોય તે વેકે છે. પણ એની રમતમાં રંગાર્થ જ જાય છે. તેમ કર્મસંયોગી જીવનો જોવો સ્વભાવ રૂઢ થઈ ગયો છે કે, તે નિમિત્ત પામીને તેમાં રંગદોળાર્થ જ જાય છે.

સંયોગ—

નિમિત્ત-નૈર્ગિત્તિકભાવ કોઈ જુદીજ રીતે પુદ્ગલો—પરમાણુઓ-સ્કંધો અને જીવદ્રવ્યભાવનો બન્યા જ કરે છે. જીવ, રાગ, કષાય, માયા, લોભ આદિ પરિણામોને પેદા કરે છે જો ભાવકર્મ છે. કારણ કે કર્મો જડ છે, એમાં રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, માયા આદિ કષાયો હોતા નથી. જો જીવની વિપરીત દશાનો વિગુણો છે જ. જેમ કોઈ વ્યક્તિ લોજન

જાને, દુષ્ણ પીએ અથવા કોઈ દવા ઔષધિ લે છે એને રોગ નાશુદ્ધ કરવાની આવડતા છે. ભૂખ એ પણ રોગ છે, રોગ ધરે છે અથવા વેદનીય-અશુભ ક્રમીલપથી, અને ઉપાધ્યો એ નિકંદન થાય છે. તેનું શું કારણ ? એટલે માનવું જ પડે છે, જડ દુઃખલોમાં પણ એનું સામર્થ્ય છે કે, કર્મના પરિણમનોમાંય ફેરફાર કરીને આત્માને શાતા-અશાતાનો અનુભવ કરાવે છે. અર્થાત્ ઉપશમ થાય છે સ્વપ્નામાં કર્મ રહે છે.

કર્મ-વિભાગ—

મતિજ્ઞાન, શુદ્ધજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મનાપર્વજ્ઞાન આ જ્ઞાનાવસ્થાઓ-કર્મના ક્ષયોપશમથી જ પેદા થાય છે. જેમ નિર્મલ અને વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ પેદા થાય તેમ સર્વ વસ્તુઓ વધારે સ્પષ્ટ અને પ્રજ્ઞા દેખાય છે. તેમાં મતિજ્ઞાન અને શુદ્ધજ્ઞાન, ઉપયોગાત્મક અને ઈદ્રિયોનાં સાધનોથી જ થાય છે, પંચિન્દ્રિય સંગી મનુષ્યને મતિજ્ઞાન અને શુદ્ધજ્ઞાન હોય છે પણ કરેકના જ્ઞાનમાં તત્ત્વમતા હોય છે કારણ કે એ જાને પરાધીન હોય છે. બાહ્ય સામગ્રીઓમાં ખામી હોય-શક્તિ હોય તો ઈદ્રિય દ્વારા યત્ન જ્ઞાન પણ આંધળું બની જાય છે. એક વ્યક્તિને દૂરથી ડુંગર દેખાય છે. પણ આડી કોઈ પડત રૂપ વસ્તુ આવી જાય તો દેખાતું નથી, ઈદ્રિયમાં સામર્થ્ય હોવા છતાંય બાધા પડેલોનાં રૂપ-વંત પદાર્થ, અલ્પ ઈદ્રિયથી દેખાતો નથી. તેવી રીતે અન્ય ઈદ્રિયો દ્વારા પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, પણ એમાં બાધક આડી કોઈ વસ્તુ ઉભી થાય તો તે ઈદ્રિયનું જ્ઞાન યત્ન

નથી. એટલે ઈન્દ્રિય-જન્યજ્ઞાન પરત્વે છે. અને તેમાંય જ્ઞાનાવરણીયનો જેવો સ્વયોપશમ હોય તેવું વીજ-મંદ જ્ઞાન થાય છે.

ઈન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય રૂપનિમિત્તથી ઉત્પન્ન થનારા અને યોગ્યદેશમાં રહેલી વસ્તુનો યોગ કરનારા જ્ઞાનને 'મતિજ્ઞાન' કહેવામાં આવે છે. તેના અવગ્રહવિ. ૨૮૭ લેહો છે. શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના સ્વયોપશમદ્વારા ઉત્પન્ન થનારા દ્રવ્યશ્રુત-શબ્દ, ક્ષિપિ ક્ષિંગ એટલા ઈત્યાદિને અનુસરનારો પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનારો એવો આત્માનો પરિણામ તે 'શ્રુતજ્ઞાન' કહેવાય છે. તેના અક્ષરશ્રુત આદિ ૧૪૭ લેહો છે.

અવધિજ્ઞાન એ જ્ઞાનાવરણીયના સ્વયોપશમથી પેદા થાય છે. અવધિજ્ઞાનના અસંખ્ય પ્રકારો છે. મુખ્ય ભવ-પ્રત્યય અને શુણ્ય-પ્રત્યય એમ બે લેહો છે દેવ અને નારકીના જીવોને જન્મથી જ હોય છે. એ ભવ-પ્રત્યયિક કહેવાય છે મનુષ્યો અને તિર્થંથ્રીને શુણ્ય-પ્રત્યયિક હોય છે. કોઈ વિશિષ્ટ આત્મ-પરિણામની વિશુદ્ધિથી આ જ્ઞાન પેદા થાય છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિએને અવધિજ્ઞાન નિર્મલ હોય છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને વિભંગ જ્ઞાન હોય છે, એટલે કે તે જીવોનું જ્ઞાન વિભ્રમ-મય આભાસ રૂપ કે ખોટું પણ જ્ઞાન્ત જેવું હોય છે.

અનુગામિક, અનનુગામિક, વર્ધમાન, હીયમાન, અવસ્થિત અને અનવસ્થિત એમ છ લેહો મનુષ્યને અને તિર્થંથ્રીને અવધિજ્ઞાન હોય છે.

૧. અનુગામિક અવધિજ્ઞાન જેટલા ક્ષેત્રનો મર્યાદાવાળું હોય તેટલા ક્ષેત્રમાં રહેલાં રૂપી દ્રવ્યોને દેખે અને કહે અને

જ્યાં જ્યાં એ અવધિજ્ઞાની જાય ત્યાં સાચમાં જ એ જ્ઞાન રહે. એટલે અનુગામિક કહેવાય છે.

૨. અનનુગામિક અવધિજ્ઞાન—એ જેટલા દોરની અર્થાદિ-વાળું થયું હોય તેટલા જ દોરમાં ત્યાં જ એ જ્ઞાન રહે. એ અવધિજ્ઞાની અન્ય દોરમાં જાય તો લોપ હોય અર્થાત્ અન્ય દોરના પદાર્થોને દેખી શકતો નથી. એટલે અનનુગામિક કહેવાય છે.

૩. વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન—આ અવધિજ્ઞાનીને સમયે સમયે અવધિજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામતુ રહે છે એટલે વર્ધમાન કહેવાય છે.

૪ દ્વીપમાન અવધિજ્ઞાન—આ અવધિજ્ઞાન કોઈ તપ-સ્થી ત્યાગીને ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી પરિણામની વિચિત્રતાને લઈને ઘટતું જાય છે. એથી દ્વીપમાન કહેવાય છે.

૫. અવશિષ્ટ અવધિજ્ઞાન—આ જ્ઞાન થયા પછી કંઈક રહે છે. અને તે પડતું નથી. આ જ્ઞાન થયા પછી પડીવાઈ ન હોય. એટલે અવશિષ્ટ કહેવાય છે.

૬. અનવશિષ્ટ અવધિજ્ઞાન—આ અવધિજ્ઞાન થયા પછી શાસ્ત્રું જાય છે. કોઈ નિમિત્ત મલ્લવાથી અધ્યવસાયોના પરિવર્તનથી આ જ્ઞાન પડી જાય છે. એટલે પડીવાઈ કહેવાય છે. જન્ય અવધિજ્ઞાન અંશુલના અસંખ્યાતમા ભાગનું દોરસીમિત હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત દ્વીપ-સમુદ્રે પર્વતનું હોય છે.

મનઃપર્યવજ્ઞાન—અદીદ્વીપમાં રહેલા સંસી પચ્ચિન્દ્રિય છોડીને મનના અધ્યવસાયો વિચારો-ચિંતનો આ જ્ઞાનથી

બાણી શકાય છે. આ જ્ઞાન, છતાં અપ્રમત્ત નિરતિચાર, ચાલિતરાશયકે ઝુનિવરોને યાય છે. મનઃપથવ જ્ઞાનીઓ સમ્યક્ત્વીજ હોય છે કારણ કે અપ્રમત્ત શુદ્ધસ્થાનક-વાળાનેજ યાય છે. અવધિજ્ઞાન, મિથ્યાત્વશુદ્ધસ્થાનવાળાનેય યાય છે. વિશુદ્ધિની અપેક્ષાએ ઘણી જ તારતમ્યતા હોય છે. ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ આલેદો મનઃપથવજ્ઞાનના છે.

ઋજુમતિ જ્ઞાની વસ્તુને સામાન્ય રૂપથી જાણે છે જેમકે ઘડો આ વ્યક્તિએ ચિંતવ્યો છે પણ કયો ઘડો ? કયો રંગ ? કયાં બનેલો ? કેટલા પ્રમાણનો ? કયા કુંભારે, કઈ માટીથી બનાવેલો ? આ સઘળું ઋજુમતિવાળો ન જાણે.

વિપુલમતિ મનઃપથવજ્ઞાની, ચિંતવેલા પદાર્થોને વિશેષ રૂપથી જાણે. કોઈ વ્યક્તિના મનમાં વિચારાતો ઘડો કયા દેશમાં ઉત્પન્ન થયો છે ? કયા વર્ણનો છે ? વિગેરે વિશેષ જાણે છે. ઋજુમતિ કદીક આશ્ચર્ય જાય છે અને વિપુલમતિ કેવલજ્ઞાન પેદા થવા સુધી કામમ રહે છે.

કેવલજ્ઞાન—જ્ઞાનાવરણીવ કર્મનો સંપૂર્ણ હાય થવાથી આ જ્ઞાન પેદા થાય છે. કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવનું હોવાથી કદીય જતું નથી. લોકાલોકમાં રહેલા સર્વ દ્રવ્યો અને પદાર્થોને આ જ્ઞાન જાણે છે. કેવલજ્ઞાનનો એક જ ભેદ છે. કારણ કે અન્ય ભેદ તો કર્મના વિચિત્ર વિપાકોદયથી પેદા થાય છે. પણ જ્ઞાનાવરણીવ-કર્મ જ નાશ થયું પછી ભેદ અન્ય સંભવે જ નહીં. હાથમાં રહેલા ખોરની જેમ કે આંખાની જેમ સર્વ જગતને આ જ્ઞાની પ્રતિસમય ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા વિના જાણે છે. જ્ઞાન સિન્ન સિન્ન ગતિ-ઓમાં સિન્ન સિન્ન પ્રકારે હોય છે.

છે. પાંચ ચાંચરોમાં ફરીને પછી પુનઃ ઉદયે આગળ આગળની વધારે શક્તિવાળો ઇન્દ્રિયોને પામતો બંધ છે. જેથી પર્યાપ્તાવસ્થામાં સંપૂર્ણ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ-લેખિત મેળવે છે. પછી તે જીવો દુઃખ, કષ્ટ, ક્રોધ, છળ, માયા, મંથન કરતા થઈ જાય છે અને પુનઃ કર્મજંધનો કરીને પાછા એ નિગોહમાં આલ્યા બાંધ છે.

એકેન્દ્રિય આદિ જીવોને પણ કષાયો વધારે હોય છે. જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ જેમ જોછો હોય તેમ કષાયો વધારે હોય જ. પણ તેની પાસે સાધનો નથી, જેથી પ્રગટ દેખાય. આંધળાઓ, ખડેરાઓ અમુક દ્રવ્યેન્દ્રિયથી રહિત છે. પણ કષાય તો ઘણા જ દેખાય છે. તેમ ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓની હીનતા હોવા છતાંય ત્યાંય પણ કર્મ જંધનો છે જ.

જેમ જેમ જીવ કર્મ-નિર્જશ કરતો જાય છે તેમ તેમ બેન્દ્રિય આદિ ગતિઓમાં આગળ વધે છે અને તેની બાંધવાની, મોનવાની, સુખ મેળવવાની અને દુઃખ દૂર કરવાના ઉપાયો મેળવવાની શક્તિ આવતી બંધ છે. વિકલેન્દ્રિય એટલે એ ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, હોલેતા ચાલતા હોય છે. જે જીવોમાં ખૂદલી સંજ્ઞાઓ છે. આહાર, બંધ, ઐશ્વર્ય અને પરિશ્રદ્ધ આ ચારેય પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. અનંત-શક્તિ નિધિ જીવ આ પાપોહંયથી આવી હીન સામર્થ્યવાળી ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને પર-વશતાથી અસંખ્ય દુઃખો વેઠે છે. આવા દુઃખમય ગતિના દેહોમાંય આ જીવો, આન્તિ-યુક્ત હોવાથી આનંદ માને છે, જીવવાની ભાવના રાખે છે. આ વિકલેન્દ્રિયને મન નથી પણ અંતરમાં અર્ચકત્વ મેદનાઓ સહે છે અને જીવવાની આને પણ કાંમનાં હોય છે.

આત્મનિર્દર્શન :

અનંત-કાલના આ જીવ ને કર્મના બંધનો સુયોગ્ય સંબંધથી છે, અને જીવને આવી દુઃખમય અશાતામય ગતિઓમાં ગણુનાતીત દુઃખોનો લોકતા બનાવે છે. આ વિકલેદ્રિયમાંથી પુણ્યના ચોગે જીવ પચ્ચેદ્રિય-તિર્થંજ ગતિમાં આવે છે. જ્યાં જલ-ચર, જૂચર અને જેચર તથા લેહામાં બેંચાયેલી આ ગતિની યાજા છે.

તિર્થંજ-પચ્ચેદ્રિયપણમાં જલમાં રહેનારા મત્સ્યો, મગરો, કાચબાઓ વિગેરે અનેક જાતના તિર્થંજો, જૂખ-તરુણ અને પરતંજનાનાં ઘણાં જ કઠિન દુઃખો સહે છે. પાણીનાં મોજાંઓની આથે સ્થાન-ખેડ થવા જ કરે છે. કોઈ કોઈ સમયે આ પ્રાણીઓને હિંસક લોકો જાણે દારા પકડે છે અને કુંજે છે. તેમજ તેને છેડે છે, લેટે છે. આવી પરાધીનનાથી જલ-ચરોને અસહ્ય વેડનાઓ સહવી પડે છે. દુઃખથી બચવાના લાખો હાથો કરવા છતાંય જો બિચારાઓ બચી શકતા નથી. કોઈ તેઓનો પોકાર સાંભળતું નથી. અસહાય જ મરે છે. જેચરોમાંય કનુવરો, તીસો, ચોપટો, કામડાઓ તેમજ અન્યો, આકાશમાં ઉડવાની શક્તિવાળાં છે. પણ જો બિચારાઓ તડકો, વરસાદ અને હિમના સપાંકર ત્રાસોથી વિના માતે તરફથી તરફીને મરે છે, કોણ તેઓની સંભાળ લ્યે છે? સિફરીઓ, પારધીઓ, પણ કેટલાંક પક્ષિઓને વીરથી વીધી નાંજે છે. તરફડતા જમીન પર પડીને અસહ્ય પીડાના ભાગી બને છે. બલે આકાશમાં ઉડનારા છે. પણ તેઓને ઘણાં જ કારમાં દુઃખો સહવાં જ પડે છે. જૂ-ચરો (સ્થલ-ચરો) હાથી, ઘોડા, બળદો, લેસો વિગેરે જૂચર તિર્થંજો પચ્ચેદ્રિય છે. પણ તેઓને દુઃખનો પારજ નથી.

કારણકે એક તો મુગાં છે. વળી તેઓને નિર્દયોને ત્યાં બંધનમાં રહેવું પડે છે. તાપમાં કે ટાકમાં ગાડાં ખેંચવા પડે છે. અજબ બાર વહન કરવો પડે છે. બૂખ-તરસ આ બધુંય ગિયારાઓને સહવું જ પડે છે. આવાઓની કોણ સંભાળ કરે ? આ તિર્યંચો સ્વભાવે કષાયી માયાવી, લોભી, પરિગ્રહી વધારે પ્રકારે હોય છે. એક બીજાની સ.યે મધ્યં કરે છે, લટે છે, છત્ર કરે છે, એક બીજાથી એક બીજાઓ ખીડિત થાય છે. આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તથી લઈને ૩ પદ્યોપમ મુખીનું ઉત્કૃષ્ટ હોય ॥ મુખ્યતયા તિર્યંચોને પાપ-પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. આચારા વેદનીયનો જ મોટા ભાગે ઉદય હોય છે. પૂર્વ ભવમાં કપટો-માયા-છલો કરીને ઘણાઓનો વિધાસઘાત કરનારાઓ સ્વાર્થ-સાધુઓ આ ગતિમાં જન્મે છે. અને ગતિ-ગત સ્વભાવથી પાપો કરીને બીચારા તિર્યંચો નરકાદિ ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

તિર્યંચો, ગર્ભજ-અંડજ અને જરાયુ, પોતજ, ત્રણેય પ્રકારે હોય છે. તિર્યંચ-ગતિમાં કારમાં દુઃખો આ આત્માએ એક વાર નહિ પણ અનંતીવાર સહ્યાં છે. એક પ્રકારની ભગ જેવું આવરણ થાય તેમાં પેદા થાય તે ગાય લેંસ વિ. જરાયુજ, જે ઇંડામાંથી પેદા થાય તે અંડજ-કબુતર-મોર, સાપ આદિ. જે કોઈ પ્રકારના આવરણ વિના પેદા થાય તે પોતજ, હાથી-ઉંદર આદિ જીવો. આ તિર્યંચ-ગતિમાં આ આત્મા મુખને જ શોધતો જ હોય છે. તે ગતિનાં દુઃખો દૂર કરવા ઘણાજ પ્રયાસો કરતો હોતો પણ અંતલ પાપોદયનો ઉદય હોવાથી એ તિર્યંચની ગતિ મૂલી.

પછી ત્યાં તે કરેલાં તીવ્ર-તમ કર્મોના ઉદય લોગવવે જ પડે ! કોઈ પણ ઉપાયે ત્યાં પૂર્ણ-સુખી ન જ બ-યો !

હા..... જિનેશ્વર દેવોએ એકેન્દ્રિયથી લેઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના તમામ જીવોના દુઃખો, દુખનાં કારણો વર્ણવ્ય છે જ પણ બહુત્ત-ભવીઓ બીયારા પાપથી વિરક્ત નથી બનતા અને આવી દુઃખમય ગતિઓમાં જવાના નિમિત્તરૂપ કારણોને વળગી જ રહે છે. એ ઘણાજ ખેડની વાત મણાય. હા, બીયારા જીવો રૂઝ દૈન્યને ઓળખીને કપાયો-મંદ કરતા બસ તો જ ઉદ્ય ગતિઓમાં આવે અને કર્મના બધનો શિથિલ કરે તો દુઃખ શુકલ બની બસ.

સંસારના ચાર વિભાગો છે. તેમાં પ્રત્યક્ષ રૂપે સૌથી વધારે દુઃખી નારકીના જીવો છે. ભેદે, નારકીના જીવોથી અધિક વેદના નિગોદના જીવોને છે. પણ તે અવ્યક્ત છે. ત્યારે નારકીના અધમ જીવોને તો પ્રત્યક્ષ અને સમજૂતિ પૂર્વકની અસહ્ય વેદનાઓ સહવી પડે છે. તે એટલી બધી વેદનાઓ છે કે, જેતું શાસ્ત્રોમાં ઘણું વિસ્તારથી વર્ણન છે. પણ અહીં સંક્ષેપમાં જ નોંધવા હું પ્રેરાઈ છું.

નારકી વર્ણન.—

ઘોર-હિંસાળુ, મહારંભમાં રક્ત યથેલાઓ, રૌદ્ર પરિણામને ધારણ કરનારાઓ, અત્યંત પરિગ્રહની મૂર્છા ધરનારાઓ, દેવ-દ્રવ્યના બક્ષણ કરનારાઓ, દેવની ઘોર આશ્વત્થનાઓ કરવાવાળાઓ, જિનવાણીથી વિપરીત દેશના આપવાવાળાઓ, ગુરૂના નિંદકો, ધર્મની અવહેલના કરવા વાળાઓ અને સૌંત વ્યસનોમાં અથ રહેનારાઓ, બીયારાઓ

કારણકે એક તો મુગાં છે. વળી તેઓને નિર્દયોને ત્યાં બંધનમાં રહેવું પડે છે. તાપમાં કે ટાકમાં ગાડાં ખેંચવા પડે છે. અજળ ભાર વહન કરવો પડે છે. ભૂખ-તરસ આ બધુંય બિચારાઓને સહવું જ પડે છે. આવાઓની કોણ સંભાળ કરે ? આ તિર્થંચો સ્વભાવે કપાથી માયાવી, લોભી, પરિશ્રદ્ધી વધારે પ્રકારે હોય છે. એક બીજાની સ.ધે ઈર્ષ્યા કરે છે, લડે છે, ઇર્ષ કરે છે, એક બીજાથી એક બીજાઓ પીડિત થાય છે. આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્તથી લઈને ૩ પદ્યોપમ મુધીનું ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. મુષ્યતયા તિર્થંચોને પાપ-પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. આશાતા વેદનીયનો જ મોટા ભાગે ઉદય હોય છે. પૂર્વ ભવમાં કપટો-માયા-છલો કરીને ધણાંઓનો વિશ્વાસઘાત કરનારાઓ સ્વાયં-સાધુઓ આ ગતિમાં જન્મે છે. અને ગતિ-ગત સ્વભાવથી પાપો કરીને બીચારા તિર્થંચો નરકાદિ ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

તિર્થંચો, ગર્ભજ-અંડજ અને જરાયુ, પોતજ, ત્રણેય પ્રકારે હોય છે. તિર્થંચ-ગતિમાં કારમાં દુઃખો આ આત્માએ એક વાર નહિ પણ અનંતીવાર સહ્યાં છે. એક પ્રકારની જાળ જેવું આવરણ થાય તેમાં પેદા થાય તે ગાય લેંસ વિ. જરાયુજ. જે ઈંડામાંથી પેદા થાય તે અંડજ-કષુતર-મોર, સાપ આદિ. જે કોઈ પ્રકારના આવરણ વિના પેદા થાય તે પોતજ, હાથી-ઉંદર આદિ જીવો. આ તિર્થંચ-ગતિમાં આ આત્મા સુખને જ શોધતો જ હોય-છે. તે ગતિનાં દુઃખો દૂર કરવા ધણાજ પ્રયાસો કરતો હોતો પણ. અત્રલ પાપોદયનો ઉદય હોવાથી એ તિર્થંચની ગતિ મલી.

પછી ત્યાં તે કરેલાં તીવ્ર-તમ કર્મોના ઉદય ભોગવવો જ પડે ! કેાંઈ પણ ઉપાયે ત્યાં પૂર્ણ-મુખી ન જ બ-યો !

હા.....જિનેશ્વર દેવોએ એકેન્દ્રિયથી લેઇને પંચેન્દ્રિય

દ્રિય સુધીના તમામ જીવોના દુઃખો, દુઃખનાં કારણો વર્ણવ્યા છે જ પણ બહુત-ભવીઓ બીચારા પાપથી વિરકત નથી બનતા અને આવી દુઃખમય ગતિઓમાં જવાના નિમિત્તરૂપ કારણોને વળગી જ રહે છે એ ધણાજ ખેદની વાત ગણાય. હા, બીચારા જીવો રર દ્રવ્યને ઓળખીને કપાયો-મંદ કરતા બધે તો જ દ્રવ્ય ગતિઓમાં આવે અને કર્મના બંધનો શિથિલ કરે તો દુઃખ મુક્ત બની જાય.

સંસારના ચાર વિભાગો છે. તેમાં પ્રત્યક્ષ રૂપે સૌથી વધારે દુઃખી નારકીના જીવો છે. એકે, નારકીના જીવોથી અધિક વેદના નિગોહના જીવોને છે. પણ તે અવ્યક્ત છે. ત્યારે નારકીના અધમ જીવોને તે પ્રત્યક્ષ અને સમજૂતિ પૂર્વકની અસહ્ય વેદનાઓ સહવી પડે છે. તે એટલી બધી વેદનાઓ છે કે, જેનું શાશ્વોમાં પણ વિસ્તારથી વર્ણન છે. પણ અહીં સંક્ષેપમાં જ નોંધવા દુ ગ્રેરાઈ છે.

નારકી વર્ણન :—

ચોર-હિંસાજી, મહારંભમાં રકત થયેલાઓ, રૌદ્ર પરિણામને ધારણ કરનારાઓ, અત્યંત પરિચકુની-મૂર્છા ધરનારાઓ, દેવ-દ્રવ્યના બક્ષણ કરનારાઓ, દેવની ચોર આશાતનાઓ કરવાવાળાઓ, જિનવાણીથી વિપરીત દેશના આપવાવાળાઓ, શૂરના નિંદકો, ધર્મની અવહેલના કરવા વાળાઓ અને માત્ર બ્યસનોમાં અથ રહેનારાઓ, બીચારાઓ

નારકી-ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને પહેલી આદિ સાત નારકીઓના વિભાગો છે. જેમાં ઉત્તરોત્તર વેદનાઓની વૃદ્ધિ હોય છે. નારકીમાં જીવોનું આયુષ્ય જન્ય ૧૦૦૦૦ વર્ષનું અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમનું હોય છે. આ જીવોને ઉત્પત્તિ સમયે જન્મ તો કોઈ ગર્ભજ કે અન્ય કોઈ તિયો જોવો નથી પણ એક કુળીમાં એટલે જેમ હીવાલમાં નાના નાના ગોખલાઓ હોય છે. એવા ગોખલાઓમાં તેઓ જન્મે છે. તેઓનું શરીર વૈદ્ય હોય છે. તેઓનું આયુષ્ય નિરૂપકમ હોય છે. અને તેઓના જન્મના સમયે જ નાના ગોખલામાં મોટા શરીરવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, સોનીના જાંત્રના આંતરડામાંથી જેમ તાર ખેંચાય છે તેમ એ જીવો નાના હિદ્રમાંથી બહાર નીકળે છે. ત્યારે અન્તરમુંદૂતમાંજ ઘણી જ વેદના વેઠ છે, ચીસો પાડે છે, પણ ત્યાં કોણ રક્ષણ કરે ? પૂર્વ ભવના કરેલા કારમાં અપકૃત્યોના કર્મો, ખુદોને ભોગવવા જ આ અવતાર હોય છે, આ સ્થાનમાં શાતાવેદનીયનો ઉદય થાય એવું એક પણ સાધન હોતું નથી. અને આ જીવોને અશાતા વેદનીયનોજ ઉદય હોય છે, જેથી ઘણીજ પીડાઓથી વીંટાયેલા એ નારકોના જીવો હોય છે.

આ નારકીના જીવોને ત્રીજ-ક્રોધ હોય છે, ત્રીજ માન હોય છે, ત્રીજ માયા હોય છે, ત્રીજ લોભ હોય છે. કારણ ત્યાં અત્યંત દુઃખ હોવાથી એ દુઃખને દૂર કરવા-દુઃખથી છુટવા સઘળાજ વિચારો કરી છુટે છે પણ એકેય ઉપાય કાર-ગત, યતો નથી. જેમ જેલમાં રહેલો કેલી નારી છુટવાના

જેમ જેમ ઉપાય કરે; તેમ તેમ તેના પગમાં અને હાથમાં વધારે બેડીયો પડે છે. તેમ નારકીનાં હૃદયો દુઃખમુકત થવા ઉપાયો કરવા બંધ; તેમ તેમ પરમાધારીઓ વધારે પીડા પમાડે છે. અને દુઃખી કરે છે. શક-મંદી વાળા કેદીના પર વધારે ભપતો હોય છે. તેવીજ રીતે આ નારકીના પ્રાણીઓને પણ વધારે તળવીંજથી રખાય છે. આ હૃદયો સંતી પંચેન્દ્રિય હોવાથી મનમાં હંમેશાં દુઃખાન જ કરે છે, દૂર પરિણામો સેવે છે. કારણ કે દુઃખ રચતું નથી અને દુઃખમુકત થવાનો એક પણ ઉપાય નથી. જો મૃત્યુ પામવાથી જો દુઃખ છુટતું હોય તો તે લોકો મરવા તૈયાર હોય છે. પણ તેઓનું આયુષ્ય પૂર્વે થયા સીવાય મૃત્યુ નીપજે જ નહીં. એવો જો હૃદયોનો કર્મોદય છે. આયુષ્ય નિરૂપકમ છે.

તીવ્ર-ક્રોધ હોવાથી નારકીના હૃદયો એક બીજાની સાથે પણ દેર-સંઘામો કર્યા કરે છે. સલા અહીંના હૃદયોને કંઈ પણ બહેંચવાનું નથી, પણ એક સ્વભાવજ એવો છે કે, એક નારકી-પ્રાણી બીજાને મારે. ઊંડે, અપમાન કરે, નશાડી કે અને અનેક હાથ પગના ગુર્હા મારે. જો આ લોકો મિત્રતાથી રહે તો આ સંઘામ-પીડા તો ટળી જ જાય પણ એવું જ્ઞાન ક્યાંથી લાવે? તીવ્ર ક્રોધો જ્ઞાન લુલાવે છે જ. આ સાત નારકીઓ પૈકી ત્રણ નારકીની ભૂમિમાં પરમાધારીયો હોય છે એટલે કુતકલથી—એક સ્વભાવથી આ હૃદયોને લલચે છે, કાપે છે, બેરે છે. અગ્નિમાં ભુંજે છે, દુર્ગંધ-મય વૈતરણી નદીમાં નાંખે છે. અસિ-પત્રો તીક્ષ્ણ છુરીયો જેવાં વનોમાં ચલાવે છે.

આકાશમાં ઉછાળીને નીચે બાલાઓ ઉપર ઝીલી દેયે છે. ગરમાગરમ તપેલા લોઢાની પુતળીઓને આલિંગન દેવ-
 શવે છે. આ વેદનાઓ લગભગ નિરંતર ચાલે છે. જેમ
 ચિકારી રાત્રીઓ વનમાં પશુ-પંખીઓને નસાડી-મગાડીને
 મારે છે. અને જેમ પશુ-પંખીઓને ત્રાસ થાય છે, થીંછાય
 છે તેથી તે રાત્રીઓ ખુશ થાય છે અને પોતે સ્વબલને
 પ્રશંસે છે; તેમ આ પરમાધામીઓનો પણ આવો વિચિત્ર
 સ્વભાવ છે. જેથી આ નારકીના જીવોને ત્રાસ પમાડીને
 અત્યંત શાંત થાય છે. તે બીચારા! ભૂખ લાગે ત્યારે ખાવા
 માગે છે. એટલે તેનું જ શરીર કાપીને પરમાધામીઓ
 તેઓને ખાવા આપે છે. પાણી માગે ત્યારે દુર્ગંધીમય
 વૈતરણીનું જલ-પાન કરવા કહે છે. નારકીના જીવોને ભૂખ-
 તરસ એટલી બધી હોય છે કે, તેઓ દુનિયાભરનું પાણી
 પી બાય અને જગ ભરનું ખાણું ખાઈ બાય તોય તૃપ્તિ
 થાય નહીં, તીવ્ર-અશાંતાનો આ ઉદય હોય છે. નારકીના
 જીવોને નપુસક વેદનો જ માત્ર ઉદય હોય છે. જેથી વેદ-
 વેદના પણ અસદ્ય સહે છે, ત્યાં વેદોપશાન્તિ માટે સાધન
 જ નથી હોતું. આ નારકીને ક્ષેત્રોત્થિત વેદના પણ ગજબ
 હોય છે, ત્યાંની ભૂમિ એવી ગરમ અને ઠંડી હોય છે કે,
 લાખ યોજનનો લોખંડનો ગોળો હોય તે પણ પીગળી બાય
 છે. એટલે આ જીવો જમીન પર પણ શાન્તિથી રહી શકતા
 નથી. અર્થાત્ આ સ્થાન પૂરેપૂરા મહાહિંસક પાપીઓના
 પ્રાયશ્ચિત્તોના માટે જ હોય એવું છે.

છેલ્લું, છેલ્લું, કકળાટ કરવો, સુખનાં વલખાં મારવાં,
 દુઃખથી મુઝાવું આ બધુંય પરાકાષ્ઠાનું અહીં હોય છે. જેથી

આ ચાર ગતિનાં દુષ્ટો પૈકી નારકીની ખોટા અત્યંત હોય છે. જે અહીં કોઈને કોઈ દેવના પ્રત્યક્ષ બનાવે તો જોનાર મનુષ્ય મૂર્ખો ખાઈને નીચે પડે કે, મરી પણ જાય. જ્ઞાનીનાં વચનો પર શ્રદ્ધા રાખનારે આ દુષ્ટોથી બચવા માટે મંદ ક્ષયાઈ, મંદ-વિષયો, મંદ-પાપારથી બનવું જ જોઈએ જેથી આવી વેદનાઓ ભોગવવાનો અશુભાવસર ન આવે ! કુવામાં પડતાં પહેલાં ચેતવાથી બચાવ સર્પ પણ જાય. કુવામાં પડ્યા પછી બચવાનો ઉપાય તો કયાંથી મળે ! ભાગ્ય હોય તો જ બચી શકાય. બંધી ! આ દુઃકમાં નારકીનું દુઃખ વણું ન કહ્યું છે. વિશેષ શાઓથી બળવું.

માનવગતિ :-

માનવ-ગતિ એ શુભ પ્રકૃતિના ઉદયથી મળે છે. કારણ કે મોક્ષનું દ્વાર આ માનવ-ગતિ જ મનાય છે. પણ આંધળો રત્નદ્વીપમાં જાય અને ત્યાં ચમકતાં રત્નોને પથરા જ માને છે. કારણ કે તે સત્ય-જ્ઞાન વિનાનો આંધળો છે. તેમ આ માનવ-ગતિમાં કેટલાક પ્રાણીઓ મહાપુણ્ય થોડે આવે છે. પણ કેટલાક તો બીચારા જેવા અદ્યપાયુષ્ય લેઈને આવે કે માતાની યોનિમાં જ આવીને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જ હિંમિ અપર્યાપ્તા જ રહી જાય છે જેવા અસંખ્યાતા આવે છે અને જાય છે. કેટલાકો જેનાથી વધારે ભાગ્યવંતો ગર્ભમાં જાય ॥ અને રહી જાય છે. તેમાંય પણ વિશ્વ ભાગ્યશાળીઓ ગર્ભ-પહે સ્થિર રહી અને પરિપૂર્ણી બનીને પૂર્ણ-માસ થતાં જન્મે છે. માતાના ગર્ભમાં જ્યારે હવેલપાત્ર યાય છે, ત્યારે વિષ્ટામાં કીડાનો જેમ એ હવે પિતા-માતાના વીર્ય અને રક્તમાં ઉપજે છે. અશુદ્ધિમય, દુર્ગંધિમય એ

રક્ત વીર્યમાં નિવાસ કરતા કુમરઃ માંસ-પેશી બને છે. ધીમે ધીમે વધે છે. અને પાંચ-સાત માસનો થાય ત્યારે અંગોપાંગો અને પંચેન્દ્રિયનાં બાહ્ય સાધનો ફૂટે ॥ પણ ત્યાં એક તો દુર્ગંધીમય સ્થાન છે. ઘોર-અધાર્ છે, ગંદો આહાર કરવો પડે છે. તેમજ ઉંધા મસ્તકે નવ માસ તો લટકવું પડે છે. વળી પાપનો ઉદય હોય તો માતાને રાગો લાગુ પડતાં પોતે પણ તે રાગાકુળ ગર્ભમાં જ બને છે. પ્રથમ આ ભવમાં માતાના-ગર્ભનું અગ્રણ્ય દુઃખ જીવને લોગવવું પડે છે, જેનો પ્રારંભ જ દુઃખથી તેનું પરિણામ સુખમય ક્યાંથી હોય ? ગર્ભાવાસમાં પરવશતાથી ભૂખ-તૃષ્ણા પીડા પણ આ જીવને અસહ્ય સહી પડે છે.

આ માનવ-ભવમાંય પણ જો સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન ન હોય તો તે માનવનેય પણ ઈષ્ટ સંયોગ અને તેની રક્ષા-ધાયની ચિંતા, અનિષ્ટ-સંયોગ અને તેને દૂર ફગાવવાની ફીકર, ઈષ્ટ વિયોગ તેને મેળવવાની પુનઃ ઉપાધિ આ ત્રણેય પીડાઓ પ્રાણીઓને આકુલતા પેદા કરે છે જ. માનવ-જીવનમાં ઠાઠ પુણ્યનો ઉદય હોય તો કદાચ શાતા-વેદનીયનો ઉદય આવે છે. પણ એ શાતા-વેદનીયના ઉદયને લોગવતાં માનવી જ્ઞાન ભૂલીને એ લોગો-વિલાસોમાં ગલાદૂખ થઈ જાય તો પછી વિવિધ રાગોનું ઘર બની જાય છે.

બાલ વય તો રમતમાં-નાહાનિયતમાં અને ખેલમાં વ્યતીત થઈ જાય ॥ જરા સમજી ચાય, યુવક બને એટલે ઈદ્રિયોની ખરજ ચડે થતાં સુંદરમાં સુંદર લપસણા વિષયોને ચોજે છે. તરલાદી તરુણીઓના તામમાં તરબોલ બની જાય.

છે ભોગોની સામગ્રી લેગી કરવા ધનાઢ્યા સેવે અને ધન-પ્રાપ્તિ માટે મૃત્યુના સાટે પણ પુરુષાર્થો જેડે, મોટા પુરુષાર્થો પછી ધણે કાલ આયા-તુલ્લાની આગમા સજગ્યા પછી ભાગ્ય બૂલાયેલુ હોય તો પોતાના પણ ધનને શુભાવી ભેસે છે અને શેદલ્લા રડવા પડે છે સુવાની પાચ-પચીશ વર્ષની આસકત માનવીને ભયંકર ભોગની બક્રિમા સગમાવી મૂકે છે. પછી ઇચ્છા હોય કે ન હોય પણ જરાવસ્થા છવાઇ જ નાય ॥ હવે પેલી સુવાનીની મસ્તી અસ્ત થઈ ગઈ એ આમર્થ્ય, એ ધમક, એ પાવર, એ સત્તા સધગ્રુય ભયા બજારમા લુટાઈ ગયુ હવે બીચારો ધર્મ-હાન પ્રાણી માનવ ભવમાય પણ દુઃખી છે-દુ ખાનુભવ કરે છે જ્ઞાનીઓ દર્શાવે છે કે, માનવ જન્મ એ રત્નદ્રીપ જેવો છે પણ આધજો જેમ રત્નદ્રીપમા આવ્યો છતા રત્નોને મેળવી શકતો નથી. અને બ્રમથી, મિથ્યા-જ્ઞાનથી રત્નના બદલે કાંકરા, પથરા ઉપાડીને સ્વદેશમા પાછા આવી નાય એન્હોંએની ભેકારી, દરિદ્રનારાયણાવસ્થા કયાથી રૂટિ ?

એનો મતલબ એવો ॥ કે, માનવગતિરૂપી રત્નદ્રી પમા આવેલો અત્યજ્ઞાન વગરનો હોવાથી આંધજો છવ, દર્શનાકિરત્નને છાડી, ભોગ આદિ કાકરાએને ભેગા કરી ગત્યન્તરમા દુ ખ રૂપી દરિદ્રાવસ્થા કાયમી રહે છે અર્થાત્ દુ ખ ટળતુ નથી માનવ-ભવમા આવેલો માનવી ને વિવેક, યદ્દા અને આચરણાદિમાં ને શોગ્ય પ્રયાસ ન કરે તો પછી એ માનવી શીખારીની જેમ અન્ય ગતિઓમા સ્વડી નાય ॥ પછી પુન મલ્લાજ લાળા કાળે પાછા આ ઉત્તમ દેવ-દુર્લભ ભવમા આવે છે અને પાછો ને તત્તરને

ન સમજે, સદ્ગુરુનો સંયોગ ન મળે, સમ્યક્ દર્શન ન પામે તો પાછો ભવ—ચક્રના ચક્રાવામાં અટવાય છે. તો આ વાતનો નીચોડ જો છે. જેમ તિર્થંચ—ગતિમાં દુઃખ છે, નારક—ગતિમાં દુઃખ છે, તેમ માનવ—યોનિમાંય પણ દુઃખ જ છે. જડ-પદાર્થોનો પ્રેમ જ્યાં સુધી નહીં સુકાય ત્યાં સુધી સંસારમાં સુખને શોધવું જો બંધકર કાપીલ કરણી જ છે.

આ સંસારના ચાર વિભાગો છે, તેમાં તિર્થંચો, નારકોનો અને માનવીનો દ્વણિક—સુખોને માટે વલખાં મારે છે. અને તેની પાછળ તન—તોડ છુરત—લેણ પુરવારો ખેડે છે, બંધકર આરંભો કરીને સુખ મેળવવા મથી રહ્યા છે. પણ તેઓનું સામર્થ્ય બેધજો તેવું હોતું નથી. અને પુણ્યમાંય એટલી કૃંકિતતા હોય છે કે જેથી જડ—સુખોની પણ પૂરી અનુકૂળતાઓ મેળવી શકતા નથી.

દેવગતિ :—

જ્યારે દેવગતિ જો આમ પુણ્ય પ્રકૃતિથી જ મળે છે. તેમાંય જિંથા દેવો, ઇન્દ્રો, મહેન્દ્રોના પદો પણ ઉચ્ચ તપ કર્યો હોય, પુષ્કલ પુણ્યનાં નિમિત્તો મળ્યાં હોય, ત્યારે જો રથાનો મલે છે. પણ તીર્થંકર દેવોજો તો જો સુખોને પણ નાશવંતા, અંચલ, દુઃખજનક જ જણાવ્યાં છે. કારણ કે જો સુખો પણ આત્મ-સ્વભાવનાં નથી પણ વિભાવ-ભાવનાં જ છે. અને તેય અચિર છે અને અસ્થિર છે અને તેમાંય દેવોને, દેવેન્દ્રોને અપૂર્ણતા દેખાય છે. કારણ કે ભાડુતી મકાનમાં રહેનારાને સ્વગૃહ-નિવાસ જેટલી તે નિશ્ચિંતતા ક્યાંથી હોય? જો પ્રથમ ઘણું જ મહત્ત્વનો છે જ

ગમે તેટલા મનેરમ વિલાસે હોય, ગમે તેવી રૂપ-
રૂપના અંબાર દેવાંમનાએ હોય, ગમે તેવા પાંચેય
ઈન્દ્રિયોને લોભાવનારા મુંદર વિષયોની સામગ્રી હોય, ગીત-
નાદની પરાકાષ્ટા હોય છતાંપ આ દેવો-ઈન્દ્રોનેય એ મુખો
છોડીને વીડખા મુખથી ત્યાથી જાદુ થવું જ પડે છે. એ
દુઃખતો અપરંપાર હોય છે. કારણકે, જે ભરમાં જેટલાં મોહ-
મૂર્છાનાં સાધનો વધારે હોય તે છેડવાં લુવને વલોપાત
તો થાય જ ને ! પણ કેાઈ સમ્યક્-દર્શની દેવોને જ
શુભાધિવસાય હોવાનો સંભર રહે છે બાકી દેવો બધે અહીં
વૈકલ્ય-લગ્નિષ્ટતા પ્રતાપે અનેક મુખોના આસ્વાદો રહે છે.
મનમાન્યાં સાધનો મેળવો શકે છે. અહીં ધનની કે અન્ય
પદાર્થોની ઓછાચ નથી. અને મેળવવા મથવું પડે એવું નથી.
કારણ કે દેવ-દુમો મનોભિલ્લપિત, પૂરવા જ હોય છે.
દેવ-સ્થળો, દેવ-સ્થળોની ભૂમિનું વાતાવરણ રમ્ય અને
આકર્ષક હોય છે. પણ આ દેવોના આત્માએમાં મૂડતા
હોય છે. એટલે રાગ અને દ્વેષનું અહીં પણ હેર પ્રસરે
છે. દેવોનેય લોભાચાના રોગો તીવ્ર લાગેલા હોય છે. એ
રોગોનો ન્યારે ઉદય થાય ત્યારે પાંચેય ઈન્દ્રિય અને મનમાં
પીડા થાય છે. અને તે પીડાનો પ્રતિકાર કરવા દેવો લલ-
ચાય છે. વિષયાભિલાષા-દરમાં તેઓ સળગે છે. પણ તેઓને
તે નથી સૂઝતું કે: આગને વધારવા જેમ કેાઈ ઘાસલે-
તનો ઉપયોગ કરે તેમ વિષયોની ખરજ વિષયોપયાનિથી
થાય છે. તેને બદલે વિષયોમાં તેઓ લીન બની જાય છે,
એટલે તે દેવો પણ અપ્રાપ્તને પ્રાપ્ત કરવામાં, પ્રાપ્ત કરેલાના

રક્ષણમાં ચિંતા-મગ્ન જ હોય છે. વળી કેઈક દેવો કેઈ દેવની રૂપ-ગર્વિતાઓને ઉપાડી બાય છે. અને દેવો તેની સાથે મારા-મારી કરે છે-મોટાં યુદ્ધો કરે છે અને અંતમાં ઇષ્ટ-વિયોગના દુઃખને સહે છે. આ વેદનાઓ-કલકો, પ્રપંચો અને ઇર્ષ્યાઓ અહીં પણ ભરેલી છે. સામર્થ્ય વધારે તેમ મદ, માન, પ્રચંડ હોય અને તેનું દુઃખ પણ હાવાનલ જેવું હોય જ.

દેવતાઓનું આશુધ્ય જઘન્યથી હસ હસાર વર્ષનું અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમનું છે. અહીં ભવનપતિઓ, વાણુ-વ્યંતરો વિશેષ કૃતકૃતી હોય છે. અને દ્વાસ્યમાં રજા રહેવાવાળા છે. આ દેવોને ઉપરના દેવો કરતાં કપાય, વિષય-રાગ વધારે હોય છે અને વૈમાનિક દેવોમાં આ દેવ-નિકાય કરતાં કપાયો મંદ હોય છે. વિષયો પણ ઓછા હોય છે. જેમ જેમ ઉપરના દેવલોકોમાં આગળ દેવો છે, તેઓ અરુપ-કપાયી, અરુપ-વિષયી હોય છે. અને અહ-મિન્દ્રોને તો તદ્દન બાહ્ય વિષય-લોગની મંદતા હોય છે. મતલમ એવો છે કે, દેવોને ચાતા વેદનીયનો ઉદય હોવાથી અને સામર્થ્ય વધારે હોવાથી આનંદિત હોય છે. પણ થોડા થોડા વિષયોની કામના હોવાથી વિહ્વલતા તો હોય છે જ અને સુખ લોગવવાની આકુલતા એ પણ દુઃખનોજ પ્રકાર છે. આ દેવો કેટલાક મિથ્યા-દર્શનોયો હોય છે. તે તો સ્વ મૃત્યુ-કાલ સમીપમાં બલ્લતાં છાવોયો ફૂટે છે, માથું ફાટે છે. અને આર્ત-ધ્વાનમાં નિમગ્ન થાય છે. અને એકેન્દ્રિય વનરુપિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સમ્યક્ત્વ-દર્શનને ધરનાર

દેવો સ્વ મુનુ-કાઠ સમીપમાં આવેલો જાણી તીર્થંકરોના સમવસરવુમાં જાય છે, તીર્થ-યાત્રાઓ કરે છે, અને માનવ જનમાં જન્મીને, ઉચ્ચ-ધર્મારાધન કરી ઉચ્ચ-ગતિના ભાગી બને છે. દેવ-લોકમાં અન્ય-ગતિઓની અપેક્ષાએ શાતાનો હૃદય ઢોવા છતાંય મુખાનુભવમાંય પણ દુઃખાનુભવ જ હોય છે.

વૈરાગ્ય ભાવ—

આ ચારેય-મતિ રૂપ સંસાર દારૂ છે. દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ જ છે. મુખાભાસો ચતા જાય છે પણ તે સ્વરૂપ મુખ, જાણી કાતનાં જાપંકર દુઃખોનાં ભૂમિકા જ હોય છે. વીત-રાગ દેવોએ આત્મ-નિર્દશન કરતાં જણાવ્યું છે કે, સંસારમાં કદીય છુવ મુખી ચતો નથી અને જે મુખ કદપના છે, તે પણ અચિર દોવાથી મુખાભાસ જ છે. સાચું મુખ તો ચિર-સ્થાયી આત્માને મોક્ષમાંજ સાંપડે છે. અને તે મોક્ષ, કર્મના અભાવથી જ થાય છે. જિનેશ્વર ભગવંતોએ તે કર્મના અભાવ યવાનાં પણ અનેક સાધનો ઈશાન્માં છે. જેમ મલિન વસ્ત્રોને સ્વચ્છ બનાવવા મરમપાણીમાં ધોવાં પડે, ખારમાં પલાળવાં પડે છે, તેમજ ખૂબ ઝીંકી ઝીંકીને તેને પાણી સાથે પલાળી પલાળીને ધોવાં પડે છે, પછી તે કપડાં મેલ-રદિત બનતાં સ્વભાવથીજ ઉજ્જવલ બની જાય છે, તેમ આત્મા અનાદિ-નિધન કર્મ-મલથી સંબંધાયેલો છે તેને કર્મથી જુદો કરવા યોગ-નિરોધ, ઈદ્રિય-કમન તથા દમ-વપ અને સંયમપાલનની આવશ્યકતા છે. કર્મ-બંધનોનો સર્વથા અભાવ યથા સીવાય સાચું મુખ નથી જ મલતું

અને તે કર્મ-બંધનોથી રહિત બનવા માટે જિન-દેવોએ માર્ગ-દર્શન કરાવ્યું છે કે, માનવ-જીવન જેવું કર્મ-મુક્તિ થવાનું અન્ય કંઈ નથી.

આશા—

દુઃખનું મૂલ અભિલાષા છે. પ્રત્યેક ગતિના જીવોને સુખાભિલાષા મંદ અગર તીવ્ર હોય છે જ. એમાં જરાય સંશય નથી. અને જ્યાં શરીર છે ત્યાં જીવ શાતા ચાહે છે. પછી બલે સૂક્ષ્મ કે સૂચ્છ હોય. પછી એકેન્દ્રિય હોય કે આગળનો હોય, સઘગાયને શરીર હોય છે માટે સુખૈષણ છે. સ્પર્શેન્દ્રિયવાળો જીવ એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેને દુઃખ તો હોય છે. કષાયોની તીવ્રતા હોય છે પણ શક્તિ ન હોવાથી પ્રગટ કરી શકતો નથી. અવ્યક્ત રીતે સઘજીવ દુઃખ વેઠે છે જ.

સુખ જન્મ—

અપેક્ષાથી કોઈ વધારે દુઃખી તો કોઈ વધારે સુખી, કોઈ અલ્પ સુખી તો કોઈ વધારે દુઃખી હોય છે. પણ ચક્રની જેમ વાણ-ફરતી વારે ગતિઓનાં જન્મજીવનમાં આવ્યા જ કરે છે. સંપૂર્ણજીવનો નિરોધ તો જીવ ઉંચી કક્ષાની શ્રેણિમાં આરૂઢ થાય ત્યારે જ હોય છે. પણ સુખ-સામગ્રી અતુલ હોય તોય જીવ એ સામગ્રીઓનેય પણ વિશેષ અનુકૂલ કરવા મથે છે. જીવોને ઈચ્છા દૂર કરવાનો અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને અવિરતિનો ત્યાગ એજ સુખાલો-માર્ગ છે. કેઈક જીવો અજ્ઞાનતાને કારણે પાપો ન કરતા હોય, દુનિયાના સમસ્ત-પદાર્થોનો લોભ ન કરતા હોય, છતાંય તેનો

પરિત્યાગ નથી કરતા. જેથી નિર્ધારક પાપ-મંધન થયા કરે છે. અવિરતિ એ પણ મહાપાપાનલ જ છે ને ! અને વિરતિપણું એ પૂર્વ-શાન્તિમુધાસરોવર જ છે એક ભાઈને જિંદગીમાં વિલાપલ જવું નથી. કોરોષ્વેનમાં ભેસવું નથી. પણ તે દેશમાં જવાનો કે તેવા હિંસક-વાહનોમાં ભેસવાનો ત્યાગ ન કરે તો તે દેશોમાં ચતાં પાપો અને હિંસક ચાલનાં વાહનોનો આરભ સમારંભનો અનુભોદન-પ્રસંગ આવી જવાનો સંભવ છે.

કોઈ પણ બહુશ્રુતની નિશામાં સમજીને, પાપાર-લોનાં પચ્ચક્રખાણો કરવાથી વિરતિપણાનો સ્વચ્છ અને પ્રકાશવંતો દીપક પ્રગટે છે. આ દીપક અનેક પાપોથી અટ-કાવે છે. પછી વિગતિ આવી જોટલે અસંયમ ટળ્યું. અસં-યમ બધું જોટલે જ અજ્ઞાનતા અને કષાયો પણ નાશવા જ લાગે. અને કષાયોની મદંતા થઈ પછી યોગો મુન્યાપા-રોમાં જ વળી જાય છે.

આત્માને માર્ગ-પતન કરનાર, અને અજ્ઞાનતામાં પ્રવર્તીવનાર માત્ર કર્મનાં આવરણો જ છે. કર્મ એ વાદળો છે. આત્મા એ સૂર્ય જેવો છે. મેઘ-પડર જેમ તેજસ્વી સૂર્યનેય ઢાંકી દે છે. આથી જમ બ્યવહાર ચાલે છે કે, સૂર્ય જાંખો પડ્યો ! વાસ્તવિક સૂર્ય તો હતો તેવો પ્રકાશ વર્તો જ છે. પણ દૃશ્યકોનાં નેત્રો આગળ વાદળો હોવાથી એવી એક માન્યતા યઈ જાય છે. નિશ્ચય-નયની અપેક્ષાએ આત્મા સ્વરૂપને છોડતો નથી પણ પરદ્રવ્યોના સંગમથી સ્વ સ્વરૂપને આવિર્ભાવમાં લાવી શકતો નથી.

વર્ગણા-વિચાર—

લીતરાગ-દેવોએ એવા કર્મનાં આઠ નામો આપ્યા છે. કર્મવર્ગણા અનંતી છે. અને તે આત્માની સાથે સ્વભાવથી જ અધ્યવસાય પ્રમાણે વળગી જાય છે. જેમ કેદ માનવી ઠંડા પ્રદેશમાં જાય છે ત્યાં દેશ-સ્વભાવ શીતતાને હોવાથી સ્વાભાવિક જ તે માનવીને ગરમ કપડાંની, ગરમ દવાઓની જરૂર પડે છે. અને તેજ વ્યક્તિ ગરમ દેશમાં આવી જાય તો ત્યાં શરીર પર ષતઘા-મલમલના વસ્ત્રને ય પણ ઠંડિનતાથી રાખી શકે છે. સ્થેત્રના સ્વભાવ સાથે માનવીઓની પ્રકૃતિમાંય પરિવર્તન થઈ જાય છે, તેમ કર્મવર્ગણાઓના સંયોગથી આત્માને ય પરિણતિમાં પરિવર્તન થયા જ કરે છે. શુભકર્મોદય થતાં આત્માને મનો-ભાવનાઓ પ્રમાણે પદાર્થોના સંયોગો મળી જાય છે. અશુભ-કર્મોદય થતાં મહેલું સઘળું નાશ પામે છે, જીવ મુંઝાય છે અને પુનઃ આત્મધ્યાન, હૃદયવસાયો કરીને નવી કર્મવર્ગણાઓને ભેગી કરે છે. કર્મોનું અપવર્તન, સંક્રમણ, અપકર્ષ, ઉત્કર્ષ આ સઘળું અધ્યવસાયની લીધતા, મંદતા, શુભાશુભતા ઉપર અવલંબે છે. એટલે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આત્માને શુભાધ્યવસાયોમાં ચોજી રાખવાથી, પરોવવાથી કર્મોનાં બંધનો શિથિલ થાય છે. કદાચ આવે તોય શુભ આવે છે અને તે આત્મપ્રગતિના સાધનરૂપ બની જાય છે.

પાપ અને પુણ્ય જો તત્ત્વો એવાં છે કે, માનવોની જીવિતામાં પણ વિખર્ચાંસ પેદા કરી નાંખે છે. અશુભ-પ્રકૃતિના ઉદય સમયે પાપોદય અને શુભ-પ્રકૃતિના ઉદય કાલમાં પુણ્યોદય છે એમ મનાય છે.

વિવેક—

પાપ દેવતત્વ છે અને પુણ્ય કથાંચિત ઉપદેય છે. હેય તો સધગ્રાંથ તત્ત્વો છે જે ને ને કે વાસ્તવિક પુણ્ય અને પાપ ઉભયના અભાવરૂપ મોક્ષરૂચિ મુક્તિ-ધામની ચોખ્ખતા પેલા કરાવે પણ મુક્તિમાં જ્યાં મુખી ન પહોંચાય ત્યાં મુખી પુણ્ય, મુક્તિ-અમનના કાર્યોમાં પ્રેરક-દ્યોતક અને ઉપયોગી હોય છે. કેટલાક એકાન્તમતાગ્રહીઓ પુણ્યને પણ એકાન્તથી હેય ગણાવા પ્રયાસ કરે છે. અને અપેક્ષિત ભાવને નથી સમજતા તો તેઓએ જિન-વાણીને સ્વાદ્વાદ અને નયોધી સમજવી જ નોંધે. પુણ્યપ્રકૃતિ અને પાપ—પ્રકૃતિ બંનેય કર્મ-વર્ગણાઓ જડ જ ન પણ એ જડ હોવા છતાંવ આત્માને તેનો ચોક્કતા બનાવી દે છે. એટલે જડ દ્રવ્યોમાં પણ અનંત સામર્થ્ય છે. ને ન હોય તો અનંત-બધી આત્માને કેમ મુંઝવી નાંખે ? દ્રવ્યો જડ હોય પણ ચેતનના સાથે સંયોગ—સંબંધથી રહે છે. ત્યાં મુખી તેની શુભ કે અશુભ અસર ક્યાં વિના રહેતાં નથી. જેથી જ્યાં મુખી અશુભ છે ત્યાં મુખી શુભની જરૂર છે. કામ્ય કે અંધકાર હોય ત્યાં મુખી પ્રકાશ નોંધે જ એ એક મુક્તિ છે શરીરમાં નેવાનું કાપ કરનાર આત્મા છે. આંખ તો જડ છે પણ આંખ દર્શન કરવામાં સાધન બની છે ને આંખ ફુટી જાય પછી બધે શરીરમાં આત્મા હોય છે, છતાંય નેવાનું કામ કેમ કરતો નથી ? નેત્ર નિરાખાધ રહે એ પુણ્ય-પ્રકૃતિનો ઉદય ખરો કે કેમ ? ને પુણ્યનો ઉદય ન હોય તો નેત્ર નેવાનું કામ ન

કરે તો પછી શાસ્ત્રવાંચન ક્યાંથી થાય ? અને શાસ્ત્રાધ્યયન સીવાય જ્ઞાન ક્યાંથી થાય ? અને જ્ઞાન સીવાય આત્મ-તત્ત્વ જ ન જ ઓળખાય ! પરંપરાએ પુણ્યની અત્યંત જરૂર જ ન. શુભ-બંધ—

તીર્થ-કર-નામ-કર્મ, જ-આત્માએ જાંધે છે, એ પુણ્ય પ્રકૃતિ છે. અને તીર્થ-કર-નામ કર્મના ઉદય સમયે એના અતિથયોથી અસંખ્ય જીવોને ધર્મ-પ્રાપ્તિ થાય છે તો આ નામ-કર્મનો બંધ ન હોય તો ધર્મ-પ્રાપ્તિનું નિહાન ક્યાંથી થાય ? પરંપરાએ પુણ્ય-બંધની અનાવરયક્તા દર્શાવતાં ચાલતા તીર્થ-વ્યવહારનો જ વિચ્છેદ થઈ જાય ! અનુકંપાદાન-તેમજ અન્ય દાનો કરતાં પુણ્ય-બંધ થાય છે જ. તો પુણ્યનો નિષેધ કરતાં, તીર્થ-કરદેવોએ આપેલ વર્ષો-દાન પણ અનુચિત કરશે અને પછી એ લોક-દયા અને અનુકંપા દાનનો પ્રવાહ પણ નકામો કરશે જ. એટલે તીર્થ-કર દેવોએ પણ સંવત્સરી દાન આદિથી લોકમાં પુણ્યની જરૂર છે, એમ સાબિત થયું છે. તમો કહોશો કે, વીતરાગ દાન આપે છે એમાં એમનો એવો ઉદય છે, કલ્પ છે, આપવું જ પડે. તો હું એક વાત પુછું છું કે, દાન આપવું એ નકામું હોય તો સંયમ બાદ કેવળ-પ્રાપ્તિ પછી વીતરાગોએ કોઈ પણ સ્થળમાં એનો નિષેધ કેમ ન કર્યો ? સંસારના તમામ પાપાચારોને નિવેધ્યા, પણ પુણ્યનાં સાધનોને-સંસારી જીવો માટે કેમ ન નિવેધ્યાં ?

સામગ્રી—

કર્મ-બંધનોમાં પુણ્ય-પ્રકૃતિનો બંધ એ આત્માને સાધન સામગ્રીઓ મેળવી આપે છે. માનવ-જન્મ, આર્ય-ક્ષેત્ર,

સુદૃઢ-જન્મ, જન-ધર્મની પ્રાપ્તિ, ધર્મી-સમજના આ સમગ્ર ય શાથી મલ્લુ ? કહેવું પડ્યું કે પુત્ર-ચેરે જ. આ સામગ્રીને મેળવી, આત્મા પુરુષાર્થ ફેરવે, કે જન્મ-ધર્મ ગામી બને, તો મુક્તિ પણ આજ માનવ-ચેત્તિ રોગે કે બોલ યોનિથી ? એટલે જ્યાં સુધી જન્મ-જન્મ છે ત્યાં સુધી શુભ-અર્થ લેઈએ. હાં, ધર્મોચરણ કરે એ માત્ર મુક્તિની જ તીવ્રાભિલાષા સેવે, કર્મ નિર્દોષી ભાવના રાખે ! અને આ લોકનાં કલેબની રક્ત કાઢી નાંખે. નિષ્કામ ભાવના જ શુભાધ્યવસાયો છે. મનુષ્ય કર્મ-વધાર્થે બહુવે-આચરવે : દુર્મર્મ છે. દુરાચાર્ય કે તાત્કાલિક કર્મ વિવર આપે, ભવસ્થિતિ પરિપાક રૂઢે જ સત્ય-તત્ત્વ અને સત્યાચરણ હાથમાં આવે, જડે મરે મુક્તિ આપાય. આઠ કર્મની વ્યવસ્થા જિન-સેવે પ્રાપ્તી છે. તેમાં ચાર કર્મ ધાતી અને ચાર કર્મ ચારી છે. તેમાં ધાતી તો સધર્મીય કર્મો જ છે. પણ મેઘને કેરળદર્શન આકિને રોકનાર જે ચાર કર્મો છે, તેથી રક્ત ધાતી કર્મ તરીકે છે. અને કેવળ પ્રાપ્તિ પછી જન્મ પ્રગટ હોય તો છવ્વું પડે છે અને શરીર તેમજ સૈમ્ય વેદનીય-કર્મ સ્થિત રહે છે.

બાધક-કર્મ—

" જ્ઞાનાવરણીય-કર્મ " અને ન આવવા આ કર્મ દેખતાની આંખે જેમ દેખે તેમ નહીં અને જેમ જેમ પ્રાપ્તો પડે તેમ તેમ જ્ઞાનને રૂપે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે. "

મોર ઉપર ઠાળા રંગનું કપડું ઢાંકતાં સોનામોર ન દેખાય, વાસ્તવિક સોનામોર ॥ જ. તેમ આત્મામાં અનંત-જ્ઞાનની સત્તા છે. જ્ઞાન આત્માનો સ્વભાવ શુષ્ક છે. પણ જ્ઞાનને રોકનાર જે કર્મ-વર્ગણો છે તેને જ્ઞાનાવરણીયની સંજ્ઞા છે. આ કર્મની પ્રકૃતિ, જ્ઞાન પ્રગટ થવામાં દાતિ પહોંચાડે છે. જ્ઞાન પાંચ છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્થવ અને કેવળજ્ઞાન. મતિ-શ્રુત સર્વ જીવોને હોય ॥ બ્યારે અવધિ-મનઃપર્થવ અને કેવળજ્ઞાન, ઈશ્વરોની અપેક્ષા સ્વીચા અત્માના ઉપયોગ માત્રથી જ જાણે છે અને તે અમુક પ્રકારની વિશુદ્ધિથી પેદા થાય છે. મતિ અને શ્રુતનો અનંતમાં ભાગ પણ નિગોહના સૂક્ષ્મ જીવોને ઉઘાડો હોય છે, જ્ઞાન ન હોય ત્યારે તેના ખડલમાં મિથ્યા-જ્ઞાન વર્તે છે. અને એ મિથ્યા-જ્ઞાનના ભેરથી પ્રાણીઓ ઉદ્ધાર સાધનો મેળવે છે. ઉન્માર્ગમાં પ્રયાસ કરે છે અને દુઃખની ગર્તામાં ગળડી જાય છે.

આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્ઞાન-પ્રકાશને રૂધિ છે. અને જ્ઞાનના પ્રકાર જેટલા જીવો છે તેટલા સમજવા. કારણ કે ક્ષયોપશમના તારતમ્યથી આત્મામાં ચિત્ત ચિત્ત જ્ઞાન-પ્રકારો હોય છે. અને આવરણ-વિચ્છેદ થવાથી પૂર્ણજ્ઞાન-કેવળ પેદા થાય છે. જે અપ્રતિપાતિ છે અને એ જ્ઞાનો ચરમ-હેલી હોય છે મોક્ષમાં જ જાય છે. કારણ કે અનંત-અતુષ્ટ ધાતુક કર્મોનો મૂળથી નીકાસ થયો છે-નાશ થયો છે. આ કર્મ પ્રાણીઓને અજ્ઞાનતાથી દુઃખને સુખની કલ્પનાં જન્માવે ॥ અને મિથ્યા-ભાવમાં રસ પેદા કરાવે છે. આ આવરણવાળાને પાપ-સાધનો પુણ્યનાં માનવાની ઇચ્છા થાય છે. જડમાં ચેતનતાની ભ્રાન્તિ જન્માવે છે. આ કર્મ-જ્ઞાનની, જ્ઞાનીની,

જ્ઞાનના ઉપગ્રસ્તની તેમજ વીતરાગના માર્ગની અપભ્રાંશના, આચાતના કે નિંદા કરવાંથી બંધાય છે. એ એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિતીય, ક્રોડક્રોડી સાગરોપમની છે, જ્યન્ય અંતર્મૂર્ત્તની છે. એવું વીતરાગ વચન છે અને સત્ય જ છે.

“ દર્શનાવરણીય-કર્મ ” ૨—આ કર્મ, દર્શનને રોકે છે. દર્શન એટલે દેખવું. તેમ જ્ઞાન એટલે જાણવું થાય છે તેમ દર્શન એટલે દેખવું એ અર્થ થાય છે. એની નવ પ્રકૃતિઓ છે, તેમાં અસુ-અચસુ અવધિ અને કેવળ દર્શન આ ચાર મુખ્ય પ્રકાર છે. બાકીના પાંચ નિદાને આશ્રિત છે. જેમ જ્ઞાનને આવરનાર જ્ઞાનાવરણીય છે તેમ દર્શનને આવરનાર દર્શનાવરણીયકર્મનો વર્ગીકૃતિઓનાં ફલીયાં હોય છે. આ કર્મ, દાર પર ઉભેલા ચોપદારની જેમ દર્શનને રોકે છે દર્શનાવરણીયના કાયોપદમ પ્રમાણે જીવને દર્શનની વિશિષ્ટતાઓ હોય છે. આ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૦ ક્રોડક્રોડી સાગરોપમની છે. જ્યન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત્ત હોય છે. જ્ઞાન અને દર્શન એ સ્વભાવ છે. સમયાંતરે સવિષયક દર્શન અને જ્ઞાન હોય છે. આ કર્મ-બંધનમાં નિમિત્તો, નિન-પ્રતિમાની આચાતના, ગુરુનિંદા અને ધર્મ-નિંદા જ હોય. એક કર્મના ઉદયથી અન્ય કર્મો પણ પરંપરાનિમિત્તથી બંધાઈ જાય છે.

“ વેદનીય કર્મ—” (૩)—આ કર્મના ઉદયથી પ્રાણીઓને શરીરમાં અનેકવિધ મુખ-દુઃખો નીપજે છે. રાગ, આરામ્ય, સળહ દુર્જલ, ક્રુધા, લાજ્જા, એક, પીડાના કારણરૂપ આ વેદનીય કર્મ હોય છે. ઈદ અનિષ્ટની માન્યતાઓથી

જો ખીડા ધાય છે જો વેદનીયકર્મનાં 'ઉદયજન્ય હોય' છે. દોષ બાદ્ય કારણે પણ 'એવાં હોય છે' કે જો મુખ અને દુઃખનાં કારણે બની જાય છે. જીવ, સંકલ્પ-વિકલ્પથી દુઃખી મુખી બની જાય છે. શાતા-વેદનીયના ઉદયમાં મુખની જ્ઞાન્તિ અને અશાતાના ઉદયથી દુઃખની જ્ઞાન્તિ ધાય છે. આ કર્મની સ્થિતિ ૩૦ કોડાકોડી આગરોપમની છે. જનન્ય ૧૨ મુહૂર્તની છે. શાતાના ઉદયમાં અશાતાનો અનુભવ ન હોય અને અશાતાના ઉદય-કાલમાં શાતાનો અનુભવ નથી હોતો. આ કર્મથી જીવ, જોડ અને આનંદ મેળવ્યા કરે છે. મધથી લેપાયેલી લગ્નવારની ખાર ચાટતાં પ્રથમ મીઠાશ લાગે છે, પછી જીભ કપાતાં બરફર વેદના સહુવી પડે છે, એના જેવું વેદનીય કર્મ છે.

“ મોહનીય કર્મ ” (૪)—મોહનીય-કર્મનાં જલોપાં જીવને 'મૂઠતા પેદા કરાવે' છે. કલ્પિક મુખેમાં 'તન્મય' બનાવે છે. મોહના ઉદયથી 'મિથ્યાત્વભાવ' ધાય છે. કપાયે પેદા ધાય છે. રાગની તીવ્રતા જન્મે છે. 'મિથ્યાજ્ઞાવના' ઉદયથી અતરવોને તત્ત્વરૂપ માનવા પ્રેરાય છે. આત્મિક—સ્વમાત્રોને ભૂલાવી મર-ભાવો ઉપાધિજન્ય, શરીરાદિ પર 'રાગ-ભાવ પેદા કરવાનું' આ કર્મનું કાર્ય છે. મનુષ્યદિગતિ—જો જીવના પર્યાયોને સત્ય-રૂપ માનવા-આત્મા પ્રેરાય છે, 'પોતાનાં' નથી પણ સ્વર્ગનો ધૈન, 'વર', કુદૃષ્ટ આ સધજાયને પોતાના માનવા જીવ લલચાય છે. વિભાવ-ભાવ, વિકાર આ સધજાય આ કર્મોદયને જ આગ્રહી છે. આચિત્તનો અંતરાય, 'સંસ્કૃત્વની અગ્રાન્તિ' અર્થે શુદ્ધ તત્ત્વો પર રાકા-શીલતા

આ કર્મના ઉદયથી જ થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ત્રણ વેદ, હાસ્યાદિકલાવો આ મોહનીયના ઉદયથી હવમાં પ્રવર્તે છે. ચારિત્ર-મોહનીયના પ્રબલ ઉદયથી હવમાં રાગ અને કપાયો ઉત્પન્ન થાય છે. સંસારના કર્મબંધનનું આજ મૂલ છે. મોહનીય કર્મના ઉદયથી હવમાં જઠ અને ચેતના-મય પદાર્થો પર રાગ, દ્વેષ, તિરસ્કાર, પ્રીતિ જન્મે છે. આ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સ્ત્રીતર ડોડાકોડી સાગરાવમની અને જયન્ય અંતર્મુદ્ગતની હોય છે. આ મોહનીયના ઉદયથી જ અનંત-સંસારનું બ્રમણ આત્માને પુનઃ પુનઃ કરવું પડે છે. આઠે કર્મનો નેતા અને સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળું આજ કર્મ છે. તેમજ મોહ, છતાંયો એટલે છતાંય નગારાં વાગે છે. લોભ-મોહી આત્મા જ મોહાધિ-કારી બને છે. મદ્યપાન કરેલા માનવીની જેવી દુર્દશા આ મોહનીયકર્મના પ્રબલ ઉદયથી થઈ જાય છે

“ આયુષ્ય—કર્મ ” (૫)—આ કર્મનાં ફલીયાં હવને દોરીએ બાપેલાં બળદીયાની જેમ આયુષ્યનો બંધ કરાવે છે. આ કર્મ ફેડમાં (બેડી) બાંધેલા ફેડીની જેમ બંધનમાં રાખે છે. હવ જેવા પરિણામ, અધ્યવસાય ધ્યા-વતો હોય તેવી ગતિના આયુષ્યનો બંધ હવ સાથે ગાંઠની જેમ પડે છે. જન્મ અને મૃત્યુનું કારણ તો આયુષ્ય જ હોય છે. વચ્ચે જીવું બદલીને નવું પહેરાય છે, તેમ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જન્મપ્રતરમાં નવા સરીરને હવ પારણ કરે છે. અને મૃત્યુ થતાં હવ તે બાંધેલા આયુષ્યવણી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આયુષ્ય-કર્મનાં ફલીયાંએ બે પ્રકારનાં:

હોય છે. એક તો સોપકમ અને બીજા નિરૂપકમ. દેવો, નારદીઓ, ચરમદેહી-જીવો, અને ઉત્તમ પુરુષો અને અસંખ્યાતવર્ણાયુષીને નિરૂપકમ આયુષ્યનો જન્મ થયેલો હોય છે. જેથી કર્મનાં ફળોનાં પૂરાં લોગવ્યા પછી નિર્જરા પછી જ તે ગતિમાંથી તેનો છુટકારો થાય છે. અને સોપકમાયુષ્યવાળાઓ ધાતનું કે અન્ય જીવ-લેણ નિમિત્ત મલતાં મૃત્યુ પામે છે. તે ગતિના આયુષ્યને ખપાવી નાંખે છે. આ કર્મની ઉદ્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ સામરોપમ અને જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત હોય છે. આયુષ્ય-કર્મ પૂર્ણ થયા પછી કોઈ વ્યક્તિ એક સદૃષ્ટ પક્ષ આયુષ્ય વધારી શકતી નથી.

“ નામ-કર્મ ”

આ કર્મના ઉદયથી જીવને શુભ, અશુભ પ્રકૃતિઓનો ઉદય આવે છે. શરીર, અંગોપાંગ, ઇન્દ્રિયો, મન વચન તેમજ અન્ય સર્વની પ્રાપ્તિ જે થાય છે, એ નામ-કર્મના ઉદયથી જ થાય છે. ગતિ, આનુપૂર્વો પક્ષ નામ-કર્મની પ્રકૃતિઓમાંજ સમાવેશ થાય છે. આહાર, સ્વાસોસ્વાસ, હાક, માંસ, રૂધિર, પ્રમાણોપેત અંગ-સ્થાપન, આદિ જ્યવ-સ્થિત રીતે યોજના કરવામાં આ કર્મનાં ફળોનાં કાર્ય કરી રહ્યાં છે. આ કર્મની સ્થિતિ ૨૦ કોડા કોડી સામરોપમ અને જઘન્ય આઠ મુહૂર્તની હોય છે. આ કર્મ ચીત્તાશની ઉપમાવાળું છે. યોગ્ય સ્થાનમાં, શરીરનાં અવયવોને, ગોઠવવાનું કાર્ય કરે છે. આ કર્મ હરેક જાતિમાં હોય છે. અને તેનો ઉદય જ સંસારમાં શરીર ધારણનું કામ કરે છે.

ગોત્ર—કર્મ—

આ કર્મના ઉદયથી પ્રાણીઓને નીચ કે ઉચ્ચ ગોત્રોમાં જન્મ થાય છે. મદ કરવાથી, પ્રલાભિમાન કરવાથી અથવા અન્ય સત્તાને મદ કરવાથી આ નીચ-ગોત્રમાં મદર્-કુલોમાં જન્મ પાડે છે. મુનિ-નિંદા, ધર્મ-નિંદા અથવા પારદોષો મતો પાલનમાં અનાદર કરવાથી નીચ-ગોત્રનો જન્મ થાય છે. અને વીર્ય કરના ગુણો ગ્રાહ્યો, ગુણોના ગુણોનું અનુમોદન-મર્યાદા કરવાથી, નિર્મલ-મતોનું પાલન કરવાથી જીવને ઉચ્ચ-ગોત્ર-કર્મ જન્મે છે. આની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય કૌશલકૌશલ સામરોપમ અને જ્યન્ય આઠ મુદૂતની છે. આ કર્મ, કુંભારનાં ઘણાં જોમ નીચ-ઉચ્ચનાના લેટોને પાકવામાં નિમિત્ત બને છે.

અંતરાય—કર્મ—

આઠેય કર્મોમાં આ ઉત્તુ કર્મ આઠમું છે. આ કર્મના ઉદયથી આ પ્રાણીઓને ઉદ-પ્રાપ્તિમાં અંતરાય થવા કરે છે અને વિશેષ અંતરાય-કર્મના ઉદયથી સામર્થ્ય પુષ્કળ સાધમાં હોવા છતાં જીવને, અંતરાયના ઉદયથી દાન કે ક્ષેત્ર અન્ય કાંઈ કાંઈ જની શક્ય નથી. પુરુષાર્થ—દીન કરનાર અંતરાય કર્મના ઉદય જ હોય છે. આ કર્મના ઉદય જન્મનાં લાભમાં વારંવાર અંતરાય-આપકતા થવા જ કરે છે. આ દાન-લાભ—લેગ—ઉપભોગ અને વીર્ય આ પાંચમાં અંતરાય પેદા કરવાનાર આ કર્મનાં દર્શાવે દોષ છે. આ કર્મના ઉદયથી જનન-સામર્થ્ય પેદા થાય છે. આ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ વીર્ય કૌશલ કૌશલ

સાગરોપમ અને જળન્ધ અન્તર્મુહૂર્તની છે. આ કર્મને શાઓર્મા લંઠારીની પણ ઉપમા આપી છે. કાતારી દાન કરવાં ઇચ્છતો હોય પણ લંઠારી ભંડાર ખોલે નહીં અને કાઈ ચીજ આપે નહિ તો રાત કમાંથી કરી શકે ? એવી અંતરાય કર્મની સ્થિતિ છે.

અભ્યુદય—

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય આ ચાર કર્મ ધાતી કહેવાય છે. બાકીનાં અધાતી છે. ચાર-ધાતિ કર્મનો ક્ષય થતાં અનંત—જ્ઞાન, અનંત—દર્શન, અનંત—ચારિત્ર અને અનંત—વીર્ય જીવને સ્વભાવથી પ્રગટે છે. અને અધાતિ ચાર—કર્મનો ક્ષય થતાં જીવ સ્વભાવથી ઉચ્ચ—ગતિ કરીને મોક્ષ—સિદ્ધાવસ્થાને મેળવે છે. જ્યાં અવ્યાબાધપણું, અક્ષયસ્થિતિ, અરૂપીપણું, અગુરુલ્લુપણું જીવને ચારે શુભો સ્વભાવથી વરે છે. એટલે સિદ્ધાવસ્થામાં જીવ આ આઠ શુભોનો ધોરક બને છે.

આ સ્થગર્મા સઘળાંય કર્મોનાં બંધન નાશ થવાથી કાઈ પણ જાતની પીડા—દુઃખ કે અન્ય વ્યથા હોતી નથી. અનંત—સુખ—ધામ છે. કારણ કે ભવ—રાગતું મૂલ કર્મની જડા ભરમસાત્ થઇ ચૂકી છે.

સિદ્ધાવસ્થા—

આત્મા અનાદિ—નિધન સંસારની ભૂલભૂલામણીમાં જૂલો પડેલો સ્વરૂપને વિસરીને અનેક ગતિનાં અનેકધા દુઃખનો અનુભવ કરે છે. આ આત્માને જ્યાં સુધી મુક્તિ—સ્થાન,

સર્વ કર્મ ખર્ચનો તો અભાવની દ્રશ્ય ન મળે ત્યાં સુખી સુખાકાંક્ષા જોય મોટી અજ્ઞાનતા છે. સત્યનું જ્ઞાન થાય જોય સત્ય—માર્ગનો લોભીયો છે. આત્માના કર્મનો અભાવ થતા અનંતતા વિદ્ય થાય છે. એ અનંતતા શાશ્વત હોય એ સિદ્ધ—અગરંતોના અનંત જ્ઞાનમાં—દર્શનમાં, અનંત આરિત્રમાં અને અનંત બલમાં કદીય ક્ષીનતા આવતી નથી. કારણ કે ક્ષાયિક—ભાવથી એ અનંતચતુષ્ટય પ્રાદર્શિત થયેલું હોય છે. આરેય ગતિના બહારનું ફિલ્લું અને દેહનું પૂર્વ થયું. એ આરેય ગતિના વસવાટનો દેશવટો આગ્યો. એટલે કોઈ જાનનો કોઈનીય સાથે સંબંધ રહ્યો નહીં. એટલે કોઈ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ રહ્યું નહીં

કૃત-કૃત્યતા

આરેય કર્મનો નાશ થયો જેથી અનંત ચતુષ્ટય તો છે જ પણ સાથે એ આત્માઓનું વેદનીય-કર્મ નાશ થવાથી માનવાંઓનો જેમ ઉપદ્રવ કે વિપ્ન જેવું કંઈ જ રહ્યું નથી. અવ્યાભાધ સુખના ભોક્તા બન્યા, આયુષ્ય-કર્મનો નાશ થવાથી અક્ષય સ્થિતિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, જેથી કદીય જે સ્થળમાં જે અવસ્થામાં સિદ્ધનો આત્મા છે તેવો જ રહે છે, કારણ કે આયુષ્ય જેવું કંઈ કર્મ-બંધન નથી કે છૂટવું પડે. 'નાશ-કર્મનો નાશ કરવાથી આર-ગતિના જીવેથી તેઓ ઉચ્ચ-ગતિએ પહોંચ્યા છે અને જાતિ-ગતિ વગેરેનો તેઓનો વ્યવહાર વિરહેલ થયો જેથી અરૂપો બન્યા, જે શરીરનો રૂપ-પર્યાય આત્માનો હતો, તેનું નિમિત્ત-કર્મ, નાશ થવાથી અશરીરી બન્યા અને જોત-કર્મનો નાશ થવાથી સિદ્ધિ-આ

જોને અગુરુલ્લુભુષ પેઠા થયો. અર્થાત્ જે સિદ્ધોને નથી ઉચ્ચ-ગોત્ર કે નથી નીચ—ગોત્ર કાંઈક છે તેઓને એવા પ્રકારનું કર્મ, જરૂરી નિકંદન થયું છે. ઇંદ્રો પણ જેઓને નમે છે. એટલે સર્વાધિક અને સર્વોચ્ચ છે.

સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ સીવાય સાચું મુખ નથી મલતું. અરે 'મધ્ય—પ્રાણી ! તું જડ—મુખોને છોડીદે ! તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છાનો ત્યાગ કર ! અને આત્મિક—સ્વભાવ મેળવવાનો પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ, ખેડ ! જેથી તારો વાસ્તવિક સ્થિતિ તને પેઠા થઈ જાય ! પછી તું પણ એવા સિદ્ધિ—પદનો લોકતા બનીશ.

“કોટીકોટી વંદન હો સિદ્ધ ભગવતોને.”

પ્રથમાવૃત્તિ-૫૦૦ પ્રતિ

વિક્રમ સં. ૨૦૧૪ :: શ્રી વીર સં. ૨૪૮૪

સને ૧૯૫૭

: મુદ્રક :

પંડિત મણિભાઈ જીવેશ્વરજી ગાંધી

મુદ્રણસ્થાન : નવન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, લીંકવા વાડી, અમદાવાદ.

